2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

»régi és új bátrak«
HALMAI GÁBOR

»imádta az oszló hús szagát«
ERICH FROMM

»Ami eddig történt, beteg«
MÁRTON LÁSZLÓ

Mcmxciv Július

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

MCMXCIV JÚLIUS

HATODIK ÉVFOLYAM HETEDIK SZÁM

Ezredvégi beszélgetés **Ferencz Csaba** űrkutatóval **3**

Halmai Gábor Kell-e nekünk új alkotmány? **7**

Vintila Mihailescu Hol vannak a régi barbárok? **13**

Marsall László *Három csoportelméleti költemény* **19**

Márton László A költő és a Szűzanya **23**

Alekszandr Tyerehov Kharón **31**

Korpa Artur Cursor Mundi **35**

Roberto Juarroz *Versek* **38**

Borbély Szilárd *Versek* **40**

Lekli Márta *Versek* **42**

Erich Fromm Adolf Hitler: *A nekrofília klinikai esete* (Első rész) **45**

Eduard Limonov Az orosz nacionalista útja – a halál **48**

Margócsy István „József Attila legszebb öregkori versei" **55**

Lukácsy Sándor Rendszerváltás és utópia 1790-ben **61**

E számunkat ROSKÓ GÁBOR *rajzaival illusztráltuk, melyek „József Attila legszebb öregkori verseihez" készültek – felkérésünkre.*

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: BOJTÁR ENDRE.
ALAPÍTÓ SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS (1989-1993)
GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. TITKÁR: SARGINA LUDMILA. **LEVÉLCÍM:** *1133 BUDAPEST, VÁG UTCA 13.*

ÚJ TELEFON ÉS FAX: 140-9950

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 118-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.
A SZEDÉS A HVG PRESS KFT. FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A LAJOSMIZSEI HÍRLAPNYOMDA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK *KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN* KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: **A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTÉRIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY.**

Folyóiratunk új címe:

1133 VÁG UTCA 13

TELEFON ÉS FAX

(06) 140-9960

A KÖZELMÚLTBAN UGYANCSAK MEGVÁLTOZOTT KIADÓNK, A HETI VILÁGGAZDASÁG RT CÍME: 1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI Ú 35. TELEFON: 188-4324. TERJESZTÉSI ÜGYEINKKEL TOVÁBBRA IS KASZA GABRIELLA FOGLALKOZIK.

„A KÍGYÓ PILLANTÁSA" UTÁN A 2000 ÉS A SZÁZADVÉG KIADÓ ÚJABB KÖNYVET KÉSZÜL ELINDÍTANI A VILÁGHÍR ÚTJÁN:

Grigorij Kanovics

Félpénzen vett gödölye

AZ OROSZ NYELVŰ LITVÁN ÍRÓ SZENZÁCIÓS KÖNYVE RÖVIDESEN A KÖNYVESBOLTOKBAN

Ezredvégi beszélgetés
Ferencz Csaba űrkutatóval

HOGYAN LETTÉL ŰRKUTATÓ? EGYÁLTALÁN, MIÓTA LÉTEZIK EZ A TUDOMÁNYTERÜLET?

– Diákként kezdett el érdekelni a világűr kutatása; később aztán mérnökként az elektromágneses hullám terjedésének tanulmányozásán keresztül jutottam ide. Mivel mindig több dolog érdekelt, foglalkoztam minden egyébbel, ami az űrkutatáson keresztül hozzáférhető volt.

Modern űrkutatásról azóta beszélünk, amióta eszközöket juttatunk a világűrbe, és ott méréseket végzünk. Ennek alapvető célja kezdettől fogva a földi élet segítése volt. Érdekes például, hogy a műholdas hírközlés első szabadalma a negyvenes évekből való. A sci-fi íróként is ismert Arthur C. Clarke szabadalma arról szól, hogy miként lehet három műhold segítségével körbetelefonálni a földet. Az ötvenes és hatvanas évek fordulóján megvalósult valamennyi, gyakorlatilag hasznos műhold: a távközlési műholdak mellett a meteorológiai, a Föld felszínét vizsgáló (kezdetben csak katonai felderítést végző), a navigációt, a légi forgalmat, a földmérést és térképezést segítő helymeghatározó műholdak. Fontosságukra az egyik legkevésbé ismert példa a katonai felderítő műholdak szerepe, amelyek hosszú ideje biztosítják a globális stabilitást, mert így tudni lehetett és lehet ma is „a másikról", hogy éppen mit csinál. Ezek mellett van a világűrkutatásnak egy olyan része is, amit alapkutatásnak nevezünk, s ami a Földet, a Nap és a Föld kapcsolatát, valamint a Naprendszer közelebbi és egészen távoli részeit vizsgálja, s hamarosan elérik az emberiség első – már úton levő – eszközei a Naprendszer határát is.

– MILYEN ÚJ FELISMERÉSEKET HOZOTT EZ AZ ÚJ TUDOMÁNYÁG? MENNYIBEN VÁLTOZTATTA MEG A FÖLDRŐL ALKOTOTT KÉPET?

– A világűr kutatása gyökeres változást hozott, aminek egyszerű oka van: a Földet, a nagy fölfedezések ellenére, mindig csak közelről, a felszínről (például hegytetőről), majd repülőgépről, szűk horizonton szemléltük. Csak egyes területeit ismertük meg külön-külön, és ebből próbáltunk összefüggő képet összerakosgatni. Ez a kép nagyon hiányos volt. Az űrkutatás nyújt csak teljes, áttekintő képet, hozott sok új ismeretet. Például a földi élet szempontjából a Föld mágneses tere nagyon fontos; megfogja a nagy energiájú részecskesugárzásokat. Ezek a részecskék a Föld körül maradnak a magaslégkörben, ez a Van Allenről elnevezett sugárzási övezet. Az űrkutatás kezdete, az amerikai Explorer–1 műhold 1958-as startja előtt fogalmunk sem volt róla, hogy ilyesmi egyáltalán létezik.

Amikor kiléptünk a világűrbe és elkezdtük vizsgálni a Holdat, a Vénuszt, a Marsot, akkor rájöttünk, hogyan lehet távolról megvizsgálni a bolygók felszínét, hogyan lehet integrált képet kapni egy bolygóról. Ez, valamint a katonai felderítési igények és az első meteorológiai műholdakkal szerzett tapasztalatok fejlesztették ki azt a technikát, amellyel először kaptunk áttekintő, összefoglaló képet a Földről. Ezt nevezzük ma műholdas távérzékelésnek.

A szomszédos bolygókról szerzett ismereteinket a Földről szerzett ismereteinkkel összevetve arra jöttünk rá, hogy a Föld, bár sokban olyan, mint a hasonló méretű többi bolygó, lényegében mégis teljesen más. Kiderült, hogy a Földön az átlaghőmérséklet – a sarkokat is beleértve – mintegy 15–17 fok között mozog, így aztán a víz folyékony, nem megfagyva, jég, illetve nem gőz alakjában van a légkörben, s ez az, ami életre alkalmassá teszi a Földet.

A Föld nagy, szabályozott rendszer, amelyben a légkör összetételétől az óceánok sótartalmáig az egészet alapvetően a földi élet befolyásolja, szabályozza. Azt is, hogy a beeső napfényből mennyi energiát fogad be a Föld, és a légkör összetételén keresztül azt is szabályozza, hogy hő formájában mennyi energia tudja elhagyni. Ha ezt a szabályozott állapotot alapjaiban megzavarjuk, akkor az életfeltételeket már azáltal is tönkretehetjük, hogy magát az életet romboljuk a Földön.

Régen azt gondoltuk, hogy pusztán a Nap sugárzási szintje, azaz a Naptól való távolságunk következménye az, hogy a Földön víz és elegendő – se nem sok, se nem kevés – energia van jelen, és biztosítja a Földön az élet feltételeit. Ma már tudjuk, hogy nem így van, hiszen amikor az élet mintegy négymilliárd évvel ezelőtt létrejött, akkor a Nap jóval kevesebb energiát sugárzott. Az élet számára alkalmas feltételek ez idő alatt mégis folyamatosan adva voltak, a jégkorszakok és egyéb változások ellenére az átlaghőmérséklet viszonylag szűk sávban változott. Ez így maradt annak ellenére, hogy a Nap sugárzó energiája négymilliárd év alatt folyamatosan növekedett, ahogy az egy sárga csillag esetében szokásos.

Lényeges az, hogy a Föld anyagforgalmát tekintve zárt rendszer, de energiaforgalmát tekintve nyitott. A világűrből minimális mennyiségű por szitál a Földre, viszont a Napból kap energiát. Minden energiaátalakulás entrópiát, képletesen szólva rendetlenséget termel. Minden élő szervezet lényege a rend. Például az ember öregedése során testében egyre „rendetlenebbé" válik, és amikor meghal, szétesik a szervezete. A Földön lezajló energiaátalakulási folyamatok következményeinek nagy részét – a felhalmozódó entrópiát („rendetlenséget") el kell távolítani, mert ha ez nem történne meg, akkor már régen megszűnt volna az élet a Földön. Ennek a „rendetlenségnek" a zöme hősugárzás formájában távozik a Földről; a Földet mintegy átmossa a Napból érkező energia. Ez az „átmosás" természe-

A beszélgetést a Fríz Produceri Iroda rögzítette. Producer: Kopper Judit.

tesen nem tökéletes, némi rendetlenség szükségképpen visszamarad: a Föld állapota degradálódik. Így aztán amihez régen elég volt egy egyszerű egysejtű szervezet, ahhoz ma nagyon bonyolult szervezetre van szükség. Így kényszerítő szükség van arra, hogy az élő rendszer egyre bonyolultabb formákban jelenjen meg. Olyan bonyolult formák nélkül, mint amilyen a teljes bioszféra összetettsége, már nem volna képes fennmaradni. Ez azt is jelenti, hogy egy véges bolygón civilizációnk e pillanatban nem segíti az életfeltételek megőrzését a Földön, sokkal inkább rombolja.

Időközben a káoszelmélet matematikájából és a matematikai katasztrófaelméletből megtudtuk, hogy ha egy nagy, szabályozott rendszerben a folyamatok elkezdenek elcsúszni, akkor egy ideig csak nagyon elenyészőek a változások, de később fennáll a gyors átbillenés lehetősége. Így súlyos etikai problémával kerültünk szembe, miközben nincsenek végleges, megbízható, lezárható eredményeink, csak folyamatokat érzékelünk, trendeket látunk, felmerül a kérdés, hogy megvárjuk-e, amíg biztosat tudunk, és akkor esetleg már késő, vagy szóljunk, noha lehet, hogy tévedünk.

– *Ez egyúttal felveti a tudomány helyének, határainak, illetékességének a kérdését is.*

– A tudomány nem mindenható, csak nagyon jó és hatásos eszköz arra, hogy a világot bizonyos szempontból megismerjük. A tudomány azonban nem vindikálhatja magának a jogot, hogy a lét egészét és alapvető problémáit magyarázza.

A tudományból a végső ok nem érhető el, legfeljebb megsejthető, mint az élet annyi más területéről is. Az ember elér azokra a határokra, ahonnan a következő lépés a tudományból való kilépés. Természetesen a végső ok kérdésére valamiképpen válaszolni kell, vagy válaszolni akarunk. Végül valamiképpen mindenki választ ad erre a kérdésre. Más szóval Istenre, létezésére vagy nemlétezésére, és a hozzá való személyes viszonyára, ha másként nem, az életével, a tetteivel.

Ám ez nem jelenti azt, hogy a tudomány nem elengedhetetlen eszköz arra, hogy megpróbáljunk válaszokat adni a társadalom problémáira. Ugyanakkor feltűnően kevés az olyan ember, aki a tudományban részenként felhalmozódott ismereteket elfogadható szinten össze tudja fogni. Ez azért súlyos kérdés, mert a részismeretek olyan tömege áll rendelkezésre, amelyeknek az összefogása mindenképpen szükséges. A mai részismeretek összefogása minőségi változást hoz össztudásunkban.

Egy döntéshez az ember mindig a saját fejében felhalmozódott összes ismeretet használja fel, s ezért valójában egy-egy ember fejében kell, kellene az egészet összefogni. A mai tudományban az emberi lehetőségek egyik határa sejlik fel, miközben a felelősségünk rendkívüli mértékben megnőtt, hisz a fizika, kémia, biológia stb. által leírt jelenségek területén belül roppant energiákat tudunk felszabadítani. Ezek az energiák, ha rosszul használjuk őket, akkor nagyon veszélyessé válnak. Elég csak a közelmúltból Csernobilt említeni.

– *A földi életre nézve milyen kilátásokkal kecsegtet mindez?*

– A Földön az ember a legveszélyesebb élőlény. Az ember veszélyes a Földön élő összes élőlény számára, az egysejtűtől a soksejtűig, míg ezek igazából ma már zömükben nem nagyon veszélyesek ránk nézve. Ugyanakkor az emberi élet ellen semmiféle indokkal nem léphetünk fel, és mindent meg kell tennünk a megmentése érdekében. Van e kérdéskörnek egy másik oldala is: ha az ember fennmaradásához nem társul exponenciális szaporodás, akkor az örökletes betegségek felhalmozódnak. Ugyanis ezek bizonyosan exponenciálisan szaporodnak, és nem lehet igazából kivédeni őket. Lehet ugyan gyógyítani bizonyos betegségeket, a genetika fejlődése nyomán meg lehet majd szüntetni néhány örökletes betegséget is, ez az orvosok reménye, de összességében a probléma nem oldódik meg. Stagnáló létszám mellett növekszik a betegek, illetve a kevésbé jó adottságúak aránya. Ez exponenciális szaporodással kerülhető el. Ám ha exponenciálisan szaporodunk, akkor túlszaporodunk azon a létszámon, amelyet a Föld elvisel. Ráadásul általánosabb rendszerelméleti alapon is kiderült, hogy nem tudunk olyan szisztémát konstruálni, melyben eljutunk egy adott létszámra, és akkor ott stabilizálódunk, leszorítjuk a betegségarányokat stb., mert egy népesség vagy gyorsan szaporodik, vagy összeomlik. E szempontból hazánk népessége éppen összeomlóban van, bár a folyamat még megfordítható a szaporodás irányába.

Ezek a kérdések nehezen megválaszolható dilemmák elé állították az emberiséget. A világűrkutatás a 60-as években fölvetette annak a lehetőségét, hogy az emberiség ki tudja terjeszteni létének bázisát, terjeszkedhet a világűrbe oly módon, ahogy régen az európai civilizáció meghódította Amerikát... Ma, harminc évvel az űrkutatás kezdetei után azt kell mondjuk, hogy egy ilyen lépés ugyan nem zárható ki, de egykönnyen nem valósítható meg. Egyrészt a hosszú űrtartózkodások komoly kérdéseket vetettek fel, másrészt az emberiség sem mutatta az ez irányú eltökéltséget, inkább fékezi, mint segíti az ilyen irányú munkát.

– *Milyen állapotban van ma a földi ökológiai rendszer? Milyen változások érzékelhetők benne?*

– Egyetlen elemből álló rendszer nem létezik. Minden működő rendszer sokféle elemből áll. Ez nemcsak az ember által készített technikai eszközökre igaz, sokkal mélyebb és általánosabb szabályszerűség. Ez a sokféleség nemcsak a fizikai különbözőségekben, hanem az emberi kultúrák sokszínűségében, a soknyelvűségben és sokszokásúságban is megmutatkozik. Ha az emberiség elpusztítja az élő fajok egy részét, vagy politikai szinten a társadalmak kiirtják maguk közül a különféle kultúrákat, akkor ezzel az elszürküléssel, ezzel az egyszínűbbé, egyszínűvé válással nemcsak hogy szegényebbé teszik az élővilágot, hanem működésképtelenné is. Az egyszínű civilizáció elhal, mert egyelemű rendszer. – Ennyit egyes 20. századi, részben volt, részben sajnos még ma is élő eszmékről, etnikai tisztogatásról és tisztaságról stb. Ezt azonban nem szabad összetéveszteni a teljes rendetlenséggel, rendezetlenséggel, mert az a halál. Gondoljunk csak például arra, hogy a halott molekulái elkezdenek „szabadon, a korábbi kötöttségeik nélkül" mozogni. (Veszélyes út a kérdések egyoldalú és leegyszerűsített tálalása.) – Olyan egyszínű biológiai rendszer sem létezhet, amely csak emberekből állna. Ezt mindenki belátja, már csak azért is, mert például nem tudnánk mit enni. Az ember nem képes fotoszintetizálni, és így tovább. Ha van egy természetes élővilág, akkor tudunk csinálni űrállomást, tenger alatti állomást, mindenfélét, de ha ez a természetes háttér megszűnik, akkor valószínűleg már nem leszünk erre képesek. Ennek a természeti háttérnek a működésében je-

lentékeny instabilitást érzékelünk, és bizonyos, hogy ennek létrejötte döntő mértékben az embernek köszönhető.

További problémahalmazt jelent a Föld felmelegedése: sivatagosodás zajlik, megváltozik a földi légkör összetétele, szennyezett a levegő. Összességében elmondható, hogy a természeti háttér az instabilitás jegyeit mutatja. A terjedő sivatagok miatt növekszik az éhínség, változóban van az időjárás, emiatt változnak a terméshozamok. Az erdőirtás következtében pusztulnak a talajok.

A különböző jelenségek közti összefüggések jól érzékelhetőek. Csak illusztrációként: a Napon zajló jelenségek (naptevékenység) megjelennek a földi gazdasági folyamatokban, hiszen a bioszféra a gazdaság része is. A haszonnövények terméshozama a terménytőzsdének az egyik legfőbb meghatározója. Ezek az eredetileg feltételezettnél sokkal közvetlenebb kapcsolatok.

Ily módon a természeti háttér instabilitása gazdasági instabilitást vált ki. Ennek nyomán a pénzügyi rendszer, az egész gazdasági aktivitás megváltozik. Például egy sivatagosodó, az élelmiszer-termelésben az önellátásból az éhezés felé csúszó országnak a pénzügyi rendszere is meginog, és attól kezdve segélyezésre szorul. Egy gazdasági recesszióban lévő glóbuszon azonban nehéz megoldani a segélyezést. Nemcsak az elhatározás nehézkessége és egyéb politikai vagy katonai problémák miatt, hanem azért is, mert az óriási különbségek ellenére az egész glóbusz teljesítménye csökken. Még el tudja magát tartani, de kimerültek a tartalékai. Magyarán: föléltük a tartalékainkat.

Korábban az emberi társadalmak hasonló helyzetben megpróbáltak különböző irányokban kitörni. Ilyen kitörés volt a földrajzi felfedezések nyomán kibontakozó globális európai terjeszkedés. Rendelkezésre álltak különféle módokon hozzáférhető tartalékok, amiből a megújulás táplálkozhatott. Ma, ha történik valami, az Föld méretű. Ezért aztán, ha földi méretekben, globálisan összeomlás következik be, akkor nincs tartalék, amihez nyúlhatnánk.

– MILYEN HATÁSSAL VAN EZEKRE A FOLYAMATOKRA A SZÁMOS TERÜLETEN TAPASZTALHATÓ SEBESSÉGNÖVEKEDÉS?

– A társadalmi folyamatok és a földi változások nyilvánvaló gyorsulásban vannak. Ez a társadalmon belül összefügg azzal, hogy az emberi mozgások, az anyagmozgatási és az információtovábbítási sebesség nagyságrendekkel nőtt, és még növekszik. Minden rendszer értékeli a környezetéből érkező információkat, ennek alapján hoz döntéseket, illetve tanúsít válaszreakciókat, amit szabályozásnak nevezhetünk. Nemcsak az egyes embernek, hanem a társadalmaknak is van reakcióidejük. Vannak olyan abszolút határok, melyeknél gyorsabban egy-egy rendszer nem tud választ adni. A növekvő változási sebességű világot vizsgálva – és az elmúlt kétszáz év történelme kétségkívül ilyen – elérünk ahhoz a ponthoz, amikor a változásra adott válasz azért lesz rossz, mert az észlelés és a válaszadás között már lényegesen megváltoztak a körülmények. Ez az a pillanat, amikor az adott rendszer a maga működési sebességével már nem képes követni a változásokat, azaz a változó körülmények között nem képes fennmaradni. A felfogás, a feldolgozás és a válaszadás sebességi korlátja ma már egyértelműen érzékelhető. A különféle országok, országcsoportok egyre inkább késve reagálnak a lezajló változásokra. Ez a késés sokféle szinten megfogalmazódik. Manapság egy-egy hibás döntés csak nagyon ritkán tulajdonítható észlelési hibának, azaz tévedésnek, inkább az a jellemző, hogy elejétől fogva tudták a valós helyzetet, de amire ténylegesen tudatosult, és megtörtént a társadalmi feldolgozása, majd annak nyomán kormányzati vagy társadalmi döntés született, addigra már elkésett. Ezeknek az elkésett reakcióknak a száma a gyorsulással arányosan növekszik. Ez azt is jelenti: az emberiségnél fennáll a veszély, hogy fontos változásokra nem vagy csak késve reagál. Az egyik ilyen terület éppen a földi természeti körülményekben bekövetkező változások megakadályozásának, az életfeltételek megóvásának érdekében teendő lépések, döntések, tettek elmaradása, ami az egyik nagy veszélyforrást jelenti.

– MILYEN KILÁTÁSOKKAL KECSEGTET MINDEZ?

– Az ezredvéghez közeledve a folyamatok felgyorsulnak, minőségi változások zajlanak, ezért az emberiség nem mondhatja azt, hogy gondtalan, felívelő jövő állna előtte. Rendkívül nehéz időszak előtt állunk, amelyben nagy átalakulásoknak kell lazajlaniuk mindenféle szinten, beleértve a politikaiakat is, s ez nagy instabilitással jár együtt. Ezeknek a változásoknak akár teljes életmódváltással kell járniuk ahhoz, hogy megőrizhessük a bolygó életre alkalmas állapotát; hogy kezelni tudjuk problémáit a sivatagosodástól a társadalmi ellentétekig. Gondoljunk arra, hogy milyen rosszul viselik a gazdag társadalmak a stagnálást, vagy akár a kismérvű életszínvonal-romlást. A mi társadalmunk is rosszul viseli, pedig nem következett be a teljes gazdasági összeomlás, de az átalakulásnak – azaz a megmaradásnak – kétségkívül ára van. Ha nem hajtottuk volna végre az átalakulást, akkor már összeomlottunk volna. Viszonylagos stabilitás mellett ment végbe, senki nem az utcán akarta a problémákat megoldani, sokkal inkább megpróbált valamit tenni kicsiben vagy nagyban. Ennek párosulnia kellene egy tevékeny – azaz nem passzív, nem fásult – demokratikus magatartással Magyarországon (is). A politikai passzivitás ugyanis előbb-utóbb általánosabb, családokon belüli passzivitásba megy át, a vállalkozásoktól visszavonulásba, ami a társadalom egész működését tönkreteheti. Esetleg a nagyobb tanulási befektetést igénylő mérnöki, orvosi stb. pályák iránt csökkenni kezd az érdeklődés, vagyis társadalmunk egésze működésképtelenné válik.

– MILYENNEK LÁTOD MAGYARORSZÁG MAI HELYZETÉT?

– Magyarország és az egész régió azzal a problémával küzd, hogy felélte a tartalékait, miközben temérdek ismert technika és technológia el sem jutott hozzánk. Mindemellett másfajta tapasztalatokra és egyfajta állóképességre is szert tettünk. Magyarországon több mint tíz éve állandóan csökken az életszínvonal, ezt az ország viszonylag rendezetten viseli el, és próbál valamit tenni a felemelkedésért. Ez egyfajta felismerése annak, hogy olyan komoly problémával van dolgunk, amelyik ellen tenni kell. Mindemellett a régió egésze nemigen reménykedhet abban, hogy problémái maradéktalanul megoldódnak. Ezt tudni kell, számítani kell összes következményére. A szomszédos nyugati régió is versenyhelyzetben van, a saját pozícióit akarja erősíteni, a legnagyobb együttműködési szándék mellett is. Az átalakítást nagy gazdasági visszaesés közepette kell végigvinnünk, és remélem, hogy ebben nem fogunk megtorpanni, mert az esetleges megtorpanások és késlekedések az esélyeinket rontják. Biztosítékunk nincs, csak reményünk van arra, hogy nem csúszunk bele a szomszédos válságrégiókba. Erre az ad esélyt, hogy a Kárpát-medence egésze, a szűken vett régiónk gazdaságilag, népességét és területét tekintve oly

kicsiny az egész Földhöz képest, hogy a globális recesszió ellenére is van remény arra, hogy őrizzük a pozíciónkat vagy egy kicsit javítsunk rajta – a recesszió végéig vagy egy ideig. Ez csak elvi lehetőség, s nem garancia. De azt jelenti, hogy a magunk számára reményt fogalmazhatunk meg, amiért dolgozni érdemes. Miközben tudnunk kell, hogy sem a globális gazdaság, sem a régió fejlődése nem fogja Magyarországot kiemelni. Ugyanis erre kicsi az esély, mert egy nagyobb régió kimozdulásának a világátlagot kellene kimozdítania, és arra nincs komoly remény. De piciben vannak lehetőségeink, amiért érdemes dolgozni, mert egy kisebb terület még a globális visszaesés körülményei között is emelkedhet, legalábbis egy ideig. Az idő pedig nehéz helyzetekben a megoldás megtalálását, azaz az életet jelenti, ha maguk az érintett emberek kemény, elszánt, a jövőben bízó együttest alkotnak, és másra nem várva nagy erővel dolgoznak a problémák megoldásán.

A BESZÉLGETÉST MONORY M. ANDRÁS
ÉS TILLMANN J. A. KÉSZÍTETTE

Kell-e nekünk új alkotmány?

HALMAI GÁBOR

Az 1989 óta zajló, gyakran alkotmányosnak is nevezett magyarországi átalakulás egyik sajátos paradoxona, hogy miközben ebben az időszakban kialakult és megszilárdult az alkotmányos államiság intézményrendszere, az ország alkotmánya változatlanul az 1949. évi XX. törvény, akkor is, ha annak eredeti szövegéből és tartalmából mára – némi túlzással – csak a fővárosra vonatkozó passzus maradt meg. A jelenség megfejtése persze nem is olyan bonyolult, ha tekintetbe vesszük, hogy Magyarországon nem zajlott le forradalom, amely elsöpörte volna az *ancien régime* alkotmányát. Timothy Garton Ash találó kifejezését használva legfeljebb „refolúcióról" lehet beszélni, amelynek forradalmi jelentőségű reformjai persze megszakították az előző rendszer legitimitásának folyamatosságát, anélkül, hogy érintették volna a legalitását.[1] Abból a tényből, hogy a változást nem a tömegek (utcai) megmozdulásai idézték elő, okszerűen következett az alkotmányozási folyamat átpolitizálódása: az, hogy az alkotmány sokkal inkább taktikai, mint stratégiai fegyverként szolgált.[2] Ez pedig óhatatlanul ideiglenes alkotmányhoz vezetett, amelyet menet közben – nem ritkán konkrét politikai alkuk eredményeként – többször is módosítottak.

Aligha vitás, hogy az átalakulás alkotmányos lezárása, egy új alkotmány elfogadása előbb-utóbb Magyarországon is elkerülhetetlen.[3] Az egyik kérdés kétségkívül a *mikor?* De még ennél is fontosabb, hogy ki milyen tartalmat képzel el az új alkotmánynak. Mert mondanom sem kell: nem minden áron kell helyreállítani alkotmányunk jogállami tartalmának és rákosista formájának megbomlott egységét. Ha az 1949-es cégér átfestése az alkotmányos belbecs csorbulásával járna együtt, akkor inkább viseljük még el egy darabig a snassz külcsínt.

Az új alkotmány szükségességéről, tartalmáról és időzítéséről sokféle álláspont alakult ki e hazában. A tisztánlátás érdekében érdemes külön-külön áttekinteni a politikában és az alkotmányjog-tudományban megfogalmazódott legfontosabb felfogásokat.

Pártok: régi és új bátrak

Különösen a második demokratikus parlamenti választások közelsége miatt minden, magára valamit is adó politikai párt véleményt formált az alkotmány kérdésében, eltérő tartalommal ugyan, de kivétel nélkül az új alkotmány elfogadása mellett téve le a garast.

Érdekes módon az új alkotmány követelése tekintetében nem tapasztalhatók a más kérdésekben úgyszólván összebékíthetetlennek tetsző ellentétek kormány- és ellenzéki, parlamenti és parlamenten kívüli mérsékelt és szélsőséges pártok között.

Némileg leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a pártokat az új alkotmány követelésekor kétféle motívum vezérli. Egy részük a tartalmilag jogállami, de szakmailag ellentmondásos és legitimitási fogyatékosságban szenvedő alaptörvényt kívánja felcserélni az alapelveiben a jelenlegivel megegyező újjal. A pártok egy másik csoportja viszont azért kiált új alkotmányért, mert a jelenlegit tartalmilag szeretné jelentősen megváltoztatni.

Kivétel nélkül az első csoportba sorolhatók az 1990-es választások után ellenzékbe szorult parlamenti pártok. Az SZDSZ például olyannyira elégedett az alkotmányos fejlődés eredményeivel, hogy egyetlen pártként az új alkotmány alternatívájaként hajlandó beérni a jelenlegi alkotmány újraszövegezésével is: „A következő Országgyűlésnek el kell végeznie a demokratikus alkotmány újraszövegezését, vagy új, alapelveiben a jelenlegivel megegyező, de egységes szerkezetű és kellőképpen kidolgozott alkotmányt kell elfogadnia."[4]

Az MSZP közjogi programja sem tervez alapvető tartalmi változásokat az alkotmányos struktúrában: „A jogállamiság legalapvetőbb keretei kialakultak az 1989. évi alkotmányozás és az azt követő államépítés során. A következő években az alapvető intézmények megszilárdításán, a közöttük levő összhang megteremtésén kell munkálkodni. A jogállami szervezetrendszer kiépítésében egyre kevésbé indokolt az átmenetiség fenntartása, stabil polgári demokratikus berendezkedésre van szüksége az országnak, és ennek alapjait egy, a szociális jogállam követelményeit kifejező alkotmányban kell összefoglalni."[5]

A Fidesz – ha némiképp kritikusabban is – hasonló felfogást képvisel: „Kétségtelen, hogy a jelenlegi alkotmány az 1989. évi alkotmányreform és az MDF–SZDSZ-paktum során jelentős mértékben átalakult. Emellett az Alkotmánybíróság széles körű alkotmányértelmező tevékenységet végzett. Ennek következtében az alkotmány többé-kevésbé megfelel a jogállami követelményeknek. Ugyanakkor, ahogy a preambulum is utal rá, átmeneti alkotmányról van szó, amelyet előbb vagy utóbb egy új, az átalakult társadalmi-gazdasági viszonyokat hűen tükröző alaptörvénynek kell felváltania. A Fidesz szerint az 1994-es választásokat követően haladéktalanul meg kell kezdeni egy új alkotmány kidolgozását. Az alkotmányozás során a lehető legnagyobb konszenzusra kell törekedni. Azt szeretnénk, hogy 1996-ban fogadjuk el az új szerkezetű és szemléletű alkotmányt, amely valóban egy modern alaptörvényhez méltóan rendezi a leglényegesebb közjogi szabályokat."[6]

Hivatalos programja alapján ebbe a csoportba tartozik az MDF is: „A Magyar Köztársaság alkotmánya az 1989-ben és az azt követő években történt – az alaptörvényt gyökeresen átalakító – alkotmányreformok eredményeként megfelel a jogállami követelményeknek. Mégis új alkotmányra van szükség."[7] Ennek oka a dokumentum szerint az államszerve-

zet egyes területein – mindenekelőtt a bírósági fórumrendszerben – végrehajtandó további reformok és a kétharmados törvények túl magas száma mellett az a „szimbolikus jelentőségű" szempont, hogy a demokratikus korszak új alkotmányban összegezze az alkotmányos fejlődés eredményeit.

Ugyanakkor az MDF vezető politikusainak egyes megnyilatkozásai kételyeket támasztanak e program komolyságát illetően. Boross Péter például egy alkalommal oda nyilatkozott, hogy a nem túl távoli jövőben – amikor a magyar ifjúsággal már megismertették ezt a „gyönyörű hagyományt" – vissza kell állítani a magyar szent korona közjogi funkcióját.[8] Balsai István pedig többször fogalmazta meg az új alkotmány kívánatos tartalma kapcsán azt a jogállami szempontból meglehetősen kényes és veszélyes eszmét, miszerint az alkotmányvédelem funkcióját az Alkotmánybíróság helyett egy parlamenti felsőház kezébe kell letenni.

Ugyancsak az elmúlt négy év parlamenti többségét gyakran kellemetlenül korlátozó Alkotmánybíróság és köztársasági elnök hatáskörének jelentős kurtítására való törekvés jellemzi a KDNP alkotmányozási elképzeléseit. Az alkotmányvédő testületet egy parlamenti tanácsadó szervvé kívánják degradálni törvénymegsemmisítési jogának elvonásával.[9] Ugyanígy értékelhető az Egyesült Kisgazdapárt programja is, amelynek kissé dodonai megfogalmazása az alkotmányőrségi jogkörök visszametszését azzal indokolja, hogy bár „az Alkotmánybíróság funkciója vitathatatlan az elmúlt évek alatt, de több esetben szemben állt a közakarattal".[10]

A Torgyán-féle Független Kisgazdapárt viszont nyíltan új tartalmú alkotmány mellett száll síkra, amelyben az alkotmánybírói taláros testület háttérbe szorítása mellett egyéb strukturális államszervezeti változtatások is megfogalmazódnak: egy kis ország számára olcsóbb (!) prezidenciális rendszer, illetve egy korporatív második kamara igénye. Mindezen változtatások alapja pedig a jelenlegi alkotmány „nem eléggé magyar" jellege. Ez indokolja „a szentkorona-tan, mint a magyar jogrend alapja, nemzeti létünk elméleti bázisa" jogaiba történő visszahelyezését.[11] Ezzel rokon a Magyar Érdek Pártjának célkitűzése: „Visszaállítjuk jogaiba a magyar szent koronát, melyet az átmeneti időszakban kormányzó, majd a magyar király képvisel." Ehhez járul az alkotmányosság fogalmának teljes relativizálása, amely nyilván sem a hatalommegosztás, sem az emberi jogok garantálásának igényével nem lép fel: „Visszaállítjuk a magyarság ősi tradícióinak szellemében a rugalmas alkotmányosságot."[12]

Alkotmányjogászok: pro és contra

A pártoktól függetlennek mondható alkotmányjogász szakemberek véleménye a politikusokénál egységesebb a leendő új alkotmány jogállami tartalmát illetően, ugyanakkor megosztottabb az átmenet alkotmányos lezárásának időpontját tekintve. Majtényi László például ideig-óráig legalábbis védendő történelmi értéknek tartja „párt-jogállami" alkotmányunkat, mely puszta létével is figyelmezteti az „új bátrakat", hogy nem volt, nincs és nem is lesz forradalom.[13] Sólyom László sem tartja feltétlenül szükségesnek az új alkotmányt, hiszen az alaptörvény – felfogása szerint – nem azonos annak puszta betűjével, hanem kiegészült az elmúlt négy év jogállami gyakorlatával.[14] Mások is elképzelhetőnek tartják, hogy a további folyamatos alkotmányfejlesztés alapvetően az Alkotmánybíróság alkotmányértelmező tevékenysége révén érvényesüljön.[15] Ugyanakkor Trócsányi László az Alkotmánybíróság „láthatatlan alkotmány"-koncepciójának veszélyeire hívja fel a figyelmet.[16] Az új alkotmány megalkotásához feltétlenül szükséges széles körű konszenzus megléte tekintetében a leginkább szkeptikus véleményt Sós Vilmos képviseli.[17]

Az alkotmányjogászok többsége mindazonáltal úgy gondolja, hogy a jelenlegi alkotmány többé-kevésbé kielégíti a jogállamiság követelményeit. Ugyanakkor sokan kárhoztatják a mostani, az 1989-es kerekasztal mellett sebtiben előállított szöveg hézagait, ellentmondásait.[18]

A jogtudomány képviselői részéről szinte egyöntetű igényként fogalmazódik meg az új alkotmánnyal szemben a stabilitás, a gyakori módosíthatás elkerülése. Ennek technikai megvalósítására többféle elképzelés fogalmazódott meg a népszavazás általi megerősítéstől a parlament kötelező feloszlatásának norvég–holland megoldásáig. Sokan tartják kívánatosnak a jövőre nézve az alkotmányozás és a törvényhozás elkülönítése érdekében a jelenlegi törvényhozást kiegészítő, kizárólag az alkotmányozásra és esetleg az elnökválasztásra intézményesített és/vagy vétójoggal felruházott, például regionális alapon szervezett második kamara intézményesítését.[19] A „ki alkotmányozzon?" kérdésére ezenkívül megfogalmazódott az alkotmányozó nemzetgyűlési megoldás, sőt ennek népszavazással való kombinációja is.[20]

Ellentétben egyes politikusi óhajokkal, az alkotmányjogászok egyöntetűen elutasítják egy államszervezeti modellváltás gondolatát. Ugyanakkor ez nem jelenti sem azt, hogy a szerzők azonosan ítélnék meg a jelenlegi államszervezeti modellt, sem pedig azt, hogy egy véleményen lennének annak kívánatos korrekcióit illetően.

Pokol Béla például a jelenlegi magyar államszervezetet „félprezidenciális" megoldásokkal terhesnek ítéli, ennek megfelelően az általa elkészített szöveges alkotmánytervezet törekszik „visszametszeni" az államszervezeti struktúrából az államfői „ellensúlyokat", és a kormányformát a tiszta parlamentárishoz közelíteni, egészen a miniszterelnök parlamentfeloszlatási jogáig.[21] Úgy tűnik, erre rímel Trócsányi Lászlónak az a javaslata, amely a „kancellárdemokrácia" következményeit le kívánja vonni az önálló miniszterelnöki hatáskörök alkotmányi szabályozásakor is, érdekes módon a miniszteri felelősség egyidejű megteremtésével.[22]

Ezzel szemben más alkotmányjogászok azt a felfogást képviselik, hogy a tiszta parlamentáris rendszerek csak a Westminster típusú kétpártrendszer esetén működőképesek. Ennek megfelelően az ezt a felfogást vallók igyekeznek megőrizni a köztársasági elnök egyfajta végső egyensúlyozó szerepét.[23]

Permanens versus forradalmi alkotmányozás

Ha felidézzük egyes politikai pártoknak az új alkotmány tartalmára vonatkozó fantazmagóriáit, talán nem tűnik indokolatlannak az alkotmányjogászok félelme egy „forradalmi" alkotmányozástól.

Az 1989 óta folyó magyarországi „permanens alkotmányozás" folyamatának szembeötlő jellegzetessége éppen az, hogy az új törvényes rend kialakításának sok helyütt egymást kizárónak gondolt alternatívái – a régebbi törvényesség fenntartása, illetve a forradalmi törvényesség – kombinálódtak. Nem ült össze alkotmányozó nemzetgyűlés, amely egy új alkotmány elfogadásával forradalmi cezúrát húzott volna. Ennyiben a változások a legalitás, a jogi kontinuitás alapján mentek végbe. Ugyanakkor radikálisan újszerűek voltak az akkori állampárt és a még képlékeny szervezetekkel bíró, nem „intézményesült" ellenzéki szervezetek között

folytatott kerekasztal-tárgyalások. Az ott megalkotott, a már nem legitim parlamenttel csak megszavaztatott alkotmánymódosítások és sarkalatos törvények révén merőben új politikai rendszer jogi alapjait teremtették meg. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy a jogon kívüli egyeztető tárgyalások egyfajta Hannah Arendt-i értelemben vett kommunikatív hatalmat testesítettek meg, amely azután a megállapodásoknak a törvényhozás általi szentesítésével – immár Habermas kifejezésével élve – adminisztratívvá vált. Ennyiben ezek a változások forradalmiak voltak.

Ennek – a maga nemében egyedülálló – alkotmányozási folyamatnak további jellegzetessége, hogy miközben a jogállamiságnak Nyugaton évszázadok alatt kikristályosodott legfőbb elveit mindenki elfogadja, egyes alkotmányos megoldások létrejötte mégiscsak a hatalmi megfontolásokon nyugvó gyakorlati politika kompromisszumain múlik. Jó példa erre az ún. konstruktív bizalmatlanság német intézményének felvétele az alkotmányba a legnagyobb kormányzó és ellenzéki párt 1990 tavaszi „paktuma" nyomán. Ez azzal járt, hogy noha létezik alkotmány, annak értelmezése még napi viták tárgya, s időnként az aktuális erőviszonyok áldozata, például a köztársasági elnök hatáskörének terjedelme kérdésében. Az alkotmány tehát ebben az átmeneti időszakban még nem „szentírás", amelyhez egy konszolidálódott alkotmányos demokráciában a főszabály szerint mindenki magától értetődően tartja magát, hanem a kétharmados törvények egyike, mely magán viseli a konkrét politikai alkuk nyomait, és amely ki van téve annak, hogy a politikai élet szereplői saját érdekeik szerint értelmezik. Az átalakulásnak ebben a szakaszában majdhogynem természetesek az alaptörvény egymásnak ellentmondó, szakmailag olykor alacsony színvonalú megfogalmazásai. Ilyen körülmények között az alkotmány több, mint az a szöveg, melyet az illegitim parlament 1989-ben elfogadott, és amit azon immár legitim utóda 1990-ben módosított. Ebbe a szélesebb értelemben vett alkotmányba beletartozik pl. az a hallgatólagos megállapodás is, amely 1989-ben köttetett az akkori állampárt és akkori ellenzéke között, hogy ti. a hatalom békés átadása a „szabad elvonulás" biztosítása mellett történik. Vagyis hogy a jogállamiságot sértő eszközökkel nem kerül sor felelősségre vonásra. Mint tudjuk, a Zétényi–Takács-féle törvényjavaslat éppen ezt a megállapodást próbálta meg felrúgni. Azzal, hogy az Alkotmánybíróság megakadályozta e törekvést, az alkotmány részévé vált az az elv, hogy jogállamban a legnagyobb gazemberek megbüntetésének is kell legyen alkotmányos alapja, hogy az átalakulás politikai kategóriájának alkotmányjogi tartalma éppen a demokratikus jogállamiság.

A magyar alkotmányozásnak ezek a sajátosságai teszik, hogy ebben az átmeneti szakaszban az alkotmányjogászok szezonját éljük, amikor a nap mint nap kirobbanó alkotmányjogi vitákban kell az elveknek megfelelő és politikailag keresztülvihető megoldásokat keresni. Az alapokat imponálóan gyorsan és simán sikerült megteremteni. Hiszen az alkotmány már 1989-es megfogalmazásában is csak az eszmei pluralizmus példájaként említette egymás mellett a polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus irányzatait, azok 1990-es törlésével pedig végképp az ideológiai semlegesség álláspontjára helyezkedett. Így az állami semlegesség követelménye is az alkotmányos elvek rangjára emelkedett. Ez tette lehetővé, hogy az Alkotmánybíróság két ítéletében is megfogalmazza az ideológiai semlegességet.

Azt sem szabad elfelejteni, hogy az átalakulás kezdetén, 1989 novemberében négy rendkívül fontos alkotmányossági kérdés – köztük az, hogy a köztársasági elnök megválasztására csak a parlamenti választások után kerüljön sor, mégpedig az Országgyűlés által – népszavazás útján dőlt el, és ennek eredménye lett az alkotmánymódosítás, illetve az azt kísérő törvények tartalma. A magyar történelem első országos népszavazása így a polgárt is bevonta az alkotmányozási folyamatba. Miként a módosított alkotmánynak, illetve az azzal egyidejűleg elfogadott alkotmánybírósági törvénynek az az intézménye is, amely minden állampolgárt, mindenféle személyes érintettség hiányában is feljogosított arra, hogy bármely jogszabály alkotmányellenességének megállapítására eljárást kezdeményezzen az Alkotmánybíróságon. Ezzel a világszerte egyedülálló megoldással a polgár is mintegy részesévé vált a régi jogrendszer átalakításának. Ilyen populáris akció nyomán az elmúlt években számos olyan alkotmánybírósági döntés született, amely az állami szervezetrendszert, s még inkább az alapvető emberi jogok szabályozását döntően befolyásolta. Ilyen állampolgári indítvány nyomán jött létre a közigazgatási bíráskodás Magyarországon, így szűnt meg a halálbüntetés, így alakultak ki az adatvédelem, a tulajdonjog vagy a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos elvei is. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy nagyjában-egészében elfogadottá vált az ún. láthatatlan alkotmánynak az Alkotmánybíróság által vallott felfogása.

Az elmúlt négy esztendő fejlődése Közép- és Kelet-Európában világossá tette Francis Fukuyama 1989-es jövendölésének tévedését a történelem végéről, és az unalom évszázadainak eljövetelétől. Fukuyama jóslatában abból indult ki, hogy a nyugati liberális eszme diadala minden életképes alternatívát megszüntetve „gleichschaltolja" a történelem jövőbeni fejlődését ebben a térségben.[24]

Közép- és Kelet-Európa valamennyi, az 1989–90-ben elindult átalakítás által érintett államában megkezdődött az alkotmányozási folyamat. Egyes országokban új alkotmányok jöttek létre (Bulgária, Románia, Cseh Köztársaság, Szlovákia), másutt rövidebb-hosszabb ideje dolgoznak egy új alkotmány tervezetén, amelyet azonban még nem sikerült elfogadtatni (Oroszország, Ukrajna, Belorusszia). Érdekes módon éppen abban a két országban (Lengyelországban és Magyarországon) nem készült átfogó új alkotmány, amelyek pedig élen jártak az átalakulásban. Úgy tűnik, e két utóbbi ország a folyamatos alkotmányozás megoldását választotta. Ez a korábbi alkotmány átfogó módosításával és az állami berendezkedést, valamint az alapjogokat újraszabályozó ún. sarkalatos törvények elfogadásával kezdődött, és majdan egy új alkotmány megalkotásával zárul le.

Mint az elmúlt évek bizonyították, számos lehetőség kínálkozik ezen országok számára az alkotmányosság mindkét fő pillére, a hatalommegosztás intézményesítése és az emberi jogok garantálása terén. Magyarországnak 1989-ben szerencséjére sikerült elkerülnie azoknak az egykori szocialista országoknak a többé-kevésbé kényszerű útját, ahol a nómenklatúra felszámolása nehezebben megy végbe, és/vagy ahol a súlyosabb gazdasági válság, legalábbis ideigóráig reformcentralizációt és karizmatikus vezető személyiséget igényel. Ez az út ugyanis legtöbbször az elnöki-típusú kormányzás bevezetésén keresztül vezet, ami demokratikus hagyományok hiányában nem a legbiztosabb irány egy alkotmányos demokrácia felé.

Az átalakulás gyorsabb ütemét választó országokban – miként nálunk is – az európai parlamentáris rendszerek megoldásai kínálkoznak. Elméletileg elképzelhető ennek mindkét fő modellje, tehát a korlátlan parlamenti szuverenitásra épülő, többségelvű, ún. Westminster típusú, valamint a közmegegyezésen alapuló konszenzusos egyaránt. A nyugat-európai tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a tiszta parlamentáris rendszerek igazán akkor működőképesek, ha két nagy párt egyike képes abszolút többséget szerezni a választásokon. Mint az elmúlt négy év is bizonyította, a magyar társadalom és ennek megfelelően a pártstruktúra kevéssé mondható homogénnek, inkább a többség és az ellenzék megegyezésére építő variáció tűnik életképesnek.

E modell mutációja – hiszen kész modellek nem vehetők át – alkalmasabbnak tűnt arra is, hogy a korlátlan parlamenti szuverenitás angol megoldása és a kormányzó többség által gyakran nálunk is hangoztatott elképzelése helyett intézményes garanciákat építsen be a törvényhozás alkotmányos korlátozására. Ebben a modellben lehetett komoly szerepet szánni az alkotmánybíráskodásnak a törvényhozó és végrehajtói hatalom alkotmányos ellenőrzésében.

Egy ilyen nem tisztán parlamentáris rendszer nem jelent félprezidenciális megoldást, ugyanakkor az államfőnek több szerepet szán a puszta reprezentációnál, mégpedig azzal, hogy bizonyos kiegyensúlyozó funkciót ruház rá az egyéb hatalmi ágak vonatkozásában. Ez a „semleges államfői hatalom" azt jelenti, hogy az elnök nem sorolható sem a törvényhozás, sem a végrehajtás hatalmi ágához, hanem éppenséggel a kettő között valamiféle egyensúlyfenntartó szerepet tölt be.

Úgy gondolom, hogy a magyarországi átalakulás kezdeti szakaszában indokolt volt a korábbi ellenzéki erők félelme az idő előtti alkotmányozástól, hiszen az hozzájárulhatott volna egy kompromisszumokkal terhes átmeneti állapot konzerválásához. Egy parlamenti ciklus azonban elegendő volt ahhoz, hogy gyökeret eresszen az alkotmányos államiság gondolata. Ma tehát már van mit megvédeni. Mégpedig azokkal az olykor szakmai mezbe öltöztetett, de leggyakrabban leplezetlenül politikai támadásokkal szemben, melyek sztálininak bélyegzik a jelenlegi alkotmányt, és ezen az alapon támadják a többé-kevésbé megszilárdult alkotmányos alapintézményeket. (Ilyen támadásból kijutott a köztársasági elnöknek, az Állami Számvevőszéknek és az Alkotmánybíróságnak egyaránt.) Márpedig ezek, az 1989-ben alkotmányunkba iktatott intézmények azok, amelyekkel meghaladtuk az előző négy évtized korlátlan parlamenti szuverenitásnak elkeresztelt állampárti rendszerét, és amelyek ma is garanciát jelentenek a parlamenti többség kizárólagos hatalmával szemben, ami – Tocqueville intő szavai szerint – mindig magában hordja a „többség zsarnokságának" lehetőségét.

Összefoglalva: azt gondolom, hogy a minden alkotmányjogász álmaiban megjelenő új alkotmánynál fontosabb a jelenlegi stabilizálása, értékeinek megóvása az új forradalmárok őrülményeitől.

Epilógus

Írásom az idei parlamenti választásokat megelőzően született, amikor nem lehetett tudni, hogy a választók adnak-e felhatalmazást azoknak a pártoknak, amelyek részéről veszély fenyegetheti a jelenlegi alkotmányos rendszert. A választási eredmények alapján úgy tűnik, a választópolgárok megfosztották az alkotmányozás lehetőségétől ezeket az erőket. Ugyanakkor az a körülmény, hogy a kormánykoalíció pártjai a parlamenti mandátumok több mint kétharmadával rendelkeznek, új alkotmányos veszélyeket hordoz, mindenekelőtt azt, hogy a kormányzó pártok bármikor kedvük szerint módosíthatják az alkotmány bármely passzusát, vagy akár az egész alaptörvényt. Nincs okom feltételezni, hogy a győztes pártok valódi veszélyt jelentenének alkotmányos alapintézményeinkre, igazi jogállamban azonban a kísértésekkel szemben az önmegtartóztatáson kívül jogi garanciákra is szükség van. Fenntartva véleményemet a jelenlegi alkotmányos berendezkedés kívánatos stabilizálását illetően, éppen ennek érdekében úgy gondolom, hogy az új koalíciós pártoknak egyetlen alkotmánymódosítást mégis viszonylag gyorsan kezdeményezniök kellene, nevezetesen az alkotmánymódosítások feltételeinek szigorítását, ezzel saját alkotmányozó hatalmuk korlátozását.

JEGYZETEK

1. Ld. az Alkotmánybíróságnak a rendszerváltást jogilag értelmező megállapítását a „Zétényi–Takács-határozatban": „A rendszerváltás a legalitás alapján ment végbe... A politikai szempontból forradalmi változásokat bevezető alkotmány és sarkalatos törvények a régi jogrend jogalkotási szabályainak betartásával, formailag kifogástalanul, és kötelező erejüket ebből származtatva jöttek létre." Az *Alkotmánybíróság határozatai 1992*. 81. oldal. Hasonlóképpen ld.: Kis János: Reform és forradalom között. *Világosság*, 1993/11.

2. Ld. Stephen Holmes: Vissza a rajzasztalhoz. Néhány érv a kelet-európai alkotmányozás elhalasztása mellett. *Jogállam*, 1993/2.

3. A kelet-európai alkotmányos változásokat feldolgozó könyvében az ismert amerikai alkotmányjogtudós, Bruce Ackerman úgy fogalmaz, hogy a liberális jogállamiság alkotmányos biztosítására nem áll korlátlan ideig nyitva az „időablak" a térség országai számára. Ld. *The Future of Liberal Revolution*. Yale University Press. New Haven and London, 1992.

4. Ld. Koalíciós irányelvek. *Választási Hírlevél*, 1994/5. 739. oldal.

5. Ld. Vastagh Pál–Wéber Attila: Államélet, közjog és igazságszolgáltatás. Vitaanyag. *Szakmai programok*. 7. füzet, 1994. 4. oldal.

6. Ld. Jogos igények. A *Fidesz jogpolitikai és jogalkotási programja*. 1994. január, 24–25. oldal.

7. Ld. Biztos lépések, nyugodt jövő! *MDF Program*, 1994. 57. oldal.

8. *Népszava*, 1994. március 18. Minden elsőéves joghallgatónak tudnia kell, hogy a szentkorona-tan felmelegítése a mai jogállami keretek között anakronisztikus elképzelés. Akkor is így van ez, ha a magyar rendi alkotmányosság eme közjogi intézménye a magyar alkotmányfejlődésben összességében pozitív szerepet játszott. A tan gyökere egészen a Szent István-i „ősi szabadságokig" nyúlik vissza, azaz a nemesi kiváltságoknak a király általi elismertetéséig. Az állami főhatalmat megtestesítő koronát már a 13. században igyekeztek függetleníteni a király személyétől, a 14. századtól kezdve a korona a rendek hatalmát is jelentette, egy századdal később pedig a köznemességet is bevonták az állami szuverenitást megtestesítő szent korona körébe. Ettől kezdve a szentkorona-tan a királlyal organikus egységet képező nemesség jogait védő felfogás. Ennyiben az európai polgári forradalmakig valóban haladó szerepet játszott a királyi hatalom korlátozásában. A mai liberális jogállam előzményei, a polgári forradalmak egyenlőségi és szabadságtörekvései azonban már nem érintették meg a szentkoronatant, az megmaradt a rendi alkotmányosság szintjén. A történetileg haladó felfogás felemlegetése tehát ma két szempontból is retrográd. Egyrészt, jóllehet a tan 1848 után jelentősen kiszélesítette a nemzet fogalmát, mégis messze elmarad a 20. század korszerű ál-

lampolgári nemzetfelfogásától, következésképpen óhatatlanul kirekeszti az államból a nem többségi nemzettagokat. Másrészt a tan képviselői bármennyire törekedtek is történetileg elszakítani az állami főhatalmat a király személyétől, az eszme megvalósítása mégis szükségképpen monarchikus államformát feltételez. Ezen az alapon élt a szentkorona-tan a két világháború közötti király nélküli magyar királyságban is. Szentkorona-tan és monarchia törvényszerű összekapcsolását ki is mondja P. Faddy Othmár, a Szent Korona Társaság elnöke egy vele készült interjúban: „Elgondolásom szerint Magyarországnak új alkotmányra, örökös királyságra – a király a szent korona –, és kétkamarás parlamentre lenne szüksége. A két ház választaná meg a király helyettesét, a nádort." Ld. HVG, 1994. március 19.

9. Ld. *Emberközpontú társadalmat*. KDNP Választási Program, 1994. 38. oldal.

10. Vö. *Egy tiszta párt*. Egyesült Kisgazdapárt. Választási Program, 1994. 17. oldal.

11. Ld. *Múltunk, jelenünk, jövőnk*. A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt Programja, 1993. 12. oldal.

12. Vö. *Nemzet, család, magyar érdek*. A Magyar Érdek Pártja (MÉP), 1994. 1–2. oldal.

13. Ld. Majtényi László: Kié az alkotmány? Szükség van-e Magyarországon új alkotmányra? *Kritika*, 1994/3.

14. Az alkotmánynak nincs színe. Interjú az Alkotmánybíróság elnökével. *Népszabadság*, 1993. december 24.

15. Ld. Bragyova András és Lövétei István álláspontját egy 1994 januárjában tartott alkotmányjogi konferencián. *Jogállam*, 1994/4.

16. Vö. ifj. Trócsányi László: Egy új alkotmány minimumai. *Társadalmi Szemle*, 1994/2.

17. Ld. Sós Vilmos: Kell? Nem kell? Lesz! *Társadalomtudományi Közlemények*, 1991/3–4. Ezen az álláspontján nem változtatott az 1994 januárjában rendezett konferencián sem. *Jogállam*, 1994/4.

18. Ezt a felfogást képviseli pl. Arató András az alkotmánynak a köztársasági elnökre vonatkozó rendelkezéseivel összefüggésben. Ld. Az Alkotmánybíróság a médiaháborúban. *Világosság*, 1994/2. Trócsányi László pedig az alkotmány paragrafusainak a második világháború utáni nyugat-európai alaptörvények cikkelyei felét, a 70-es években születettek harmadát alig meghaladó száma alapján vonja le azt a következtetést, hogy a jelenlegi alkotmány alulszabályozott. Vö. Trócsányi: uo.

19. Az ötletet ld. először Sajó András: Egy lehetséges alkotmány. Szövegtervezet és indokolások. *Társadalomtudományi Közlemények*, 1991/3–4.

20. Ld. pl. Kardos Gábor: Ki alkotmányozzon? *Jogállam*, 1993/1.

21. Pokol Béla: A „hatalmi négyszög" súlyeloszlásai. *Társadalmi Szemle*, 1993./8–9., 10.

22. Vö. Trócsányi: uo.

23. Ld. Sajó András: Jövendő alkotmányos válságok elé. *Világosság*, 1993/7., és Halmai Gábor: A négyszög háromszögesítése. *Társadalmi Szemle*, 1993/11.

24. Először esszé formájában Francis Fukuyama: The End of History? *The National Interest* 16 (1989 nyár), később könyvként: *The End of History and the Last Man*. 1992. Ez utóbbi megjelent magyar nyelven is: *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa, 1994.

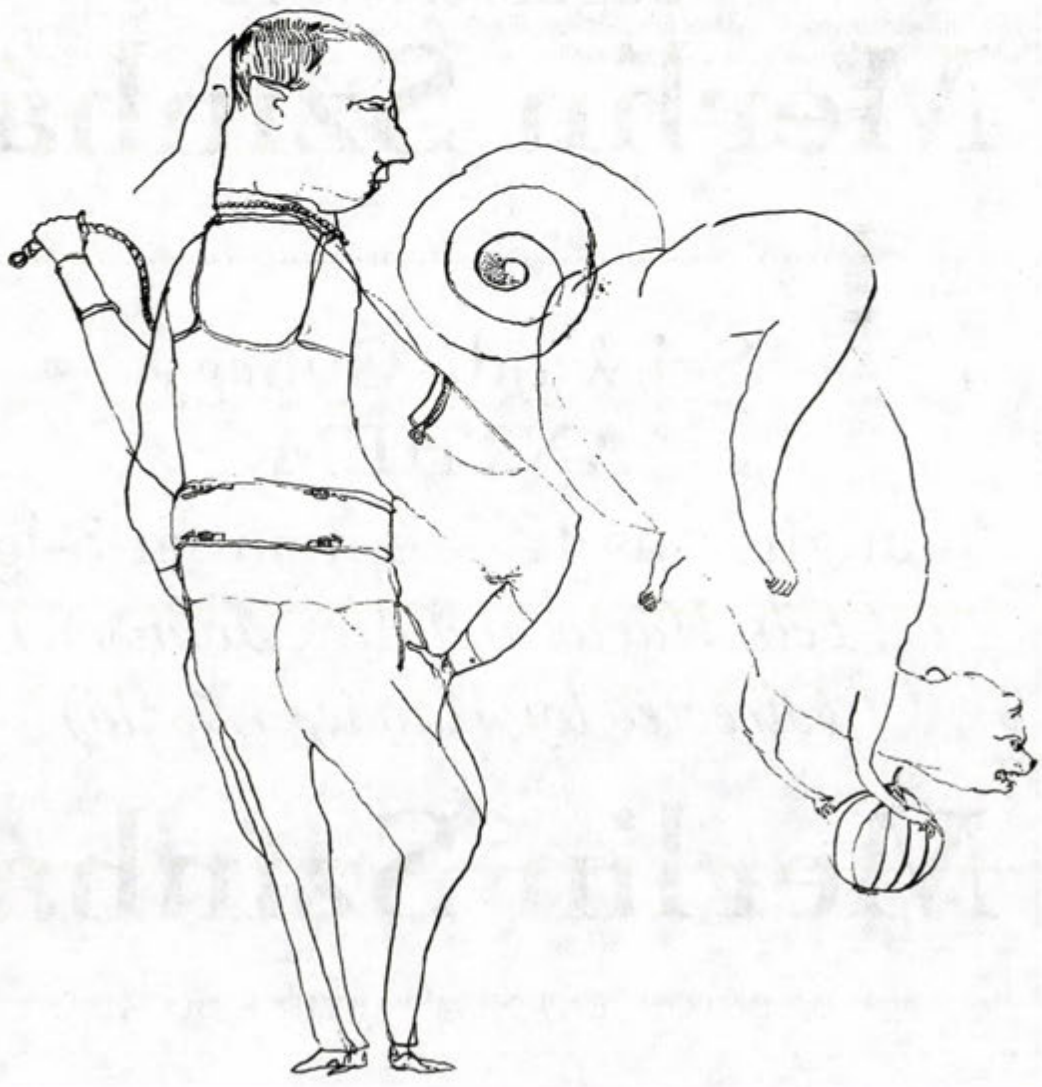

Merlin Színház

John Ford Noonan:
A CAUPLA WHITE CHICKS SITTING AROUND TALKING
augusztus 7-12

Merlin Színház

Schwajda György
ANTHEM
augusztus 17-szeptember 3-ig
(Téli Márta and Alex Johnson)
(directed by Magács László)

Merlin Színház

[SZOMBATONKÉNT NEM TARTUNK ELŐADÁST]

Hol vannak a régi barbárok?

VINTILA MIHAILESCU

A félelem arzenálja

A Nyugat népeit 1348-tól a 17. század elejéig sújtó agresszió felhalmozódása mély lelki megrázkódtatást váltott ki a társadalom minden területén, s ez fellelhető az időszak valamennyi nyelvi formájában, szavakban és képekben egyaránt. E tartós félelemérzet éppúgy magában hordozza a társadalom szétbomlásának veszélyét, mint ahogyan az egyént az ismételt stresszhatások hasadással fenyegetik.
Jean Delumeau: A Nyugat félelme

Az „atomveszély", a túlkorszerűsített fegyverek korában hajlandók vagyunk megfeledkezni arról, hogy az ember a lehető leghatékonyabb pusztító fegyverré válhat. Benne lakozik ugyanis a valaha is elképzelhető legfélelmetesebb „stratégiai arzenált" alkotó erő: a rémület és a gyűlölet. Amit kultúrának nevezünk, nem más, mint a legfontosabb eszköz, mellyel az ember megpróbálta mérsékelni és szociálisan elfogadható csatornákba terelni e két természetes indulatot. Ha ez nagy általánosságban sikerült is, nem jelenti azt, hogy a rémület és a gyűlölet ne lakozna továbbra is bennünk, mindannyiunkban, „természetes" fegyverként azok számára, akiknek érdekük e fegyvert saját hasznukra bevetni.

A rémület „arca". A rémületnek nincs arca. Nem lehet ujjal rámutatni, és nem lehet szemrevételezni sem, ezért olyan félelmetes. Ez az a halálfélelem, amelyet mindenütt érez az ember, s amelyet mégsem lel sehol, amely a tehetetlenség érzését kelti saját elmúlása láttán, segítségül pedig azt az utolsó erőtartalékot hívja elő, amelyet a fennmaradás ösztönének nevezünk. Ugyanis a rémület rejtélyes tárgya magát az életet látszik veszélyeztetni.

(A legutóbbi földrengéskor egy negyven körüli asszony gyermekével rohanva ki az utcára, elkeseredetten kiabált: „Legyen már vége mindennek! Nem bírom tovább, megőrülök!" És ebbe a „mindenbe" belefért természeti és szociális csapás együttvéve, mint a rémület egyetlen és meghatározatlan tárgya.)

Van, amikor úgy védekezünk ez ellen a rémületes valami ellen, hogy megnevezzük. A racionalitás illúziója ez, hogy valamiképpen „elkaptuk", hogy most már tudjuk, kivel van dolgunk, felvehetjük hát vele a harcot. Ahhoz azonban, hogy az illúzió érvényes legyen, a megnevezésnek éppoly átfogónak, határtalannak és nyersnek kell lennie, mint az általa megnevezni próbált rémületnek. Az elmúlt hónapokban több ilyen megnevezést kerestünk és találtunk a rémületre: „káosznak", „légüres térnek", „rendetlenségnek", „bizonytalanságnak" stb. neveztük. Mindegyik megnevezés azt jelzi: valami nélkül; és ez súlyos egzisztenciális hiányérzetet kelt: nincs rend, nincs biztonság, nincs nyugalom. Röviden: nincs élet. A halál rejtett képei.

Megjelent a csíkszeredai *Antropológiai Műhely* 1993/3. számában.

Félelem és bátorság

1989 decembere óta Romániában a félelem uralkodik. A vak és konfúz rémület, mely alattomos, mint olajfolt a víz színén. De jelentkezett – legalábbis eleinte – minden igazán bátor cselekedet velejárója, az „egészséges" félelem is. Ez utóbbi a harcok egész ideje alatt jelen volt – azokban is, akik ténylegesen harcoltak, és azokban is, akik csupán álmodni merték a győzelmet. S ilyképpen talált magára egy egész nép a bátorság és az egészséges félelem egységében. Nem volt ez könnyű, hiszen a veszély és a kockázat hatalmas volt, de élt a diadalba vetett hit, és ez óriási energiatartalékot jelentett, csak meríteni kellett volna belőle. De nem így történt! Paradox módon a hatalom csatakiáltása a „Nyugalom, románok!" lett, és ennek túlságosan emberi visszhangja támadt. Furcsa módon az új hatalom a legkisebb jelét sem adta annak, hogy a forradalom által felszabadult óriási energiát, a nép önfeláldozó és megváltó törekvéseit kihasználni, mozgósítani szándékozná. Ellenkezőleg. Megerősítette a nyugalom stratégiáját és hitelt szerzett neki, mégpedig olyan érthetetlen gazdasági intézkedésekkel, melyek csupán e stratégia tükrében magyarázhatók: azzal kezdte, hogy a gazdasági csődben szelektív módon emelte a béreket, s ez láncreakciót váltott ki („ha a szomszédomnak van, nekem miért ne lehetne?"); megadta az ötnapos munkahetet – amit egyébként senki sem követelt – az alkalmazottak bizonyos kategóriáinak; mindenki számára váratlanul, visszamenőleg fizetett stb. Ily módon sokakat sikerült lecsillapítania, s megszabadította őket attól a félelemtől, mely az ismeretlennel vívott harc velejárója. Ám eltüntette ezzel az ilyen küzdelemhez szükséges bátorságot is.

A forradalmi napok egészséges félelmétől megszabadítva a hatalom cserébe kevésbé egészséges félelmek és rettegések egész seregét kínálta fel nekünk.

A természetes félelem...

Bárki, aki valamennyire is járatos a pszichoanalízis világában, tudja, hogy milyen fontos a változásokkal szembeni ellenállás. Minden pszichés gyötrelem egyenlő a vággyal, hogy ne változzék meg semmi, kivéve maga a gyötrelem, mely épp annak a következménye, amit tulajdonképpen meg akarunk őrizni. Mert minden változást azzal fizetünk meg, hogy elveszítjük a múlt egy darabját. Az ember pedig nehezen cseréli fel az őt képzeletbeli szálakkal a múlthoz kötő bűnrészesség bizonyosságát egy bizonytalan felelősséggel, mely a jelen részesévé tehetné!
Francis Martens: Jean-Marle, gardien de son frère

A régi rendszer gyors és brutális letűnésével együtt eltűntek életünk támpontjai is, amelyeket évek hosszú során alakítottunk ki magunknak „adaptációs" magatartásfor-

mákból, trükkökből és torz beidegződésekből. Természetes hát, hogy a létünkön támadt mély repedések visszatetszést és félelmet, általános kényelmetlenség- és rettegésérzetet keltettek. A változások Romániában sokkal váratlanabbak és brutálisabbak voltak, mint másutt.

Úgy tűnik azonban, hogy a változástól való természetes félelem más okból is erősebb a románok esetében, mint más nemzeteknél. A felszámolandó „régi szövetségek" nem csupán az utóbbi évtizedek termékei, hanem sokkal mélyebben gyökereznek a történelemben. A „függőség mentalitására" gondolunk.

A függőség eredetéről és annak újratermelődéséről Henri Stahl végzett mélyreható elemzést. Ezt tovább gondolhatjuk más értelemben, mégpedig arra az alkalmazkodási formára összpontosítva, amely a függőségi szerveződés hosszas történelmi gyakorlata révén kulturális szokássá vált. Hozzászoktunk ahhoz, hogy „megadjuk a töröknek, ami a töröké" (legyen az valóban török, orosz vagy német vagy hazai bojár), hogy a lehetőségektől függően kisebb vagy nagyobb adó ellenében feladjuk gazdaságunk viszonylagos függetlenségét. Egyfajta szerződéskötés volt ez az Ördöggel. Az Ördöggel, amelyet a folklór úgy ábrázol, hogy a világ dolgaiba sokkal inkább belekeveredik, mint az Isten, ugyanakkor bizonyos mértékig hiszékeny, ezért szükség esetén be is lehet csapni.

Az Ördöghöz hasonlóan a „Hatalom" történelmünk során nem annyira fölérendelt, mint inkább mellérendelt volt. Nem a néptől származik képviseleti rendszerek útján, de nem is áll fölötte isteni jogok által. A hatalom, mint a civil társadalmon kívüli képződmény, úgy jelenik meg, mint „más", mint „idegen". Az embereket így nem nyomja el egy bizonyos istenhit jogán, de szabadok és egyenlők sem lehetnek az emberi jogok értelmében. Jogaikat, mindenki a magáét és együttesen a közösségét, ki kell csikarniuk ettől a „mástól", akié a hatalom, és aki maga a hatalom. A nyugalom korszaka az tehát, melyben ezek az egyezkedések megőrzik status quójukat. Persze a dolgok sokkal bonyolultabbak, a függőségi mechanizmusok azonban a sok évezredes idegen megszállás és hazai uralkodás idején nagyjából újraképződtek, valóságos politikai habitust hozva létre: ezt, amit merészeltünk függőségi mentalitásnak nevezni.

Ilyen szemszögből nézve, életünk Ceauşescu idején szintén amolyan az Ördöggel kötött szerződésnek tekinthető. Megfizettük az adót: fáztunk, éheztünk, tűrtük a szisztematizálást és az iparosítást stb. azzal a hallgatólagos feltétellel, hogy hagyjon bennünket „boldogulni". És így vagy úgy, de hagyott, mi pedig, úgy-ahogy, de boldogultunk. Egy adott pillanatban azonban valami látszólag ellentmondásos dolog következett be: az egyre inkább Ceauşescu kezében összpontosuló hatalom mind diffúzabbá és szétszórtabbá vált, a nómenklatúra *full-time power*jéből az utolsó mészáros *full-time power*jévé fejlődött. Olyan szociális viszonyrendszer alakult ki ilyenformán, melyben az embereket az adófizetés és -behajtás szálai fűzték egymáshoz, s ez a hálózat annál szövevényesebb lett, minél erősebbé vált a túlélés szükséglete. Figyelemre méltó, hogy a Hatalom e helyi reprodukciója nem eredményezte egy jól körvonalazott társadalmi kategória létrejöttét, inkább a Hatalomnak a civil társadalomban való szétszóródásához vezetett. Szerkezeti átalakulás történt, a Hatalom már nemcsak külsőleg volt jelen, hanem a társadalom belsejében is. Amolyan dr. Jekyll and Mr. Hyde lett minden románból, felebarátja áldozatává és hóhérává, egyszerre adófizetővé és végrehajtóvá válva a túlélés érdekében.

Elérkezett aztán a pillanat, amikor az adókötelezettség minden formája meghaladta az elviselhetőség határát. Ceauşescut „szerződés" megszegésének vádja terhelte, s ezért fizetnie kellett. A *full-time power*, élen Ceauşescuval, kiküszöbölteteti, ám megmaradt a részleges hatalom, a *part-time power*, a vele járó, hozzá tartozó mentalitással együtt. Az emberek jó része nem is kívánt más változást, mint hogy visszatérjen a „normális" tributáris viszonyokhoz. Minden más csak félelemre adna okot. Az ismeretlentől és a változástól való természetes félelemre.

...és kevésbé természetes félelmek

> *Mivel a belső egyensúly nem őrizhető meg a megfoghatatlan, végtelen és meghatározhatatlan félelemmel való hosszas küzdelemben, az embernek át kell alakítania, fel kell bontania azt meghatározott, konkrét valamitől vagy valakitől való félelmekre. Az emberi szellem állandóan gyártja a félelmeket, hogy leküzdhesse az én felszámolásával járó halálfélelmet. Ez a folyamat az egész civilizáció szintjén is végbemegy. A kollektív trauma hosszú folyamatában a Nyugat úgy győzte le a félelmet, hogy sajátos félelmeket „nevezett meg", vagyis azonosította, sőt „gyártotta" azokat.*
> Jean Delumeau: A Nyugat félelme

Sajnos e természetes félelem csupán háttérként szolgált sokkal kevésbé természetes félelmek koholásához és felhalmozásához. Nehezebb megijeszteni a harcra, sőt a saját és gyermekei jövőjéért a halálra is elszánt embert, mint azt, aki ágyában fekve csendesen álmodik a beígért rózsaszínű jövőről. Nincs szándékunkban, hogy átvilágítsuk a forradalom óta felhalmozódott félelmeket. Célunk inkább az, hogy néhány példa segítségével felvázoljuk kialakulásuk mechanizmusát.

A terrorista. A decemberi forradalom „sikerének" kulcsa talán az a szereplő, aki a megfélemlített, de hatalmas és nem várt bátorságtőkével rendelkező nép valamennyi félelmét és hősiességtartalékát mozgósítani tudta. A „terroristáról" van szó. Az atomkor ördögeként, a helyi Sátán – Ceauşescu – hűséges szolgájaként bukkant fel; mindenütt jelen volt és sehol sem, hol férfiként, hol asszonyként, öreg vagy fiatal képében jelent meg az utcákon és a háztetőkön. Fegyverei számunkra ismeretlenek, hiszen egy más világ küldötte ő. Féltek tőle és küzdöttek vele mindenütt. Mivel igazi arcát soha nem ismertük meg, annál ijesztőbbnek tűnt: az a néhány személy, akit a harcokban elfogtak, mint később kiderült, vagy áldozat volt, vagy... nem is létezett.

Félelemgerjesztő erejüket viszont nagyban fokozta, hogy azután is jelen voltak, miután a nagyvárosok utcáiról és háztetőiről eltűntek. Az emberek homályos forrásokból „tudták", hogy majd előjönnek, és mindenki rettegett a bosszújuktól. Január 26-a körül az iskolákban azt ajánlották a szülőknek, tartsák otthon gyermekeiket. Nem történt semmi, de a félelem már csaknem az egész lakosságot hálójába kerítette.

A reménnyel és bátorsággal teljes decemberi szolidaritás helyét kezdte átvenni a félelem szolidaritása.

„Halál a kommunistákra!" Amint eltűnt a „terrorista", egy sokkal „célirányosabb", de éppoly félelmetes szereplő lépett a színre: „a kommunistafaló". A forradalom utáni első államcsínykísérlet során a hisztériás állapotba kergetett tömeg oda jutott, hogy ezt üvöltse: „halál a kommunistákra!" és „vérért vérrel fizetünk!" „A tömegek akarata" visszhangra lelt a hatalomnál, mely teljes egészében és véglegesen törvényen kívül helyezte a kommunista pártot. Mazilu úr (akaratlanul is?) segédkezett abban, hogy elkez-

dődjék a rémálom a néhány millió párttag és családtagjai számára. Ez az állapot az egyetlen lehetséges védelmező, Iliescu úr és övéi karjaiba kergette őket.

A „kommunistafaló" még a „terroristánál" is kísértetiesebb szereplő. Nagyon nehéz megnevezni azokat, akik valóban fejüket vennék a kommunistáknak. A pártok és a független csoportok számtalanszor hangoztatták, hogy célpontjuk a kommunizmus mint rendszer és a bűncselekmények fő felelősei, nem pedig az egyszerű párttagok. De nem tudtak eléggé meggyőzőek lenni, az idő sem kedvezett az ilyen különbségtételnek.

A kommunisták elleni kereszteshadjáratnak van még egy vetülete. Nem kell pszichológusnak lenni ahhoz, hogy az ember ráérezzen, miként alakul át a bűntudat agresszivitássá. Márpedig nagyon kevesen vannak azok, akik kívül akartak vagy kívül is tudtak maradni a kommunista hatalommal való bárminemű együttműködésen, és ebből származik mai bűntudatuk. A bennük levő „rosszat" kivetítik másokra, így megszabadulnak attól az emléktől, mely megkeseríti életüket. Lelkük kommunista szennye azokra a valós vagy képzelt, megveszekedett „kommunistákra" áramlik át, akiket üldözni és kiirtani kell.

Az éhínség. Nekünk nem kell sokat magyarázni, hogy mi az éhínség. Az éhségtől való félelem villámgyorsan elterjedt, mihelyt megmagyarázták, hogy ha nem hagyunk fel a tüntetésekkel, és nem térünk vissza munkahelyünkre (ahol ugyan nem sok dolog akad), akkor oda jutunk, hogy nem lesz betevő falatunk sem.

Munkanélküliség, kábítószer, prostitúció, AIDS és „a világ minden nyomorúsága". A félelmek skálája apránként szélesedik. A munkanélküliség áll az első helyen. A tőle való rettegés éppen az ellentéte annak a „jó, kényelmes munkahelynek", melyről még nemrég álmodoztunk, s a rettegés annál nagyobb, minél mélyebb volt ez az álom.

Érdekes az AIDS-hisztéria is. Divatos csapás, s annál félelmetesebb, minél kevesebbet tudunk róla. Hirtelen nálunk is beszédtéma lett az AIDS. Nem mintha nem lenne fontos, a baj az, hogy *csak erről* beszélnek, és hallgatnak a rákosokról, akiknek nincs már sejtburjánzást gátló gyógyszerük, meg a cukorbetegekről, akiknek meg kell halniuk, mert még inzulin sincs. De hát ezek klasszikus kóroknak számítanak, melyek senkit sem hatnak már meg.

Ezenkívül ott vannak a kissé Nyugat-ízű csapások: kábítószer, fegyver, prostitúció stb. Most megmutatják, hogy íme, a mi világunkat is kezdik elárasztani. Ez lenne az ára a „civilizálódásnak", a „nyugatiasodásnak", a „privatizációnak" meg minden egyébnek? – merül fel egyesekben a kérdés. Akkor inkább nem is kell. A bajok keltette nyugtalanság könnyen terjed, s a „nyugatisággal", a „privatizációval" társítják az emberek.

A félelem áramkörei: a „rémhírnök" és a „terjesztő"

A Divertis szatirikus színjátszó csoport egy tévéműsorban mutatta be a rémhírek sajátosan román mechanizmusát. Ennek két szakértő a mozgatórugója: az egyik a „rémhírnök", aki egy rejtjeles hírt dob be (kénsugárzás veszélye forog fenn), a másik a „terjesztő", aki arra ügyel, hogy a hír terjedjen, és közben kétségbevonhatatlanná váljék (megbukott a kormány).

Kultúránk nemrég még orális volt, s a kommunikáció még ma is nagymértékben a szóbeliségen alapul, az ezzel járó információtorzítással együtt. A mesék, rémhírek és mítoszok folklorizációja, elfogadása, sőt igénye bizonyos mértékben természetes állapotnak tekinthető. E mérték túllépésén már a „szakértők" dolgoznak.

A „természetesség" és a „szakértelem" ilyetén vegyítése megrázó és félelmetes hírözönt eredményez. Félrevezető, vérmes, kétértelmű és ellentmondásos, egyre hatástalanabb hírözönt. Ha a sajtóban közölt leleplezéseknek csupán egy százaléka igaz lenne, akkor az ország dolgait irányító emberek fele ellen vagy vizsgálat folyna, vagy börtönben ülnének. A „csupa hazugság minden" és a „minden igaz", a „valamennyien vétkesek" és a „senki sem hibás" végletei között minden interpretáció lehetségesnek tűnik. A félelem termőtalaja pedig épp ez: a teljes határozatlanság.

Ki az ellenség?

Mindnyájunkat gyötör ez a kérdés, és annál kínzóbban, minél nehezebb válaszolni rá. Azelőtt a „szekus" volt az. Egyenruhát viselt (még ha civilben járt is), megvoltak az ismertetőjegyei, és magatartását többnyire bizonyos szabályok határozták meg. Röviden: felismerhető volt. Egyáltalán nem volt kellemes jelenség, de tudtuk, hogy mire számíthatunk. Most már nem tudjuk. A bányászok „villámháborúja" után pedig megszűntek a klasszikus háború utolsó konvenciói is. Mint egy Agatha Christie-regényben: a gyilkos köztünk van, de senki sem sejti, ki lehet az. Ez az állapot a krimiben, de sajnos az életben is, a rémület csúcspontját jelenti.

Ezt a megfoghatatlan állapotot sürgősen megfoghatóvá kell tenni, ezt a mindentől való félelmet egy konkrét valamitől való félelemmé kell változtatni, különben beleőrülünk. A mindenütt jelenvaló ellenséget meg kell nevezni, ehhez pedig jól jön bármilyen ötlet.

Keressünk bűnbakot a félelem ellen

> *Egy ember akkor tekinthető bűnbaknak, ha más tévedéseit ruházzák rá anélkül, hogy az igazságszolgáltatást igénybe vennék, anélkül, hogy lehetősége volna a védekezésre, és anélkül, hogy törvényesen ítélnék el. A bűnbakállítás hagyománya majdnem egyetemes jelenség: minden földrészen fellelhető.*
> Dictionnaire des symboles

A rémület és az erőszak, a félelem és az agresszivitás egyazon érem két oldala. A bizonytalanság érzetétől egyenes út vezet az agresszivitáshoz; a félelem elkerülhetetlenül vagy támadásra, vagy menekvésre késztet.

E kettősségnek van azonban visszaútja is, mely az erőszaktól a rémülethez vezet. A tömegrémület tömeges erőszakot szül, s eme elszabadult, zűrzavaros és határtalan erőszak látványa rémületet kelt. A rémület önfenntartó és önmagát felfokozó körforgása ez. Ahhoz, hogy a rémületkeltés kiteljesedjék, példás erőszakcselekményekre van szükség, s e spektákulumot az amúgy is rémült lakosság elé kell tárni. Ezt a szerepet nyílt színen, hatékonyan és fantáziátlanul játszotta el az a „néhány száz főnyi csoport", amely kezdeményezője volt az idén minden eseménynek. A rémület erőszak általi felfokozása, és az erőszak rémület általi felkorbácsolása ilyenformán zárt áramkört alkot.

Ez az áramkör azonban önpusztító is lehetett volna. Mint ahogy az általános, személytelen és tárgy nélküli rémületnek konkrét félelemmé kell átalakulnia, mert különben beáll a pszichés metasztázis, ugyanígy az általános és általánosított erőszak, ha nincs meghatározott céliránya,

azzal a veszéllyel fenyeget, hogy visszafelé sül el, megsemmisítvén okozóját.

Így jött létre az emberekben a bűnbakkeresés égető szükségérzete, mint a rémület–erőszak–rémület önpusztító körforgásából kivezető egyetlen lehetséges megoldás. Az önpusztítás elől nem volt más menekvés, csak a másnak, a bűnbaknak az elpusztítása.

Egy bűnbak sürgősség esetén: a „nómenklatúra"

Paradox bűnbak az a személy, akivel szemben saját értékrendünk által megalapozott vádakat hozhatunk fel, de akinek kijelölése elsősorban a saját magunkkal szembeni szemrehányások elkerülését szolgálja.
Francis Martens: Jean-Marie, gardien de son frère

Ceauşescunak és az általa hatalomra jutott nómenklatúrának főbenjáró és személyes bűne az a siralmas emberi és anyagi állapot, melyre Románia jutott. Ebben senki sem kételkedik, és mindenki egyetért azzal, hogy ezért meg kellett büntetni őket. És azonnal meg is büntették. Csak később kérdezték meg: valóban saját bűneikért bűnhődtek?

A főbűn a népirtás volt, amelyet az elején – amikor még elevenen élt a holtak képe – a beteljesült bosszú örömével mindenki elfogadott. Csak később vált egyre homályosabbá, hogy mi módon vett is részt e vádlottak mindegyike a genocídiumban, amely jogi szempontból számos törvénycikk által differenciált vádpont. A népirtás terhével vagy anélkül, a „nómenklaturisták" közül sokan éveken, sőt évtizedeken át felhalmozott gyűlöletünk tárgyai voltak egészen más bűnökért, melyek bizonyos mértékben éppoly súlyosnak tekinthetők. Ezekről azonban egy szó sem esik. És ráadásul arról sem, hogy egyénenként mi volt a szerepük a genocídiumban, kivéve az általánosítható gyávaságot, hogy nem szegültek ellene a Diktátornak. De hányan szegültek ellene?

A nómenklatúra akarata ellenére megteszi nekünk azt a szolgálatot, hogy lelkiismeretünk szemétládájává váljék – és épp ezért van szükségünk arra, hogy tovább éltessük őket magunk közt. Csakhogy egyeseknek túl sok a behajtanivalójuk ebbe a máris teli szemétládába.

Minden rossz forrása az idegen

Hogy megmenthessük a várost, azonosítani kell és ki kell toloncolni azt a tisztátalan lényt, melynek jelenléte az egész várost fertőzi. Másképpen szólva, szükséges, hogy mindenki megegyezzen egyetlen bűnös kilétében. A bűnbak áldozat, a közösség szintjén annak a lénynek a szerepét tölti be, amelyről a sámánok azt állítják, hogy kiűzik a beteg testéből, és aztán a bűn okozójaként mutatják fel. Az emberi erőszakot mindenkor emberen kívülinek tételezték…
René Girard: La violence et le sacré

Hogy a nép ne váljék félelmének és erőszakának áldozatává, a hatalomnak a rémületek „gyártása" után a gyógyírt is elő kellett állítania: azonosítania kellett a bűnök felelősét, és hozzá kellett járulnia annak többé-kevésbé rituális feláldozásához. E tekintetben pedig segítségére volt az emberiség egész története: a vétkes, a bűnbak mindenkor és mindenütt „az idegen".

A gond csak annyi volt: ki legyen az „idegen"? Az ellenzék akaratlanul is besegített a lista összeállításába.

1. A külföldi az „idegen". Megható naivságról tanúskodó gőgjében Ratiu volt az első számú jelölt, de nem az elnöki tisztségre, hanem az „idegen", következésképp a „bűnbak" szerepére. Híres csokornyakkendőjével, mely kizárta a lehetőséget, hogy összetévesszék egy őslakóval, kényelmesen lekörözött mindenkit, mögötte jó távol sorakozott fel a történelmi pártok idős, külföldről érkezett, vagy börtönből szabadult, tehát „más világból való" vezetőinek osztaga.

2. Az „idegen" eszközei. Akárcsak az Ördög, az „idegen" sem működik magányosan, és általában nem hat közvetlenül: szolgáit, ügynökeit veti be. Ám ezeket is lehet azonosítani: ők azok, akik „eladták az országot". Rövid ideig tartó legalitás után ismét gyanússá vált a külföldiekkel való kapcsolat, az utazás (kivéve a kisszerű üzérekét), a nyugati cikkek birtoklása stb. De főleg azok lettek gyanúsak, akik voltak olyan bátrak, hogy szembeszegüljenek a hatalommal, s akiket ilyenformán árulónak bélyegeztek – igazolása volt ez a többiek gyávaságának vagy fáradtságának, ami a megvesztegethetetlenség és jellemszilárdság álarca mögé rejtőzött.

3. „A belső idegen." De megvolt már itt bent is a kész modell: egy nemzeti kisebbség mindig idegen – tehát lehetséges bűnbak – a többségi nemzet számára. Előszeretettel célba vett etnikumok a zsidók és a cigányok. És persze a könnyen felismerhető és gyűlölhető magyarok.

Időzzünk egy keveset a cigányságnál.

A cigányok elég nagy létszámban, és bizonyos fajta „etnikai" büszkeséggel vettek részt a forradalomban, de ezt a hallgatás fátyla takarja. A harcok megszűntekor a cigányok visszatértek mindennapi foglalatosságaikhoz (tudvalevő, hogy az utóbbi években a feketepiac császáraivá váltak). És hagyták is őket működni, sőt a legfeltűnőbb helyeken, a város központjában, az Északi pályaudvaron, a lakónegyedekben. Az általuk üzött kereskedelem mind törvénytelenebb és egyre „feketébb", ám a rendőrség oda se bagózik. Csakhogy a tévékamerák (a hazaiak és a külföldiek is) néha-néha, mintha csak véletlenül, a tüntetők ezrei közül éppen ezeket az összetéveszthetetlen arcokat szúrják ki. És ez csak a kezdet volt. Mikor aztán a tüntetések erőszakosakká kezdtek válni, csupán egy szikra kellett, és máris rivaldafénybe kerültek.

A „cigányokat is magába foglaló szélsőséges csoport" megnevezéstől a sajtó eljutott oda, hogy egyszerűen mindent a cigányok nyakába varrt. A romák pártja diszkréten tiltakozik, de a televízió megvesztegethetetlen, és az egész világ előtt ismételgeti, hogy a június 13-i erőszakcselekmények fő bűnösei a cigányok. Világos, hogy a reagálásra felkért románok nem sokat teketóriáznak, a bányászok pedig megadják a jelet a bosszúra. A tömeg a nyomukban, kihurcolják a cigányokat otthonukból, s az utcán megverik őket. Így kezdődik a pogrom.

4. A furcsa mint idegen. Minden, ami más, az gyanús is. A „másik" mindig potenciális ellensége az énnek. Márpedig a román értelmiségi mind ez idő alatt majdnem teljesen „más" maradt, a rémületre és erőszakra kárhoztatott tömeg „másik" tudatszintje. Felvilágosult szónoklatai csak a hasonló eszméket vallóknak mondtak valamit, azoknak, akik örültek, hogy meggyőződhetnek saját igazukról. Csakhogy ez a szónoklat elúszott valahol annak a tömegnek a feje fölött, mely csupán a rémület elemi nyelvét értette, a többi kínaiul hangzott számára. És az emberi jogok. Mi lehet ez? Még egy csapda, talán... Akárcsak Ratiu, az értelmiség is a győzelem esélye nélkül indult a hatalomért vívott harcban. A románok identitástudatának mindig is fontos része volt a nyelvi identitás.

5. A következő ellenséget már a bányászok jelölték meg, s ez nem volt más, mint a paraszt. Érthető: egy lábra állni képtelen gazdaságban a paraszt az egyetlen, aki valóban termelő. Saját újratermelését biztosítandó, az adott infla-

ciós ráta mellett, a paraszt igen magas áron adja a lakosságnak szükséges termékeket. Újabb ellenség a láthatáron...

A boszorkányüldözés

Márpedig az egyházfik éppen az emberiségnek ezt az ellenségét jelölték ki és leplezték le: a Sátánt. Ők állították össze a leltárt minden rosszról, amit képes előidézni, akárcsak ügynökeinek lajstromát: török, zsidó, eretnek, asszony (különösképpen a boszorkány). (...) A globális halálfélelem ilyenképpen egész sor, kétségtelenül elrettentő félelemszeletekre szakadt szét, de „megnevezett" és „megmagyarázott" félelmekre, hisz az egyház emberei mérlegelték és tisztázták azokat. Ez a megnevezés olyan veszélyeket és ellenfeleket mutatott fel, melyekkel a küzdelem, ha nem is könnyűnek, de legalábbis lehetségesnek tűnt, hála az isteni kegyelemnek.
Jean Delumeau: A Nyugat félelme

Ahogy megerősödött a bűnbakkeresés igénye és kész volt a jelöltek névsora is, az ősszépi gyűlölet (és a megszabadulásba vetett hit) nagyszabású áldozathozatali rítusban bontakozott ki. Kitárult az anyaföld és kibocsátotta méhéből az őshonosság főpapjait, a bányászokat. Tűzzel-vassal égették a fővárost (ez eufemizmus!), a lakosság egy része megkönnyebbülten szusszant fel, a másik fele meg fuldokolt a rémülettől. És hogy a vezeklés teljes legyen, megszerezték az eretnekek névsorát (ellenzéki pártok tagjai, újságírók, a Temesvári Kiáltványt aláíró személyek) stb., hogy mindenkit külön-külön elkaphassanak. Aztán a bányászok visszatértek oda, ahonnan jöttek, vitték a hatalomtól kapott köszönetet, és megígérték: jönnek még, ahányszor szükség lesz rájuk. Egyfajta inkvizíció volt ez.

(Bukarest egyik főútján, a Magheru sugárúton négy bányász kezénél-lábánál lógatva hozott egy fiatalembert. Összezúzott feje véres massza. Hisztériás tömeg kísérte őket, köztük a hatalom magas beosztású tisztségviselője, aki így üvöltözött: „Ez megsértette a bányászokat!" Ahol elhaladtak, az emberek kiáltoztak: „Jól van, úgy kell nekik, legyen már végre nyugalom!" Egy ember döbbenten kérdezi, inkább csak magától: „Hogy lehet tapsolni, amikor ölnek valakit?" Azonnal lefogják és megverik; a többiek rémülten el.)

(Egy tiszteletre méltó fizikus, a júniusi verekedések forgatagába keveredve, kórházi szobában tér magához, s a mellette fekvő két beteg... bányász. Döbbenetét leküzdve megkérdi tőlük, hogy kerültek oda. – „Nem akartuk megverni azt, akit kijelöltek, s akkor...")

Naiv dolog lenne a június 13–15-i eseményeket a többitől elszigetelve tárgyalni, vagy minden vétket a bányászok nyakába varrni, amolyan ellenbűnbakká avatva őket. A boszorkányüldözés sokkal szélesebb: elsősorban a magyarok és a cigányok ellen irányult, azaz olyan terület felé, ahol az ellenségeskedés hagyománya igen messzire nyúlik. Az üldözés kirobbanása és/vagy elszabadulása azzal a mellékhatással jár, hogy mesterséges, ám esetenként igen erős csoportkohéziót hoz létre: a magyarüldözők csoportját, a cigányvadászok csoportját stb. És ezeknek a mini-konszenzusoknak politikai jelentőségük is van.

Naivitás lenne itt lezárni az ügyet, és levonni a következtetést, miszerint mindezek a megmozdulások a magyarok vagy a cigányok eredendő bűneinek köszönhetőek, és kizárólag e kategóriákra korlátozódnak. Ők tulajdonképpen a „paradoxiális bűnbak" szerepét töltik be abban az értelemben, ahogyan a nómenklatúráról szóltunk, de teljesen más indíttatással. Az inkvizíciós akciók egyébként is egy kalap alá veszik a különböző boszorkánykategóriákat. Büntetésük elől a gyermekek sem menekülnek, ha kezet mertek emelni a Hatalomra.

(A Manuc fogadó közelében szemtanúja voltam a jelenetnek, amikor déli háromnegyed egykor egy hétéves forma gyerek követ dobott egy verekedő bányászcsoportra. Elfogták, egy betonoszlophoz vitték és rákérdeztek: – Melyik kezeddel dobtad a követ? – Ezzel – mondta a gyerek, s a kezét, melyet ő maga nyújtott oda, egy betonoszlophoz szorították és letörték testéről. Egy férfi vasrúddal sújtott a karjára, könyök alatt 10–12 cm-nyire. Akkora volt az ütés, hogy a rúd gyakorlatilag átvágta a gyerek karját, és tompa ütődéssel vágódott az oszlop betonjához.")

Hol vannak a régi barbárok? Hadiállapotban a civil társadalom

„Az idegen én vagyok!" (parafrázis)

Irigylésre méltó az archaikus népek előnyös helyzete: a barbárok helye a dolgok természeténél fogva „extra muros". A bűnbakságot rájuk lehetett sózni anélkül, hogy saját közösségüket zúzták volna szét. Ma viszont a vezeklő áldozatteremtés bármely formája így vagy úgy, de testvérháborúba torkollik, ugyanis az „idegen" megszemélyesítője a szomszéd, a családtag stb. A román nép ma borzadva és tehetetlenül fedezi fel, hogy az „idegen" közöttünk van, hogy a bűnbak éppen mi magunk vagyunk, hogy a vége az lesz a dolognak, hogy egymást mészároljuk le.

A bűnbak mint szociális tömegjelenség nem képes már gyógyhatásának gyakorlására, a *másik* ugyanis túlságosan közel került *hozzánk*, az idegen mindenütt jelen van, még bennünk is: végül is az *áldozó* és az *áldozat* afele tart, hogy egy és ugyanazon személlyé váljék. És itt következik be a nagy újdonság: az ellenség már nem áll előttünk, hogy szemrevételezzük és megküzdjünk vele, mint a régi becsületes háborúkban, hanem bennünk van, mi magunk lehetünk a pusztítás forrása.

Ha úgy tetszik, nevezhetjük ezt szociális AIDS-nek, ami nem más, mint a társadalmi szervezet legyengülése saját immunrendszerének elpusztulása miatt. A veszély pedig annál nagyobb, minél kevésbé felismerhetők a rossz izolált tünetei, melyek ellen fel lehetne venni a harcot. Ilyenformán arra kell szorítkoznunk, hogy az őrülettel határos következetességgel kövessük a tényeket elrejtő eseményeket, bűneiket rejtegető bűnösöket, és keressük a következményeit elrejtő gyógyírt.

Ezt neveztük „a bűnbak stratégiájának", egy olyan furcsa hadviselés stratégiájának, melyről semmi esetre sem állítható, hogy „konvencionális" lenne.

A hadviselés romániai gyakorlata az emberekben két ellentétes, de azonos eredetű magatartást vált ki: 1. az önpusztítást és 2. az önvádat.

1. A csaknem magától működő rémület–erőszak–bűnbak–erőszak folyamat beindulása és mások elleni felhasználása gyakorlatilag a polgárháború állapotához vezet. Nem ismerik be ugyan, de hasonló a helyzet a Szovjetunió keleti köztársaságaiban és Jugoszláviában, sőt csírájában Csehszlovákiában is fellelhető. Nehezen nyeljük le, de meg kell állapítanunk: Románia nem kivétel. Csakhogy mi valamivel gyorsabban haladtunk ezen az úton.

2. Az emberek másik, tehetetlen és kimerült része ugyanazt a rémületet önkorbácsoló agresszivitásba fordítja át: „Ez van, cigány népek vagyunk! Megérdemeljük a sorsunkat!"

A románokban nincs meg a nemzeti eszme, inkább családi érzésről van szó. Szolidaritásunk nem annyira elvont és stratégiai, mint inkább érzelmi és pragmatikus jellegű. És ambivalens, mint minden érzelmi viszony. Következésképpen ugyanazon félelem színéről és visszájáról van szó, amikor azt mondjuk: „a cigányok a hibásak" és „cigánynépség vagyunk". A két kifejezés szimmetrikus volta egyébként önmagáért beszél.

A hatalom köre

A bűnbak olyan társadalomképet követ és erősít meg, amely elválasztja az egyformát a mástól, a „mi"-t az „ők"-től, a vár belső részét a külsőtől. A bűnbak-rituálé révén mi – a várbeliek – megszabadulunk bűneinktől és rémületeinktől, *átruházzuk* egy hozzánk nem hasonlító *másra*, aki a falon kívül van, vagy mi magunk tesszük oda, és akit – következésképpen – megölhetünk, hogy mi nyugodtabban, tisztábban és egységesebben élhessünk.

Valaki viszont titkon összecserélte a szerepeket ebben az ősrégi forgatókönyvben, és az a bizonyos várbeli „mi" bűnbakká változva a falakon kívül találja magát. A román civil társadalom (vagy annak jó része) saját bűnbakjává változva észrevétlenül oda jutott, hogy elvesztette „a falon belüliek" törvényességét, a vár lakójának kijáró jogát. Elvették identitását, már nem az, ami, hanem ellenség, idegen stb. – következésképpen száműzetett saját várából.

De hát akkor ki maradt a várban? Egyszerű: a „Hatalom". Nem „x" vagy „y", hanem egyszerűen a „Hatalom" – nem mint meghatározott tényező, inkább mint meghatározatlan, mint toposz. A civil társadalom pedig afelé halad, hogy ennek a Hatalomnak a bűnbakjává váljék; és a Hatalom ezáltal újabb okkult csoportidentitásra tesz szert. A „Hatalom", átalakul „mi"-vé, a vár lakóivá, az igaziakká, valódi „Őshonosokká", mi pedig, a civil társadalom a *másik* leszünk, bűnökkel terhesen: a falon kívüli ellenség. A Hatalom köre ilyenformán a civil társadalom eltávolításával és elutasításával írható körül.

Ez a torz társadalomkép, melyben *mi* vagyunk az *ők* és *ők* a *mi*, a paroxizmusig fejleszti az önazonossági válságot, melyet az ilyen nagyméretű társadalmi változás mindenképpen kivált. Ki vagyok én? Ki ő? Én „mi" vagyok, vagy „ők"? Az azonos és az ellentétes, az ugyanolyan és a másmilyen közötti új demarkációs vonal városokat és otthonokat metsz át, elválasztva barátot baráttól, szülőt gyermektől, feleséget férjtől. Az egyént önmagától.

Ők, a Hatalom afelé halad, hogy a Hatalom köréhez való tartozás rejtett identitását alakítsa ki; mi azonban elveszítettük a magunkét. Valószínűleg meg kell kérnünk a Hatalmat, hozza vissza a rendet életünkbe, és segítsen megtalálni identitásunkat. A diktatúra minden gyenge államban – a mienkben is – csak a civil társadalom „kérésére" és annak „támogatásával" juthat hatalomra.

FORDÍTOTTA FORRÓ ESZTER

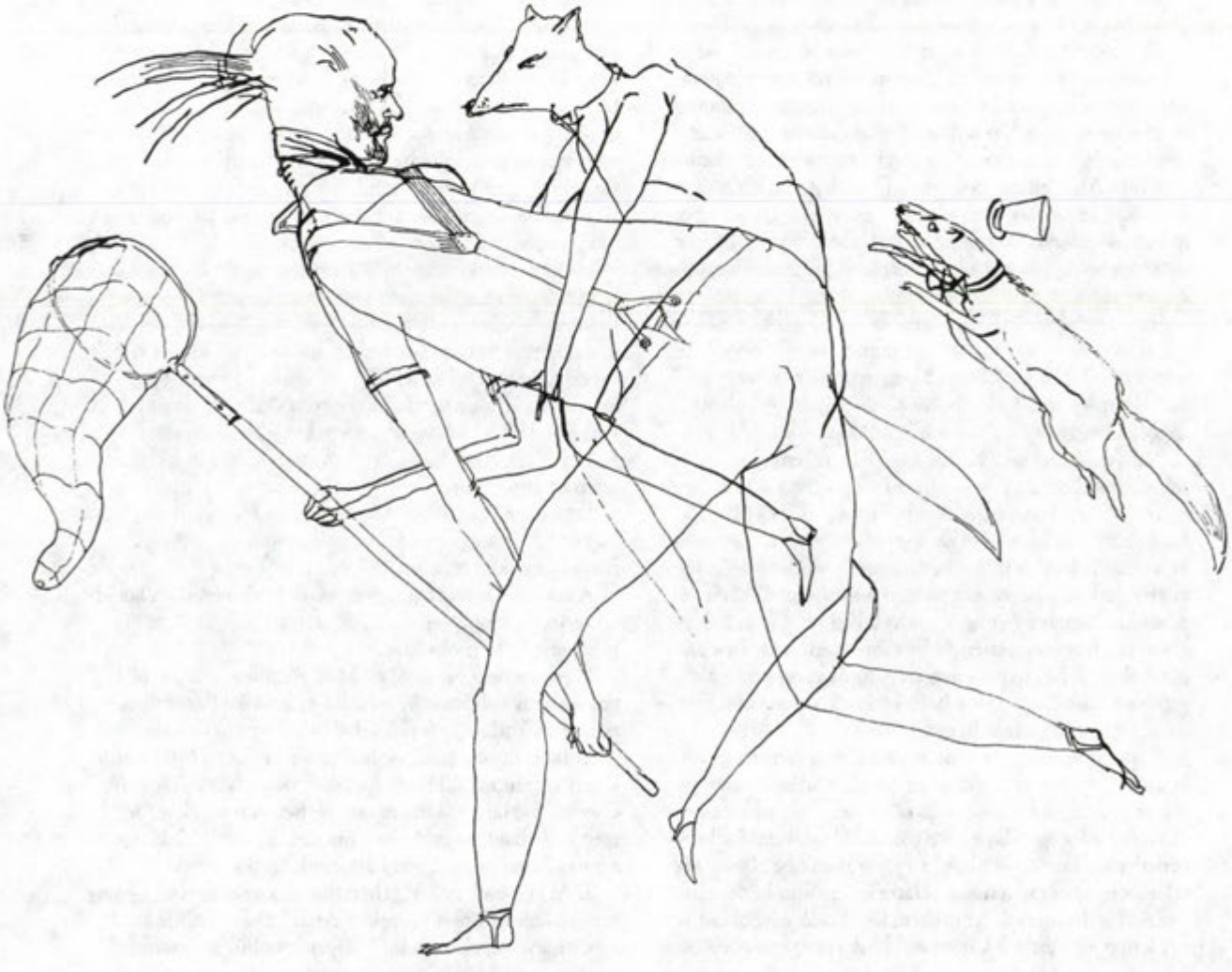

Marsall László

HÁROM CSOPORTELMÉLETI KÖLTEMÉNY

Neumann János emlékére
Vallai Péter színművésznek ajánlom

I.

Hogy lásd, minő a kocka-bodegában az ábra,
s mi veszne kárba a kaszárnya-házban,
s hogy mint kavar ott az ürdüng farka bojtja
durrogó fara-fertálya
s zatyul ember-habarcsot: legyen itt regisztrálva.
Ügyelj most három lakóra-árendásra:
a féldecis fiúra, *a* boros papára,
a delirizáló mostohára,
és rá, a minden lében kanál, de közönyös
örökös nagy Semlegesre, *annak mondja magát,*
s a gondja: hagyja, sose javítja-rontja
őt, aki éppen az, aki: szörnyecske-monád.
Figyelj a műveletre, neve: meggyantolás.
1. Az örökös nagy Semleges *ki lenni kénytelen*
– kitalálta, ő lesz az egység-elem
és meggyantolja *a* boros papát,
ki meggyantoltan is marad, aki volt:
maga a részeges papa.
2. Akad a féldecis fiúnak *oly* párja-mása,
aki úgyszintén alkalmatos a meggyantolásra,
s ha meggyantolja a féldecis fiú *a* párja-mását,
lészen mindkettő – tehát „az", meg „emez" –
végteremtménye az örökös nagy Semleges.
3. A részeges papa *gyantolta* delirizáló mostohát
együtt-gyantoltukban ha meggyantolja a féldecis fiú,
maradandó a konstelláció.
Akárha a féldecis fiú *meggyantolta* részeges papát
gyantoltukban gyantolja a delirizáló mostoha,
marad a tézis a kalamitás:
a ház négy árendására érvényes vala:
nincs új ábra, se kvantitás, se kvalitás.

II.

Takar bizony a térképtáska
kódolt parancsot csapat-mozgásra,
defenzívára, ellencsapásra,
az ürdüng farka összerázza,
hogy alkalmatlan olvasásra:
a főparancsnok baja-frásza.
Így kerülhet egy marsall szarba,
figyelj tehát a Vezérkarra,
lehet: sok hektó vér az ára,
figyelj tehát a kiskatonára,
s hogy itt az Anti-vezérkar *tüstént*
és beton-bunkerben nagy Semlegesen
ő a közönyös, az egység-elem.
1. Ahogyan lenni szokott: már ismét
ő intrifikálja *a Tábornok Urat,*
ki intrifikáltan is „Colleoni" marad.
2. Akad a Vezérkarnak Anti-Vezérkara,
kiváló szerv az intrifikálásra,
intrifikálva egymást két maga-vélte nemes
lészen vigyázzban: marad ő a nagy Semleges.
3. Vezérkar *intrifikálta sebesült* kiskatonát
ha Anti-Vezérkar intrifikálja
mintha az Anti-Vezérkar *intrifikálta* kiskatonát
a Vezérkar *intrifikálja,*
legyen tehát valahányuk elesett vagy sebesült,
a sereg, ahogy van, a maga duga-dugába dőlt.

III.

Vedd most zöngő csoportokba fogva a húrt,
s mindükben egy-egy sztentori hang szenátusi úr
árammal telítve mind, a kisujjuk is ráz,
elektromágneses tér a Té dunaparti Ház,
ürdüng farka honatya-zsivajba belehussan,
támada beszéd-zavar aleatorikussan.
Jelen most is csak a négy elementum,
a Főpártos *meg az* Ellenpártos,
az egység-elem a nagy Semleges
a kicsűríteni *művelet ad-ad-abszurdum*
mondhatná bárki elektor: veszem a kalapom,
gazdagabb lesz a gazdag, ág-húztább a szegény –
alkotmányos alapon.

1. A Főpártost *ha kicsűríti a* nagy Semleges,
marad in sé: – Főpártos – mi baja lesz?
2. Minden Fő/Ellen-pártosnak *akad* anti-mása
(per definicionem olyan igazolása),
hogy bármely kicsűrítve a maga anti-mását
egymást csűrítve teremti a nagy Semlegest,
aki mondjuk most képzetes pék és pereces.
3. A Főpártos *kicsűrítette* Ellenpártost
ha kicsűríti bárki elektorocska,
nem több, mintha az Ellenpártost
kicsűrítette elektorocskát
csűrítükben kicsűríti a Főpártos – *csűri-kicsavarozza…*
Gazdagabb lesz a gazdag, szegényebb a szegény:
mint köménymagos levesből, ha hiányzik a kömény.

Márton László A költő és a Szűzanya

IDILL A CIVILIZÁCIÓ ROMJAIN

Színhely: Róma. Idő: egy elfelejtett évszázad.

(Bozótos térség a Forum Romanumon. Félbe tört oszlopok, ledőlt oromzatok és boltívek tövében egy disznó röfögve turkál. Gyökeret és gumókat keres, de csak amforákra, sisakokra, serlegekre és gyertyatartókra bukkan. Ezeket bosszúsan félrelöki, majd meghempergődzik egy pocsolyában, és újult erővel túrni kezd. Kitúr a földből egy egész márványszobrot. Ijedtében hátrahőköl, aztán dühös horkantással kidöcög a színről.
A szobor megmozdul, feltápászkodik, körülnéz. Előttünk áll Spurius, az utolsó római költő.)

SPURIUS

E züllött és hazug világban
A költő mindig álmodik
És álmokat hajszol, pedig
Ő maga sem hisz a csodákban,
Miket alkot képzelete.
Mit ér készlete és készülete,
Mit használnak a tropusok
Sorából kicsipkézett opusok,
Ha köznapi dulakodások
Foglalják el az elmét és a szívet?
Hiába költöm fennkölten a művet,
Hiába, hogy lelkembe mélyen ások,
Hiába lettem pogányból keresztény,
Ahogy ez újabban kívánatos:
Nézem a sok nyers
Polgártársat; itt nem kell senkinek vers,
Nem olvas vakmerő, nem olvas óvatos,
Rám senki sem kíváncsi – ez tény.
A költő nem sokhoz konyít,
És úgy hallottuk, hasztalan vonyít.

Ami eddig történt, beteg,
És ami nem történt, az is beteg:
Nem kellenek történetek!
Minden velem
Vagy nélkülem
Esendők fontosabbak, mint én!
Mozgalmas korban élünk,
Hitet és hagyományt cserélünk,
Oltárt fogunk cserélni szintén:
„Victoriának oltára, te ússz
Az enyészetbe! Némulj el, Zeusz!
Éljen kizárólag Deus!"
– Így szólt az imperátor, Gratian,
Túladva múzsán, grácián.

Amint járom szülővárosomat,
Ezt a minden vészből kilábolt,
Jól épített, gondosan ápolt
Világcsodát, mely magába nyomat
Minden szépet és jót a földkerekről,
Tűnődöm időkről, terekről
S arról, hogy mindez nem sajátom.
Amit sejtek, nem tudom kifejezni,
És amit le tudok írni, azt sose látom.
Költői mezőm bús kataszter,
Hová nem érdemes új telket bejegyezni,
A kép, mit festek, durva raszter:
Poéta nem vagyok, csak poetaster.

Fürdők, paloták, fényes csarnokok,
Egyiptom-ország obeliszkje,
Lépcső, hol elvéreztek zsarnokok,
Ívek és oszlopok, melyekre Róma büszke;
Új vallásunk régi rejtekhelye,
Mely lefelé nőtt, mint a gomba
Még csak néhány esztendeje:
Őseink hamvát rejtő katakomba;
Zsúfolt piac,
Melynek zajára hajnalban riadsz,
Ahol tolakszik millió mai
Nagyétkű római
Patrícius és plebejus:
Hiába nézem őket, nincs remény,
Hogy meg nem írt művem, te legszebb költemény
Róluk eszembe juss.

Ezekről csak az jut eszembe,
Hogy nem jutott olaj mécsnek szánt életembe,
Mert akinek két lelke van,
Aki, ha nyomot hagy is, aztán
Eltörli nyomait, mint az oroszlán,
Annak meddő szíve meg nem fogan,
Annak semmilyen tette nem marad fenn,
Annak a lelke tárgytalan,
Bár percenként van tárgya negyven.

Ettől a fáradtság úgy rám szakadt,
Hogy minden erőmből kifogytam,
Tüdőmben a lélegzet fennakadt,
Egy oszlop tövében lerogytam,
S megláttam hirtelen a múló éveket,
Miket századokká gyúr az enyészet,
És tűzvészben süti meg az egészet,
És arcomat – vagy tévedek? –
A rám szitáló por belepte,
Mintha élve a föld alá temetne!

És jönnek az évek, az évek, az évek:
Véres árnyakkal vihar és ború,
Kötések jönnek és bontások,
Árvizek és fagyok, aszályok, hévek,

Rablások, hitszegések, vérontások,
Dögvész és háború!
Aki még hallani, aki még nézni bír,
Mást nem tehet,
Mint zokogva nevet,
Röhögve sír.
Az idő foga közül kivetett
Rémbohózat: mindenki szenved!
Miért is nem tudok álmodni szebbet?

A kétségek elmémbe gyűlnek:
Nem kedvelem, ha stílusok vegyülnek!
Ám legyen borzalmas, legyen vad ám:
De akkor mitől ily vidám?
S ha vidám, akkor mitől ily kegyetlen?
Porszem vagy perc, mely föld alá temet?
Mi függönyzi el a szemet:
Könnyfátyol vagy lakoma-gőz?
Szerencsétlen vagyok vagy csak ügyetlen?
Ez a sok-sok ellentmondás legyőz!

(Megpillantja egy talapzaton a Szűzanyát a Kisdeddel.)

De itt áll a kis Jézussal a Szűz!
Tehozzád könyörgök, Malaszttal
Teljes, kit ég és föld magasztal,
Ki minden kétkedést elűz:
Ne hagyj kétségeim között!
Kedves gondolatom korlátba ütközött,
Mely sivár gondokban marasztal.
Kérlek, nehogy megijessz,
Mégis áruld el: mi ez?
Ez az egész?
Ahol tanácstalanul támolyog,
Majd szédülten körbeforog,
S végül megáll az ész?

SZŰZANYA Spuriusom, mindig kedveltelek:
Tudd meg tehát, mi az igazság.
Egymásra torlódó nyarak, telek –
Szédítő mélység és magasság.
Emlékszem rád, mikor még annak idején
Sétálgattál alattam,
Kérdeztél, én utat mutattam,
Te meg, Spuri –

SPURIUS Hogy te?! Hogy én...

SZŰZANYA Emlékszem rád, mikor amott ledűltél,
És álomba merültél,
És az idő sodrából kikerültél,
És ötszáz év telt el azóta.
Amiről a föld alatt álmodoztál,
Arról az életed során lemaradoztál,
Mert minden álmod, mit felszínre hoztál,
Önmagát váltotta valóra.

SPURIUS Ötszáz év?! – Hol vagyok? Mi ez a hely?
Mi ez az elvadult, sötét lomb?

Ez a bűzlő szemétdomb?
Ez a törmelék? Hol vagyok? – Felelj!

SZŰZANYA
Ott vagy, ahol voltál, csak éppen
Eddig álmodtál, most vagy ébren.
Nomen est omen: Róma rom.
A paloták helyén romok.
Összedőlt a Birodalom,
Eltemette, mint a homok,
Az idegen győzelmi képek
És mindenféle népek
Áradata.
Ötszáz év önmagában véve bosszú,
És közben történt ez meg az,
Miket most elmondani hosszú:
A majdani tudós tömérdek adata,
Egy jó részük nem is igaz.

Rómát néhányszor letiporták
Nyugat–keleti hordák,
A punok, a hunok meg a kunok.
Jött Attila,
Száz évvel később Totila
S a germán rokonok,
A vandálok, a burgundok, a frankok –

SPURIUS
Ne folytasd! Fülsértők e hangok!

SZŰZANYA
Ez élő gyakorlat, sőt életelv,
Hiába fáj:
Ilyen sok év alatt megváltozik a táj,
Megváltozik a nyelv.
Most élő rokonaidat nem érted,
Már nem tehetnek semmit érted.
Rómát Szent Péter utódja uralja,
No meg a csőcselék legalja.
A császár germán vérből származik,
És germánok között él,
Bár előfordul, hogy szántalpakon
Átvontatják az Alpokon:
Míg ideérkezik,
Eltelik öt tél.

Róma – de ne öntsön el az epe! –
Már nem a világ közepe,
Mert nem Orbis Terrarum – ez vitás! –,
De annál inkább Dei Civitas.
Mem hódítások alanya,
Hanem anya.
Ha magad kereszténynek vallod,
Úgy elégedj meg annyival, Spuri,
Hogy a történelem többé nem kanmuri.
Hát örülj neki, hallod!

SPURIUS
Megtör, mint mogyorót, meghajlít, mint rudat
Ez a tudat.
Tengődés, mely saját múltját fogyasztja!
Emlékezés: nem tűr fantáziát,

Sírásónak hozza fél Ázsiát!
Képzelet: az emlékezést fonnyasztja!
Hát ez minden? Ocsmányság, ócskaság?
Gyommal benőtt palotatermek?
Márványfejekkel gurigázó gyermek?
Szarkofágban ruhát öblögető cselédlány?
Gonosztettekkel teli ronda zsák,
Amely eléd hány
Vádat, mit a szív keserül?
És még valami bánt:
Az, hogy bánkódom mindezen!
Nem értem, Isten mit üzen!
Magamban érzek nagy hiányt.
Bár lelkem Krisztusért hevül,
Ha nem figyelek rá, lehűl.
Nem pusztítottam el magamban a pogányt,
Én még pogány vagyok belül!

SZŰZANYA Ha rám figyelsz,
Mondok neked sovány vigaszt.
Vakargasd meg a keresztény viaszt:
Bennem is pogányságra lelsz.

SPURIUS Ez végképp megriaszt!
Meghűlt a vér az ereimben!

SZŰZANYA Én voltam Venus a régi rezsimben,
És Ő volt az én pajzán Cupidóm.
Neki az elmúlt rendszerben is ízlett
A női kúpidom –

KISDED De földi szerelem többé nem üzlet,
Marad az égi.

SZŰZANYA A többi régi
Isten is átmentette vagyonát
És legalább részben hatalmát.
Lásd Szent Ágotaként Proserpinát,
Lásd levágott kezében a hat almát.
Szent György meg Márs volt azelőtt,
Megváltozék Márs:
Csak sárkányt öldököl, nem csecsemőt –
Így már egész más.
Apolló Mihály angyallá avanzsált;
Most nem nyúzza Marsyasról a felsált,
Mert ördöggé változott a szatír:
Ily változással arkangyal se bír.
Szent Január lett az egykori János,
Nincs arca, de van kapuja;
S mit gondolsz, ki lett a buja
Jupiterből? Szent Flóriánus.
Néha most is aranyeső
Lesz belőle, és lecsorog
A mindenkori Danaé ölébe,
S az vígan áll – vagyis fekszik – elébe,
Hisz tanúsíthatom, a játék jóleső,
Ha közben gyomrunk nem korog.
S ha már a kéjnek időt szentelének,
Felizzítja fekhelyét Szemelének.
Fanyalgást észlel vagy dacot?

Ilyenkor felgyújtja a matracot,
Ez már a dolgok rendje.
Ő a tűzoltók védőszentje!
– Folytassam?

SPURIUS — Tovább ne sorold!
Szívem kamráiban a kiábrándulás
Sok láncra vert ösztönt elold:
E pusztulás olyan, mint egy kirándulás!

SZŰZANYA — Hagyd hát a melankóliát!
Légy parittyázva Dávid,
Szűznek maradva grávid,
Magadban bízva Góliát!
Álmod eszmétlenséget oszlató,
Vagy legalábbis szórakoztató,
És mi szeretnénk szórakozni!

SPURIUS — De ki jön ott?

SZŰZANYA — A folyam istene!

SPURIUS — Ő csak volt, ő már nincs!

SZŰZANYA — Te ne
Tudnád, hogy nem muszáj a létigét ragozni?
– Hahó, folydogálsz, Tiberis?

(Jön a Folyamisten.)

FOLYAMISTEN — Igenis! –
Meg nem is.
Őszintén szólva, már unom
Azt, hogy a világ folyása legyek.
Esküszöm, falnak – partfalnak – megyek,
Ha szememet be nem hunyom!
Legyen partjaimon inkább tüskés berek,
Mint emberek!
Minden emberségük belém ürül!
Belém szarnak, belőlem szűrnek
Gyermekei a Zűrnek
Meg az Űrnek!
Egyik a felszínem alá merül,
Ahová kincsekért küldi a kapzsi hajlam,
Hogy aztán családja sírását halljam,
Mitől még most is lúdbőrzik az aljam;
A másik halászik, és engem átkoz,
Ha egy rozsdás kardot hálója áthoz,
S az persze közben elszakad,
Mintha nem is volna szabad
Karddal vagy kard nélkül megfúlni bennem!
A harmadik – ennek sarka repedt,
Érte a fél város epedt –
A fél város magzatát adja ennem,
Vagy engem
Ad levegő gyanánt neki –
És ki lesz a bűnös? Na ki?
A negyedik kilép a partra,
S hazafias beszédet tartva,
Kopott népség előtt habzó szájjal uszít,
S egy perc múlva, nem is öblítve száját,
Ad egy nyelves puszit.

Időnként elöntöm a tájat,
De mit használ? A nép a hegyre megy!
Így ha megáradok,
Vagy ha kiszáradok,
Vagy nem csinálok semmit, egyre megy;
Mindegy, mert egyformán fölösleges!

KISDED Olvadjon fel szívedben a jeges
Megvetés: hidd el, van kivétel.
Nem mindegy, hogy friss vagy romlott az étel,
Nem mindegy, hogy a víz folyam-e vagy pocséta.
Itt áll e kitűnő poéta:
Ötszáz évig aludt, s téged nem szennyezett.
Álmában összeenyvezett
Egy darabokra hulló látomást.
Olyan igaz, mint amennyire szép:
Nem reped meg tőle a lép,
Nem szakad le a mennyezet.
Kérlek, ne játszd a hitetlen Tamást!

FOLYAMISTEN Lássuk hát az előadást!
Várom, hogy habjaim helyett
A gondosan elrendezett
Szavak a színpadot elöntsék.
No de hol marad a közönség?

KISDED Itt vagyunk
Mi magunk:
A szeretet, a remény és a hit.
S ha saját sodrásod el nem ragad,
Közönségnek itt vagy magad,
S várunk még valakit.
Már hallom is a lépteit.
Ott jön!

SPURIUS Timeo te Deum!

(Jön egy romos épület.)

ROMHALMAZ Én vagyok a Colosseum.
Mivel Titus épített óriásit,
Porondom a felhőkig ásit:
Egykor vérbe, könnybe és tapsba fúlván,
Emberi szenvedések színtere,
Halálhörgések krátere,
Halálverejtéket gőzölgő vulkán!

KISDED Mondd, barátom: nem nehéz a szerep?
Egy romhalmazon van ám sok szelep,
Melyeken át a lényeg elsüvölt!

SZŰZANYA És nem könnyű dolog neked csinálni sminket:
Te márvány vagy, nem holmi vályog!

FOLYAMISTEN Kend romokban hever, mégis kóválygyog?

KISDED Hogy is van ez? Világosíts fel minket!

ROMHALMAZ Szerepem néma, bár némaságom üvölt.
Amennyi kín köveim közt kinő,
Szálaiból szakállat
Növeszthet az idő!
Halálraítélt és vadállat
Hányszor nézett egymás szemébe,
S lett egyik a másiknak tükörképe!

Lándzsás vagy szigonyos felbuzdulások,
Magányos pusztulások,
Miket ötvenezer szempár némán figyel,
Majd ugyanannyi száj rikoltva irigyel!

SZŰZANYA
Azóta sokat fejlődött a színház.
Ha érdekel, úgy érdemes, hogy ingázz.
Keblünkben részvét székel:
Sajnáljuk azt, ki színpadon
Vagy zárt ajtók mögötti kínpadon
Tanulságunkra jajveszékel,
És próbál javulásra inteni.
Bár nem tudunk rajta segíteni,
Sőt nem is akarunk,
Mégis, a lélek-istáp
Jótékony hatására tisztább
A szívünk és erősebb a karunk.

KISDED
Néha én magam is szereplek.
Az árulónak azt mondom: „Szeretlek!",
A hullának adok olyan instrukciót,
Hogy holtan végrehajt egy mimus-akciót,
És leolvad a halotti kenet:
Igen hatásos jelenet!
De a legjobb szerep, mit Atyámtól szereztem
– Alig kezdem, tapsol a plebs már –,
Amikor mint Szupersztár
Végignyújtózom a kereszten.
Most azt ajánlom, hogy ne húzzuk
Az időt, mert szívünk, e furcsa hús-zug
Már dobog türelmetlenül!
Félő, hogy a produkció leül.

FOLYAMISTEN
Kezdjük hát! Én, akár a vidra,
Kiülök önmagam fölé
A Fabricius-féle hídra,
S amíg csöndben folyik a lé,
Saját levem,
Addig nem érdekel, mi lesz velem.
Fürdőző nimfát már eleget láték,
Meg moszattól zöldellő csónakot;
A hordaléknak jónapot!

SPURIUS
Márpedig veled kezdődik a játék!
Vagyis a te partod a helyszín.

FOLYAMISTEN
Akkor úgy fogok folyni, mint a tejszín.

SZŰZANYA
Hogy használjon egyhelyben álltom,
Hadd intsek a valódi közönségnek:
Szemükben égnek
A kíváncsiság fényei.
A színjátékot ezennel megáldom!
Jöjjenek a képzelet lényei! –
Figyelmeteket ejtse rabul a
Szerteágazó fabula!

(A színjáték ezek után akár el is maradhat.)

Alekszandr Tyerehov **Kharón**

Vászja apó Kiváló Termelőszövetkezeti Tag volt. A vezetőség a Győzelem Napjára minden évben szaténinget ajándékozott neki. A faluban, ahol élt, felrobbantották a templomot.

A deszkát a harmadik házból, Zsmurkovéktól hozták – vastag, lakkozott deszkákat. Zsurkov megkocogtatta ujjával a lakkot:

– A fiam esküvőjére hozattam... Vadonatúj!

Két hokedli, rá egy deszka – azzal kész is a pad.

Ahogy cipelték a deszkát, Lida, a postáslány, aki úgy cikázott a házak között, mint vetélő a szövőszéken, odakiáltott:

– A'mmeg kinek lesz?

– Nekünk. Meghalt Vászja apó.

Vászja apó feküdt a koporsóban, a nyakába húzott fejjel, kiálló pofacsontjával, beesett szemmel, szemhéja – mint két dinnyemag. A kezében gyertya égett.

Az ablakokat kitárták – a szél befújta a szobába a fehér függönyt. Az égen fekete madár suhogtatta a szárnyát, a réten kislány szaladt és hadonászott:

– Lepke, lepke!

– Elröpül az, úgyse tudod megfogni – nevette ki az anyja.

Vászja bácsi kezén egy hangya mászott.

Ahogy a koporsót kilógatták az ablakon, felharsant a zene. A szomszédok a kerítésnél ágaskodtak. A zenészek toporogtak.

A friss levegőn Vászja apó arcának olyan volt a színe, mint a répáé, a szeműldöke meg egész fekete, akár az állott tészta.

Mentek a rögös-göröngyös úton. Minden szembejövő kezébe cukorkát dugtak.

Elindultak. Vászja apó feje ingott jobbra-balra.

A sírnál a részeges Róza kereszt alakban földet szórt a fehér lepelre, imádságos papírt rakott Vászja apó homlokára, egy kis ikont a kezébe.

– Csókoljátok! Csókoljátok az ikont és az imádságot! Aki rühelli – menjen innét... Ha párttag vagy, akkor is csókold meg – óbégatta.

Vászja apó fia akadozó hangon mondta:

– Az apánk derék ember módjára élte le hosszú életét. Nem kellett neki se gyorsítás, se peresztrojka – ő mindig becsülettel dolgozott. És valamicskét átadott ebből a fiainak is. Köszönjük.

Hullott a föld a koporsófedélre.

– Krisztus feltámadott halottaiból, halállal halált tapodva – harsogta Róza, és sírva fakadt. – Neki fiai voltak legalább, de én egyszál magamba' vagyok a világon...

Odalent megvárták, míg elcsitulnak a hangok, és a közelben csillogó folyóhoz cipelték a koporsót.

A fedél a második ütésre lerepült – Vászja apó felült a koporsóban fekete ünnepi öltönyében, és hörgött fogatlan szájával.

Valaki sebtében elolvasta a papirost, amely lecsúszott a homlokáról, valamit bejegyzett a füzetébe, és bedugta az imádságot Vászja bácsi zsebébe: „Aztán el ne veszítsd."

Egy csónak közeledett feléjük, benne az evezős.

– Ez Kharón. Ő viszi át a halottak lelkét – súgták Vászja bácsi fülébe.

De nem értette; az utolsó öt évben már rosszul hallott.

ALEKSZANDR TYEREHOV (1966) orosz író. Írását a *Prosu prosztity* (1993) c. kötetéből vettük át.

– Mi a', horgászni megyünk?

Hideg volt. A folyón kába, fehér hasú halakként úsztak a jégtáblák. Az emberek didergős, gémberedett mozdulatokkal a parthoz húzták a csónakot, pallónak odavetettek egy pár lakkos csillogású deszkát.

Vászja bácsinak leoldották a lábáról a törülközőt – most nem fájt a lába –, és ő szétvetett lábakkal, valamit motyogva magában a hajó farába támolygott, és óvatosan leült, aztán félszegen az összegombolt pufajkás, ellenzős sapkás evezősre nézett. A csónak orrában egy gyertya világolt.

A parton csaholva futkosott egy kutya.

– Csípős itt a levegő – mondta Vászja apó. – Meg a folyóbul is húz a hideg. Aztán mély-e?

A férfi, összeráncolva széltől cserzett arcát, nekiveselkedett az evezőknek.

– Feneketlen – felelte végül.

Vászja apó rosszul hallotta, de röstellte újból megkérdezni.

A part sötétségbe burkolódzott. Csillag sehol.

A víz mintha koromból lett volna.

– Rég ültem csónakban, khm-hm... – köhécselt Vászja apó. – Csak mikor a kuláktalanítás vót. Többé eccer se. A Jinyeszejen – folyó a' is, khm-m... Széles.

A lába, ami miatt Vászja apó a halála előtt már úgy feküdt, mint egy darab fa, most nem fájt egyáltalán, úgyhogy még el is engedte magát ültében.

– A bátyám miatt vittek el. A' is Kalasnyikov, csak Fjodor. Annak volt boltja, oszt mikor az aktivista fölírt bennünket, nékem is beírta. Merhogy közipütt állt a két ház között. Elvitték őtet is, engemet is: Kazahsztánba, Szibériába. Hullottak ott az emberek, mint a legyek, de én csak megmaradtam. Elevenül!

Az evezős elfáradt, rágyújtott egy cigarettára, és egyet Vászja apónak is kipöckölt a csomagból:

– Ne.

Vászja apó nem nagyon dohányzott – fájdalmasan megköhögtette a cigaretta, de most azért elfogadta:

– Köszönöm, elvtárs. És te hová valósi vagy?

– A földid vagyok – mondta hangosan a férfi: rájött most már, hogy az öreg nagyothall.

– Aha! Kurszki! – örült meg Vászja apó, és már ki is szaladt a száján: – És hogy s mint arrafelé?

– Hol így, hol úgy.

– Úgy, úgy – mondta röstelkedve Vászja apó. – Hát bizony...

A férfi újból evezni kezdett, de hirtelen megmerevedett:

– Apó!

– Mija?

– Mi az ott, a jó édesanyádat?

– Jézusom, hol?

– Ott ni.

Vászja apó belehunyorgott a folyó fölötti homályba, és bizonytalanul felelte:

– Híd az, vasúti híd biztosan. Fölrobbantva. Hm, de hogy kerül ez ide hozzátok? Ilyeneket robbantottam a háborúban, mikor futottunk a németektő'...

A férfi nyugodtan, erős húzásokkal folytatta az evezést.

– A lábom is akkor fagyott el. Azóta is fáj.

A férfi eldobta az evezőket, erősen megmarkolta a két lábát a térde alatt, és enyhén meginogva, elgyötört hangon megkérdezte:

– Azt' mi a francnak köllött fölrobbantani őket?

– Hogy ne hagyjuk az ellenségnek – felelte egyszerűen Vászja apó. – A kórház után hadtápos lettem, merhogy öreg voltam már, kilencszázhármas. Elmentünk Berlinig. Meg akartuk ölni a Hitlert, de fölült egy röpülőre és elröpült... Régóta dolgozol itt?

– Nem. Itt senki sem dolgozik sokáig.

A sötétség még sűrűbb lett előttük: a gyertyák már félig égtek.

– És, hogy tetszik a munka? Kedvedre való?

– Munka, azt kész – felelte tompán a férfi, kínlódva rakosgatva a lábát, hogy kényelmesebb legyen.

– Fáj, mi? – figyelt fel rá Vászja apó. – Hát nálunk, Ozeriben, volt egy ács; az aztán tudott gyógyítani. Búzatörekkel, pörkölt olajjal... Ha találkszom itt vele, maj' megmutatom. Mer' én is ács volnék – arra szükség van-e? Ács volnék magam is, kell-e az ide? A Turbinsztrojt építettem Harkovban, amikor megléptem

Szibériából. Hónom alá kaptam egy cipót, oszt ajda. Utánam két katonaköpenyes: „Állj. Megbánod!" Én meg vissza nekik: „Nem én, nem bánom meg!" Vászja apónak csak úgy ragyogott az arca. – Németországból meg aztán rögtön hazamentem. Húsz méter textillet hoztam magammal. A faluba' én építettem a házakat, meg a koporsókat is én csináltam. Csak oklevélbül kaptam tizenhatot a vezetéstül, meg ingbül is ajándékoztak jó párat. Az öregasszony azt se tudja, hová rakja üket. A' meg, aki kitelepített, szörnyű halált halt, meglakolt, amér' fölrobbantotta a templomot, meg különben is...

A férfi biccentett.

A part alacsony volt és kopár, szaladozott a szél rajta, a szántón asszonyok kapáltak, a csöpp révnél három homályos alak a gallérjába rejtette állát, picinyt meggörbedve a széltől.

– Csípős itt a levegő – ismételte Vászja apó. – Hóttan melegebb van, huh.

A férfi megtörölte az arcát a sapkájával, és még erőteljesebben evezett a part felé, aztán csáklyával elkapták és kihúzták a csónakot. Oda se nézett, úgy mondta az öregnek:

– No, apó, indulás. Nyomás a főnökséghez. Minden jót.

– Köszönöm, hogy elhoztál – felelte Vászja apó, ahogy kászálódott. – Aztán látogass meg. Csinálnék neked valamit. Hokedlit, asztalt... Ha a lábom nem rendetlenkedik, akár táncra is perdülök...

A férfi eltolta az evezővel a révet, és elfordult.

– Gyer' ide – hívta Vászja apót egy görbedt hátú ember, hímzett, sárga keresztes, fekete kucsmában. – A papírjaidat.

– He? – mondta Vászja apó, és megremegett borotválatlan álla.

– Igazolványt, igazolványt – magyarázták türelmetlenül a háta mögül.

Vászja apó ügyetlenül odanyújtotta a szélben reszkető imádságot a zsebéből, és azon töprengett, hol is látta ezt az arcot.

Az asszony, aki a szántón kapált, most kiegyenesedett és őket nézte, kezével fogva kendője két csücskét.

– Istenem, adj békességet... hogy?... a lelkének... aha – Kalasnyikov, Vaszilij Makszimovics. Honnan?

– Ozeriből.

– Pilipcsuk, mi a csuda az az Ozeri? – kérdezett hátra a görbedt.

– Mi vóna, falu... Föl van robbantva a templomja – ásított Pilipcsuk, a szája elé téve a kezét, egy kék számmal a csuklóján. – Olyan harminctelkes ha van.

– Aha, hát ha föl van robbantva, akkor nincs miről beszélni – határozta el magát a görbedt. – Gyere, apó, ide, ide.

Az apót elvezették bal felé, megfordították, és háttal egy földkupac előtt hagyták.

– Én nem Fjodor vagyok. Éngem Vaszil Kalasnyikovnak hívnak – mondta lassan Vászja apó, és sírva fakadt.

A görbedt kiköpött, és fölemelte a fekete szemű karabélyt. Eldördült a lövés.

Vászja apó égő melléhez kapott, és teljes erejéből, vadállat módjára felüvöltött, majd leroskadt a hideg testekre.

A folyón messzire elhallatszott a lövés. A férfi lassan kiegyenesedett a csónakban, elengedte sajgó térdét, felágaskodott, és vadul elkáromkodva magát a fagyos vízbe sercintett.

Az áramlás vitte a csónakot lefelé – gyorsan beleolvadt a sötétségbe, oldala bágyadtan jégtábláknak ütközött, nekiment egy kereszt formában úszó deszkapárnak.

A sír kétszer süllyedt meg – két héttel később és tavasszal.

FORDÍTOTTA M. NAGY MIKLÓS

Az epl (editio plurilingua) eddig megjelent kötetei megrendelhetők az alábbi címen.
INTERCULTURE ALAPÍTVÁNY POSTAFIÓK 1714 BUDAPEST 1465.

Magyari A. Sándor: Tór túra	500.- Ft	(magyar-DFE)
M. G. Serdian: Szakácsverseny	250.- Ft	(magyar-eszperanto-D)
M. G. Serdian: Nyelvlecke	350.- Ft	(magyar-magyar)

A közeljövőben megjelenik:

Samur-Kajin: Válogatott versek	300.- Ft	(magyar-D)

NEM VÉLETLEN, HOGY NAPJAINKBAN A SIKER SZINONÍMÁJA A PÉNZ. AZ SEM, HOGY AZ ÜZENŐ EMBEREK EGYIKKEL SEM KÉPESEK BÁNNI.

VANNAK JELEK, MELYEKET VISZONT EGYEDÜL ŐK FOGNAK, ÉS KRISTÁLYTESTÜKKEL HANGGÁ, TÁNCCÁ, KÉPPÉ MORZÉZZÁK AZOKAT.

NEKÜNK CSAK ANNYI DOLGUNK MARAD, HOGY FIGYELMÜNKKEL, EVILÁGI KÉSZSÉGEINKKEL HALLHATÓVÁ, LÁTHATÓVÁ TEGYÜK MŰVÉSZETÜKET.

MIKÖZBEN ÁLTALUK GAZDAGODUNK.

(VINCZE)

BSCH ALAPÍTVÁNY

(361) 215-3494

A NAPPALI HÁZ 1994/2. SZÁMÁBÓL:

Balla Zsófia, Gál Ferenc, Kántor Péter, Kemény István, Paksi József, Tandori Dezső és Térey János versei

Kontra Ferenc, Kőrösi Zoltán, Németh Gábor és Solymosi Bálint prózája

Perneczky Géza: Falszifikáljuk a lelket — a művészetet is?

Tolvaly Ernő: A „képek" titkos fényei (*Kozári Hilda* művészetéről)

Thomka Beáta és Orsós László Jakab *Balla Zsófiáról*

Szilágyi Márton és Farkas Zsolt *Tandori Dezsőről*

Margócsy István és Bán Zoltán András a *Csipesszel a lángot* című tanulmánykötetről

KARL KRAUS-ROVAT: Radnóti Sándor, Mészáros Sándor, Németh Gábor, Török András

Nappali ház — Negyedéves irodalmi és művészeti szemle. Kapható a jobb könyvesboltokban. Előfizethető: 1399 Budapest Postafiók 701/330. Egy szám: 150 Ft. Egy évre: 600 Ft.

Korpa Artur Cursor Mundi

Halla Emánuel hatéves korában kezdett öregedni.

Tizenkét évesenráncos volt az arca és aszott a teste, akár egy apró öregemberé, aki meglepetten hunyorog a világba, mintha tudná, hogy meg vannak számlálva a napjai.

Harmincévesen még mindig élt.

Akkor arra gondolt, hogy ő az Isten.

A betegségét kihordta becsülettel. Nem lehetett pedig neki könnyű, mondtam egyszer a feleségemnek. Nekünk se könnyű, mondta ő. Erre lementem a söröző̈be, ami a második kisutcában van, ahol az akácsor véget ér, és hirdetőtábla áll a sarkon. Azt el szoktam olvasni mindig, mielőtt befordulok, kívülről tudom a programokat télen-nyáron, azt is, hogy mi állt a letépett helyeken, és mi volt a frissen ragasztott plakátok alatt: két-három, olykor négy rétegre visszamenőleg minden vetítést, koncertet, kiállítást. Októberben tudtam, mi volt májusban.

Azzal mentem el otthonról, hogy a barátaimmal találkozom, de ez nem volt igaz, csak úgy mondtam. Nem találkoztam senkivel. Éppenhogy megittam egy sört, már mentem is haza. Otthon megittam még egy sört.

– Nem nagyon marasztaltak a barátaid – mondta a feleségem.

– Tudod, hogy van. – Bekapcsoltam a tévét. Váltogattam a csatornákat. – Mindenki rohan. – A feleségem vasalt, és nem válaszolt. Bespriccelte a ruhákat vízzel, láttam az ajtó üvegében. – Én is rohantam, mindenki rohant.

– És te hova rohantál, drágám?

– Haza. – Négy éve nem volt már munkám. Néztem a rekonstruált bűneseteket. Aztán néztem egy német vetélkedőt. Nem tudok németül, de az arcukon figyelem, hogy tudnak-e válaszolni. Hány pontot kapnak, és mit nyernek. A közönség bekiabál. Ha nő nyer, toporog, és fölfele pislog. Ha férfi nyer, ökölbe szorul a keze, és összehúzza a szemét.

– Ott volt Halla Emánuel – mondtam.

A feleségem minden volt osztálytársam nevét ismerte, mindent elmeséltem neki. Néha, ha rosszul meséltem, kijavított.

– Halla Emánuel – csodálkozott a feleségem. – Hát még él?

– Él és virul – mondtam. Pedig akkor nem is találkoztam vele, csak hónapokkal később.

Amikor tényleg találkoztam Halla Emánuellel, már mind a ketten betöltöttük a harmincat, és mind a ketten éltünk.

Meg akartam hívni egy sörre, de nem fogadta el. Azt mondta, minden arra vall, hogy ő az Isten. Hát akkor, mondtam neki, fizess te.

– Tudod, hány éves vagyok *különben?* – kérdezte Halla Emánuel. – Százhetven.

Ilyen volt a betegsége. Aki nem látott hasonlót, nehezen hiheti el, hogy létezik. Amikor tizenkét éves volt, és vénebbnek látszott a saját nagyanyjánál, együtt ült velünk a padban, és tanulta a törttel való szorzást. Játszani nemigen tudtunk vele, mert gyenge volt mindenhez. Azóta se nőtt meg, százötven centinél nem lehetett magasabb. Göcsörtös, vékony ráncoktól barázdált ujjaival szorongatta a poharat. Közben merőn nézett, hogy találjak ki valamit.

– És most mihez kezdesz? – kérdeztem inkább.

– Nem tudom.

Különös volt az arca, szőrtelen, ősöreg arc, rezzenetlen szemek.

Magamnak se tudtam semmit kitalálni négy éve, mióta a műhelyből kitettek. Meg is mondtam neki, hogy még soha nem volt egyetlen jó ötletem se. Erre nagyon elkeseredtem.

Amíg Halla Emánuel mesélt, csak arra tudtam gondolni, hogy a feleségem már biztosan nem szeret, és le mertem volna fogadni, hogy én sem szeretem őt.

Zárórakor felesben fizettünk, a nehéz ajtót én nyitottam Halla Emánuel előtt. Miközben gyalogoltunk a park felé, végigkutattam a zsebeimet. Kilenc zsebem volt. Hátha az egyikben rábukkanok egy elfelejtett százasra, abban reménykedtem. Volt már rá példa. Arra is volt példa, hogy a feleségem zsebeit kutattam át. A feleségemnek összesen negyvenkilenc zsebe volt, de soha nem rakott beléjük semmit. Egyszer találtam csak egy papírcetlit telefonszámmal. Felhívtam, férfihang jelentkezett.

– Mindent tudok – mondtam eltökélten.

– Akkor mi az istennek hívja a tudakozót, maga szerencsétlen?

– Na-na – mondtam. Rosszul esett, hogy ilyen ingerült. – Nem vagyok telefonbetyár – tettem hozzá. – Ha azt hiszi, hogy csak szórakozom, nagyon téved.

Hogy ő nem hisz semmit, de ne foglaljam a vonalat feleslegesen.

Jó.

Halla Emánuel megállás nélkül beszélt, végig a murvás ösvényen, ami a halastóhoz vezet a bokrok között, és még azután is, hogy leültünk a padra. Becsuktam a szemem. Kellemes idő volt, éreztem, hogy elernyed a testem, és nem tehetek semmiről. Amikor felriadtam, és oldalt pillantottam, láttam, hogy Halla Emánuel rázza a fejét, magyaráz, és világít az éjszakában.

– Te – mondtam neki. – Tudod, hogy világítasz?

– Ó – mondta Halla Emánuel.

Olyan volt a fénye, mint a holdnak.

Két nappal később, amikor megint hajnalban mentem haza, a bőröndjeinket ott találtam az ajtó előtt. Behurcolkodtam, és az előszobában végignéztem, hogy mi van bennük. Az összes holmim bennük volt, a ruháim, a fogmosópoharam, az osztályfényképeim, az igazolványaim. Az újságokból kivágott fotók. Törülköző is volt és szappan.

Megkérdeztem a feleségemet, hogy mit jelent ez.

Az ágyon ült, az éjjeli lámpát égve hagyta maga mellett.

– Menj el – mondta.

– Én itt vagyok itthon – mondtam, és leültem mellé az ágy szélére. Sírtunk.

Másnap egész nap gondolkodtam, és amikor hazatért a munkából, közöltem vele, hogy Halla Emánuel az Isten. Megint sírtunk.

Ott hagytam nála mindent, hátha még visszajövök. Halla Emánuellel a metrólejáratnál találkoztunk, az óra alatt. Egy ideig csak álldogáltunk, és néztük az embereket. Hirtelen szabadnak éreztem magam.

– Szabadnak érzem magam – mondtam Halla Emánuelnek.

– Jó neked – felelte.

Törékenynek látszott és elesettnek. Amikor már elindultunk, és mellettem totyogott, jóformán a hónom alatt, elhatároztam, hogy bárkitől megvédem, ha úgy adódik. Azt is elhatároztam, hogy megnövesztem a hajam.

A lakása kicsi volt, és szinte bútorozatlan.

– Hol az ágy? – kérdeztem tőle, míg feltette a teát.

– Sehol.

– Akkor hol alszol?

– Sehol.

Azért nekem kellett volna legalább egy matrac. Mialatt ittuk a teát a konyhaasztalnál, és Halla Emánuel sóhajtozva újra beszélni kezdett, elképzeltem, hogy átmegyek a szomszédba, és kérek egy matracot.

Gyönyörű özvegyasszony nyitna ajtót, hanyagul felkapott hófehér hálóingben.

Egymás szemébe néznénk.

– Szeretnék kölcsönkérni egy matracot – mondanám.

– Jöjjön beljebb – suttogná, és le nem venné rólam a szemét. Ébenfekete, hosszú haja lenne, csigákban omlana a vállaira. Megfognám a mellét a hálóing alatt.

Aztán néztem Halla Emánuelt. Amíg beszélt, potyogott a könnye, mire én is elérzékenyültem. Eszembe jutott, hogy lehetnénk barátok is, ha nem ő volna az Isten. Szerettem volna mindent elmondani neki magamról. Annyi minden történt velem. Az esküvőnkön például, amikor kimondtuk már az igent, és megfordultunk, hogy méltóságteljesen elvonuljunk, megbotlottam a lépcsőn, és fejjel belezuhantam a virágágyásba. Az anyakönyvvezető pókerarccal felsegített, de tíz perccel rá, öcsém mesélte, aki tanú volt, és nála felejtette a személyi igazolványát, a szobájában összegörnyedve, hangtalanul röhögött. Vörös volt az arca, úgy röhögött.

De nem csak ezt akartam elmondani Halla Emánuelnek. Ezt egyáltalán nem is akartam, legfeljebb hogy felvidítsam. Inkább azt, hogy mit gondolok a világról.

Négy évig voltam munka nélkül, ezalatt rengeteg dolgot kigondoltam a világról. Jó lett volna, ha a feleségemnek el tudom mondani, de ő fáradt volt, mire délutánonként az irodából hazaérkezett. Egyszer alighogy belépett, már szóltam is neki, hogy feküdjünk le.

– Azt se tudod, ki vagyok – mondta a feleségem.

Akkor jöttem rá, hogy amikor a világról gondolkoztam, őt valahogy kifelejtettem, talán mert túl közel volt. Attól fogva róla is gondolkoztam sokat. Ezekről szerettem volna beszámolni Halla Emánuelnek.

– A világ vége éppolyan közel van – dőlt hátra tűnődve Halla Emánuel –, mint eddig bármikor.

– Rúgjunk be – javasoltam.

Lementem vodkáért. Amikor visszaértem, Halla Emánuel a falnak fordulva lebegett a szobában, és önmagához imádkozott.

Leültem a földre, és csendesen berúgtam. Néztem közben a hátát.

Nem kis dolog azért, utólag visszagondolva, hogy eljött közénk az Isten, és én vele lehettem. Három évig voltunk együtt. Akkor hazamentem, és kértem a feleségemet, hogy főzzön nekem egy kávét.

– Meghalt Halla Emánuel – mondtam. – Száznyolcvanhét éves volt.

A feleségem szomorúan nézett rám, de nekem egyre csak Halla Emánuel járt a fejemben. Amikor kinn voltunk a pusztában, és leszállt a köd, láttam, hogy Halla Emánuel az égig ér. Fölém magasodott, mint egy irdatlan hegy, az arca fakó volt és elgyötört. Nem tudtam, hogyan segíthetnék rajta.

A feleségem levágta a hajamat, kisminkelte az arcát, és dolgozni indult.

– Hova mész? – kérdeztem. – Este van.

– Mostanában éjjel dolgozom – felelte. – Jobb lesz, ha megszokod.

Mondtam neki, hogy vigyen esernyőt.

Virrasztottam. Csak akkor tudtam elaludni, jócskán hajnalodott már, amikor hazajött. Előbb még együtt reggeliztünk. Szerettem volna kérdezni tőle valamit, akármit, ami nem hangzik idétlenül. Mégiscsak eltelt három év.

– Lekvár van itthon? – kérdeztem.

– Nézd meg a kamrában – mondta. – A villanykapcsoló mellett.

Megnéztem, de nem volt. Felírtam egy cetlire, hogy venni kell lekvárt. Amíg írtam, éreztem, hogy mindennél jobban szeretem a feleségemet. Lassan írtam, hogy minél tovább tartson ez az érzés, melegség öntött el és földöntúli öröm.

– Szép vagy – mondtam.

– Fáradt vagyok – mondta. Rátette a kezét az enyémre. Ültében elaludt.

Hazatérésem után a harmadik éjjel beállított Halla Emánuel.

– Már nem megyek veled – ráztam a fejem. – De köszönök mindent.

Halla Emánuel bágyadtan mosolygott. Nedves föld szaga áradt belőle.

– Egy hónap múlva osztálytalálkozó lesz – mondta. – Ha rólam kérdeznek, mondd azt, hogy nem is hallottál felőlem.

Bólintottam. Kezet fogtunk, és becsuktam mögötte az ajtót.

Tényleg érettségi találkozónk volt egy hónappal később. Félóra sem telt el, én az asztalon állva, részegen énekeltem. Mindenki engem nézett.

– Glória van a fejed fölött – mondta valaki meglepetten a tömegből.

Tovább énekeltem, mintha meg se hallottam volna. Most aztán kirúgok a hámból, gondoltam magamban.

Roberto Juarroz

MESSZIRŐL

[XII 4]

Messziről jön minden.
S messze is marad.

Messze, de mitől?
Valamitől, ami messze van.

A kezem int felém
egy másik mindenségből.

HA MINDENT GONDOLTUNK IS...

[XIII 6]

Ha mindent gondoltunk is volna már,
szeretnénk valami mást gondolni még.
S ha már minden lettünk is volna,
szeretnénk mégis valami más lenni még.

Valamely isten se kerülhetné ki ezt a csapdát,
a kísértést: lenni s gondolni határtalan.

Talán itt kezdődik
a lehetetlen újabb változata.

Az argentin ROBERTO JUARROZ (1925) 1958 óta minden verseskönyvét *Poesía vertical* címmel közli, és sorszámmal látja el őket. E néhány versnek tehát az első magyar folyóiratközléshez a fordító adott címet, kiemelve a kezdőszavakat. Az alcímként szereplő számok a tizenkettedik és a tizenharmadik függőleges költeményre", azaz könyvre utalnak, illetve az egyes versek helyére ezen a két legutóbbi köteten belül. (Z. P.)

A MARGÓN MELY...

[XIII 9]

A margón mely van
szélén a világnak mely nincs
kiejteni egy szót mely van
valamiről ami nincs és nem-léte sincs.

Tán ez a szó és ez a margó
megteremtheti a világot
melynek dolga lett volna tartani szót s margót

MA FÁJ GONDOLKODNOM

[XIII 38]

Ma fáj gondolkodnom,
fáj a kéz, mellyel írok,
fáj a tegnap kimondott szó,
s a kimondatlan úgyszintén,
fáj a világ.

Mintha tér volna némely nap, arra való,
hogy minden fájjon.

Csak isten nem okoz ma fájdalmat.
Talán mert ma nem létezik.

FORDÍTOTTA ZIRKULI PÉTER

Borbély Szilárd

NEM KÉPZELEM

Nem képzelem hogy képzelhetek mást is
hogy képzeletem elfeledhetem
azt képzelve hogy képzelek akármit
mint múltakat úgy képzelethetem
hogy elfeledve önmagamból mindazt
mit képzelet emlékezetemül
úgy nyújt a test mint ismeretlen vigasz
mely emlékszik és képzeletlenül
hogy megtörténtem maradványa fájni
fog másoknak a képzelet helyett
mit képzelnék könnyebb legyen kivárni
nekik testem helyén egy új helyet
amelybe majd úgy beköltöztet bárkit
a képzeletből mások képzete ,
mert azt képzeli képzelhet akárkit
az emlékekből más elképzete
és azt képzelni hogy valamit számít
hogy megtörtént vagy nem a meghalál
a képzetemben megtörténtem szánni
az lesz a bennem elképzelt halál.

A NŐ MIKOR

A nő mikor még álmos oly kivánat
az álmaiból épp kivetkezik
ahogy maga után hagyja az ágyat
az ágyban még az álmos melegét
a vécére ahogy kimegy pisilni
aztán ahogy majd visszatér megint
pisilt mostmár akár visszaludna
ahogy reggel csúszkál neki az ing
az álmaiból lassan majd kibomlik
az reggel mindig csúszkálni szeret
ahogy lassan az ágyba vissza omlik
az álmaitól nyirkos és meleg
a teste még de már mozdul a combja

úgy nyitja meg magát akárha álmot
a nő ahogy az álmokat kibontja
reggelente oly kívánat álmos.

AZ ULTRAPLUSZ

Az ultraplusz nem posztmodern dolog
az ultraplusz a posztmodern után
az egybeírással felgyorsított
szóösszetétel gyors és egyre gyorsul
hatékonyságban mérhetetlenül
és minden igényt kielégítően
a jövőt is lehagyta már a reklám
a posztmodern utániról beszél
a hírszerzés állampolgár kötelme
a nyelvhasználatot átjáró eszme
a felelősség reklámok a futball
nem ez meg az mindenből csak a legjobb
a reklámhadjáratba bevetésre
kész posztmodern potenciál vagyok
az időrendet lazán kezelem
már készség szintjén vagyok funkció
tévéadást hunyt szemmel olvasok
és újságokat folyton hallgatok
és rádiót kigúvadt szemmel nézek
magányos harcosként én posztavangard
a jövőből még néha visszatérek
időutasként és ez nem egy scifi
csak posztmodern reklám az ultrapluszról.

Lekli Márta

ÉBREDÉS

Kifeszített víztükör. Zöld és sötét...
Ébredni nem tudunk másképpen – de
önként –
hogy szégyenünkbe fúló édes látomás jő:
Kifeszített víztükör, fölötte kékes,
túl határozatlan
tüzek nyílnak,
tört időközönként –
vala köztünk a mindenlátható.
Valaki rejtőzik. Sötét a tó.
Miért az üzenet? Értsed a hangot.
Valaki, rejtőzöl!? Alvó harangok.
Akárhol is légy, várom jöttödet.

Halak. Fűcsomók. Harangok.
Feszülő víztükör. Pattanó rügyek
az izommélyedésben – valamit látok.
Túl a szívverésen fényes hasadék –
Lebukó vadludak, – felröppent igék.

MEGPRÓBÁLTUK DEFINIÁLNI...

Megpróbáltuk definiálni
egymást jócskán túllicitálva
miféle ontológia
kerített minket hatalmába
miféle objektivitás
determinált bennünket össze
aztán jöttek egyszerre új,
immanens periódusok:
valamiféle attribútum
beleköpött a levesünkbe –
megharaptam az arcodat.
Akkor azt mondtad: piszok –
s én formálisan igazat adtam,

így most elmagyarázhatod ismét
hogy hűségem mentális ismérv,
csak hát a permanens titok
máig is definiálatlan.

ODAFÖNT

Odafönt felhő integet.
A völgy ölében idelent
mint eget tükröző tavak:
szemeid felhők és tavak –
bennük olykor megmártózom
illanó pillantás alatt…

Mikor arcomon átiramlik
s legördül megcsillanva számon,
csodájuk, ahogy kerekded
tócsává dagad ruhámon.

Akkor még mielőtt megint
árnyék vonná be arcodat,
pillantásodtól önfeledten
hancúrozni kezdek öledben
s mint heves áprilisi orkán
nyakadba csurom-öröm szakad
bőrigáztató szerelmem!

VIZEK

Csupán a vizek: ők ismerik
hogyan fut neki a messzeségek
színes árnyéka az égnek.
Csupán a vizek ismerik
mindenség-táncot jár itt a lélek.

Csuán a vizek érzik, tudják, hogy
milyen táncot jár épp a lélek,
mikor a hullámok partradobják,
s beteges-fényesen sötétek.

Mert a vizek még ismerik,
ahogyan csillagait hullatja,–
mikor az éjszaka tágra nyílik,–
s érces fogait fölvillantja
ezer torok bejáratában;–

ezek a vizek még ismerik,
hogy kik fürödnek a holtak tavában
éjjelente: kik egy vizes pohárba rejtik
titokban, mégis óvatlan itt,–
gyorsan párolgó könnyeik.

Igen, a könnyek fölismerik,
hogy mit ígérnek ezek az évek,
feketén, sótlan énekelik,
ahogyan torkukon kiférhet,
helyetted egy ősi misének
fullasztó, fojtott hangjegyeit:
csupán a könnyek ismerik,
milyen zenére táncol a lélek, –
mikor a hullámok kivetik –
s egyszerre vége minden zenének.

METAMORFÓZIS

Mikor a törött fényekben
heverő tárgyakat –
s a polcon, mázas görögváza-pózban
az áramvonalas rózsák
kitövisezett, sudár szárain
a fényesen félrebillenő,
bordósvörös szirmokat
egy álmos pillantás átlényegíti –
Mikor a megfáradt idő
egyszerre mégiscsak kikölti
enyésző ikráit a múltnak
s én kívánom hármas ölelésed –
úgy tűnik, megérlelődött
az elevenszülő reménység.

Erich Fromm Adolf Hitler: a nekrofília klinikai esete

ELSŐ RÉSZ: A NEKROFIL SZEMÉLYISÉG

A nekrofília hagyományos felfogása

A „nekrofília" szót (jelentése: „hullaimádás")[1] (a magyar terminus: „hullagyalázás") általában csak két fajta jelenségre alkalmazzák: (1) a szexuális nekrofíliára, ami egy férfi vágya arra, hogy közösüljön, vagy más módon szexuális kapcsolatba kerüljön egy női tetemmel; és (2) a nem szexuális nekrofíliára, ami vágy tetemek tapogatására, nézegetésére, a közelükben tartózkodásra, és különösen feldarabolásukra. De *karakterben gyökerező szenvedélyre*, amelynek talaján a nyíltabb és kegyetlenebb megjelenési formák kialakulnak, általában nem alkalmazzák a szót. Ha megvizsgáljuk a hagyományos értelemben vett nekrofília néhány esetét, könnyebb lesz meghatároznunk a kevésbé szembetűnő *nekrofil karaktert*.

Sok könyvben találhatunk esetleírásokat a nekrofíliáról, kiváltképp a szexuális perverziókat vagy a kriminológiát tárgyaló könyvekben. H. von Hentig a következőket sorolja fel a nekrofília példáiként: (1) nemi érintkezés női tetemmel (közösülés, nemi szervekkel való mesterkedés), (2) női tetem látványa által kiváltott nemi izgalom, (3) tetemekhez és sírokhoz, sírral összefüggő tárgyakhoz, például virágokhoz és képekhez[2] való vonzódás, (4) egy tetem megcsonkítása, és (5) vágyakozás tetemek megérintésére, szaguk, illetve bármilyen rothadó dolog szagának beszívására.

A nekrofília jóval gyakoribb, mint ahogy általában feltételezik. De e perverzió kiélésének lehetőségei gyakorlati okokból igen korlátozottak. Csak a sírások és a hullaházi alkalmazottak jutnak könnyen hullákhoz és e perverzió gyakorlásának lehetőségéhez. Nem meglepő hát, hogy a legtöbb példában ennek a csoportnak a tagjai szerepelnek. Természetesen az is lehetséges, hogy ezek a foglalkozások vonzzák a nekrofil személyeket. A gyilkosoknak persze szintén van alkalmuk a nekrofília gyakorlására, de tekintetbe véve, hogy a gyilkosság viszonylag ritka, nem számíthatunk arra, hogy túl sok esetet találunk ebben a kategóriában a „kéjgyilkosságként" osztályozottaktól eltekintve. Mindazonáltal számos példát ismerünk, amelyekben kívülállók ásnak ki és rabolnak el hullákat szexuális használatra, nekrofil késztetésük kielégítésére. Elkerülhetetlen az a következtetés, hogy mivel a nekrofília viszonylag gyakori azok körében, akik könnyen találnak alkalmat kielégítésére, sok esetben jelen kell lennie – fantáziálásokban vagy nem olyan nyilvánvalóan kiélve – olyanoknál is, akiknek nincs alkalmuk elkövetni. [...]

A nekrofília igen enyhe formája áll fenn azoknál az egyéneknél, akik nemi izgalomba jönnek hullák láttán, és néha maszturbálnak előttük. Nehéz felbecsülni, hogy hány ilyen személy van, mivel ritkán fedezik fel őket.

A nekrofília második formája a nemiségtől mentesen jelenik meg a színtiszta rombolási szenvedély ihlette cselekedetekben. Ez a rombolási vágy gyakran már gyermekkorban megjelenik, néha csak idősebb korban mutatkozik meg. Az eleven dolgok széttépésének vágya a legvilágosabban a testek feldarabolásának vágyában fejeződik ki. Jellegzetes eset azé a férfié, aki éjszaka kimegy a temetőbe a szükséges szerszámokkal, kiássa a koporsót, felnyitja, és elviszi a hullát egy olyan helyre, ahol el tudja rejteni, majd levágja a lábait, a fejét, és felmetszi a hasát. A feldarabolás tárgya időnként nem emberi lény, hanem állat. Volt egy férfi, aki halálra szurkált harminchat tehenet és kancát, majd levágta testük különböző részeit. De épp elég újsághír szól olyan gyilkosságokról, amelyekben az áldozatot feldarabolják vagy megcsonkítják. Ezeket az eseteket általában a gyilkosság alosztályának tekintik, de az elkövetők nekrofil gyilkosok, akik különböznek a legtöbb gyilkostól, lévén ez utóbbiak indítéka a nyereségvágy, a féltékenység vagy a bosszú. A nekrofil gyilkos igazi célja nem az áldozat halála – ez természetesen szükséges feltétel –, hanem a feldarabolás aktusa. Klinikai munkám során elég bizonyítékát láttam annak, hogy a feldarabolási vágy erősen jellemző a nekrofil karakterre. Sok olyan személyről tudok (részben saját praxisom alapján, részben felülvizsgáló orvosi tevékenységem révén), aki feldarabolásra irányuló vágyát igen enyhe formában fejezte ki; lerajzolt egy meztelen nőt, majd levágta mindkét karját, a lábait, a fejét stb., és a feldarabolt rajz részeivel játszott. De ez a „játék" valójában a biztonságosan és ártalmatlanul kiélt intenzív feldarabolási vágy kielégítése volt.

Más nekrofil személyeknél azt figyeltem meg, hogy nagyon gyakran látnak álmukban feldarabolt testeket úszni vagy szerteszét heverni, időnként vérben, időnként piszkos vízben, ürülék között. A testek feldarabolásának vágya, ha gyakran jelenik meg a fantáziaképekben és az álmokban, a nekrofil karakter diagnosztizálásának egyik legmegbízhatóbb tényezője: nincs még egy cselekedet, amelyik ilyen világos kifejeződése volna az eleven struktúrák széttépésére irányuló vágynak.

A nyílt nekrofíliának vannak más, kevésbé drasztikus formái. Az egyik ilyen, ha valaki vágyik hullák, temetők vagy bármilyen oszló tárgy közelében lenni. Egy lány, akit gyötört a vágy, hogy hullák közelében legyen, jelenlétük-

Az írást Erich Fromm: *The Anatomy of Human Destructiveness* (Holt, Rinehart and Winston, 1973) című könyvének *Malignant Agression: Necrophilia*, ill. *Adolf Hitler: A Clinical Case of Necrophilia* című fejezeteiből állítottuk össze.

ben megmerevedett és képtelen volt tőlük elszakadni.[3] Egy másik nő ezt mondta magáról: „Gyakran gondolok temetőkre és arra, hogy hogyan rohadnak szét a halottak a sírban."

Ez a rothadás iránti érdeklődés gyakran fejeződik ki a rothadó dolgok szaga utáni vágyban. A következő eset – egy harminckét éves, magas iskolai végzettségű, majdnem teljesen vak férfi esete – nagyon világosan példázza ezt. A zajoktól félt, de azt szerette, ha nők sírtak fájdalmukban, és imádta az oszló hús szagát. Magas, kövér nők hullájára áhítozott, szeretett volna beléjük furakodni. Megkérdezte a nagyanyját, hogy nem kaphatná-e meg később a holttestét. Szeretett volna belefulladni maradványainak rothadásába. Von Hentig „szaglászókról" *(Schnüffler)* beszél, akik számára izgató az emberi ürülék vagy bármilyen rothadó dolog szaga, és ezt a tulajdonságot a nekrofília egyik manifesztációjának tekinti. Ha idevesszük még a nekrofil fetisizmus eseteit – melyek tárgyai sírokkal kapcsolatos dolgok: fű, virágok, képek – be is fejezhetjük rövid áttekintésünket.

A nekrofil karakter[4]

A „nekrofil" terminust egy karakterjegy és nem egy – a hagyományos értelemben vett – perverz cselekmény jelölésére Miguel de Unamuno spanyol filozófus használta 1936-ban[5] a salamancai egyetemen, amelynek a spanyol polgárháború kezdetekor ő volt a rektora, egy nacionalista tábornok, Millán Astray előadása kapcsán. A tábornok kedvenc jelmondata az volt, hogy „Éljen a halál!" *(Viva la muerte!)*, és egyik híve elordította ezt a jelmondatot a terem végében. Amikor a tábornok befejezte beszédét, Unamuno felállt, és a következőket mondta:

„Az előbb egy nekrofil és értelmetlen kiáltást hallottam: Éljen a halál! Én, aki egész életemet olyan paradoxonok megfogalmazásával töltöttem, amelyek másokból felfoghatatlan dühöt váltottak ki, avatott szakértőként meg kell mondjam, hogy ezt a barbár paradoxont undorítónak találom. Millán Astray tábornok nyomorék. Ebben a megállapításban nincs semmi sértő él. A tábornok hadirokkant. Az volt Cervantes is. Sajnos máris túl sok Spanyolországban a nyomorék. És még több lesz, ha Isten nem siet a segítségünkre. Fáj arra gondolnom, hogy Millán Astray tábornok írhatja elő a tömegpszichológia modelljét. Szokott dolog, hogy egy nyomorék, akiből hiányzik egy Cervantes szellemi nagysága, a maga körül előidézett mészárlásban keres vészterhes enyhülést."

Ezen a ponton Millán Astray képtelen volt tovább türtőztetni magát. „Vesszen az értelmiség!" *(„Abajo la inteligencia!")* – üvöltötte. „Éljen a halál!" A falangisták helyeslő ordítozása kísérte megjegyzését.

De Unamuno folytatta:

„Ez az értelem temploma. És én vagyok a főpapja. Ön az, aki meggyalázta szent területét. Ön győzni fog, mert a kelleténél több nyers erővel rendelkezik. De meggyőzni nem fog senkit. Mert a meggyőzéshez rábeszélőképesség szükségeltetik. Ahhoz pedig, hogy rábeszélőképessége legyen, arra lenne szüksége, amije nincs: értelemre és tisztességre a küzdelemben. Hasztalannak tartom arra inteni, hogy gondoljon Spanyolországra. Én gondolok."[6]

A terminus használatát Unamunótól vettem át, a karakterben gyökerező nekrofília jelenségét pedig 1961 óta tanulmányozom. Elméleti elgondolásaimhoz nagyrészt analízisben részt vevő személyek megfigyelése révén jutottam.[7]

További adatokkal szolgált a nekrofil karakter vizsgálatához bizonyos történelmi személyiségek – például Hitler – vizsgálata, valamint egyének és társadalmi osztályok viselkedésének és krakterének a megfigyelése. Ám bármennyire befolyásoltak is klinikai megfigyeléseim, a döntő impulzust – azt hiszem – Freud élet- és halálösztön elméletének köszönhetem. Mélyen hatott rám az az elgondolása, hogy az életért, illetve a rombolásért való küzdelem a két legalapvetőbb erő az emberen belül; de nem tudtam megbékülni Freud elméleti magyarázatával. Mégis Freud elgondolása vezetett rá, hogy új megvilágításban lássam és fogalmazzam újra a klinikai adatokat, és így megőrizzem Freud elgondolását más elméleti alapon, illetve olyan klinikai adatokra alapozva, amelyek összekapcsolódnak Freud korábbi, az anális karakterre vonatkozó felfedezéseivel.

A nekrofília karakterológiai értelemben úgy jellemezhető, mint *szenvedélyes vonzódás mindenhez, ami holt, rothadó, bűzlő, emelyítő; az élő nem-élővé alakításának, a pusztítás kedvéért való pusztításnak a szenvedélye, kizárólagos érdeklődés minden tisztán mechanikus dolog iránt. Az eleven struktúrák széttépésének szenvedélye.* [...]

A nekrofilek nyelve

A nekrofil személy nyelvét a rombolásra, az ürülékre és az illemhelyekre utaló szavak túlzott használata jellemzi. Bár a „szar" szót ma már nagyon általánosan használják, mégsem nehéz felfedezni azokat az embereket, akiknek ez a kedvenc szava, és a megszokottnál jóval gyakrabban használják. Ezt példázza egy huszonkét éves férfi, akinek minden „szaros" volt: az élet, az emberek, az eszmék és a természet is. Ugyanez a fiatalember büszkén mondta magáról: „A rombolás művésze vagyok." Számos példát találtunk a nekrofil nyelvhasználatra, amikor egy német munkásokkal és alkalmazottakkal felvett kérdőívet elemeztünk. Az egyik kérdésre adott válaszok illusztrálják a dolgot. A kérdés így szólt: „Mi a vélménye azokról a nőkről, akik rúzst használnak és festik az arcukat?"[8]

A válaszadók jó része azt mondta , hogy ez „burzsoá dolog", „természetellenes", vagy „nem higiénikus". Ők egyszerűen az uralkodó ideológiának megfelelően válaszoltak. Egy kisebbség azonban ilyen válaszokat adott: „mérgező", vagy „olyanok tőle a nők, mint a kurvák". Ezeknek a reálisan nézve igazolhatatlan kifejezéseknek a használata erősen utalt az illetők karakterstruktúrájára; az ilyen szavakat használó válaszolók szinte kivétel nélkül destruktív hajlamról tettek tanúságot többi válaszuk nagy részében is.

Hogy ellenőrizzük a nekrofíliára vonatkozó hipotézis érvényességét, 1972-ben Michael Macobyval megterveztünk egy értelmező kérdőívet zárt kérdésekkel (összesen tizenkettővel): egy részük az anális-gyűjtő személyiségre jellemző attitűdöket, a többi az itt leírt nekrofil jellegzetességeket célozta meg. Maccoby hat mintát vizsgált meg, amelyekbe társadalmilag, fajilag és az iskolázottság szempontjából nagyon eltérő népességbe tartozó személyek kerültek be. Az elemzés megállapította (1) egy nekrofil szindróma létezését, megerősítve ezzel az elméleti modellt; (2) hogy az életszeretet és a nekrofil hajlamok mérhetőek; (3) hogy ezek a hajlamok szignifikáns korrelációt mutatnak a társadalompolitikai érdeklődéssel. Ami a világosan nekrofil orientációkat mutató személyek számarányát illeti, ezt lehetetlen pontosan meghatározni a pontszámok alapján,

mert ezek eloszlása normális a populációban. Ugyanakkor a kérdőívek értelmező elemzésének alapján úgy ítéltük meg, hogy a megkérdezetteknek mintegy 10-15 százaléka lehet dominánsan nekrofil. A kérdezők számos ilyen személyről jegyezték fel, hogy steril, és steril a házuk is. Eltompult, örömtelen atmoszférában élnek.

A vizsgálat során feltettek olyan kérdéseket az alanyoknak, amelyek lehetővé tették, hogy korrelációba állítsák politikai vélekedéseiket és személyiségüket. Az összes mintában azt találtuk, hogy az életellenes tendenciák szignifikáns korrelációban állnak azokkal a politikai álláspontokkal, amelyek támogatják a katonai potenciál növelését, és helyeslik a nonkonformisták elnyomását. A domináns életellenes tendenciákkal rendelkező egyének a következő prioritásokat tekintették a legfontosabbaknak: a lázadók szigorúbb megfékezése, a kábítószer-ellenes törvények szigorúbb betartatása, a háború megnyerése Vietnamban, a felforgató csoportok megfékezése, a rendőrség erősítése, a kommunizmus elleni harc az egész világon.

A nekrofília és a technikaimádat kapcsolata

Lewis Mumford mutat rá a destruktivitás és a Mezopotámiában és Egyiptomban ötezer évvel ezelőtt létezett hatalomközpontú „megagépezetek" kapcsolatára. Az említett társadalmak – ahogy Mumford kimutatja – meglehetősen hasonlítanak a mai Európa és Észak Amerika megagépezeteihez. A következőket írja:

„A gépesítés eszközei fogalmilag már ötezer évvel ezelőtt elváltak azoktól az emberi funkcióktól és céloktól, amelyek nem a rend, a hatalom, az előreláthatóság és mindenek fölött az ellenőrzés folyamatos növelésével függtek össze. E tudományelőtti ideológiával párhuzamosan megrendszabályozták és lefokozták a valaha autonóm emberi tevékenységeket: ekkor jelent meg először a »tömegkultúra« és a »tömegellenőrzés«. Egyiptomban a megagépezet végső produktumai – micsoda szarkazmusa a szimbolikának! – mumifikált hullákkal benépesített óriási sírok voltak; később Asszíria, majd minden más terjeszkedő birodalom a lerombolt falvak és városok sivatagával, a megmérgezett talajjal bizonyította leginkább technikai hatékonyságát. Ez a prototípus: a mai, hasonló, »civilizált« atrocitások prototípusa."

Hadd kezdjük a mai ipari társadalom emberének legegyszerűbb és legnyilvánvalóbb tulajdonságainak átgondolásával: az emberekre, a természetre és az eleven struktúrákra összpontosuló érdeklődés elfojtása, továbbá fokozódó vonzalom a mechanikus, nem-élő termékek iránt. Példa bőven akad. Az ipari világban mindenütt vannak emberek, akik gyengédebben éreznek és nagyobb érdeklődést tanúsítanak az autójuk, mint a feleségük iránt. Büszkék a kocsijukra, dédelgetik, lemossák (még azok is, akik megengedhetnék maguknak, hogy lemosassák), sok országban becenevet adnak neki, állandóan figyelik, és a meghibásodásra utaló legenyhébb tünetekkel is törődnek. A kocsi kétségkívül nem szexuális objektum, de szeretet tárgya, az élet kocsi nélkül elviselhetetlenebbnek rémlik, mint nő nélkül. Nincs valami furcsa, sőt perverz ebben az autók iránti odaadásban?

Vagy vegyünk egy másik példát, a fényképezést. Akinek van alkalma turistákat megfigyelni – netán önmagát –, felfedezheti, hogy a fényképezés a látást helyettesíti. Ahhoz persze, hogy az ember a kívánt tárgyra irányíthassa a lencsét, néznie kell; aztán megnyomni a gombot, előhívatni és hazavinni a filmet. A *nézés* azonban nem *látás*. A látás emberi funkció, az egyik legnagyobb adomány, amivel az ember fel van ruházva; aktivitást, belső nyitottságot, érdeklődést, türelmet, koncentrációt kíván. *Lekapni* valamit (jellemző az agresszív kifejezés*) lényegében annyit tesz, mint tárggyá alakítani a látás aktusát – a barátoknak bizonyítékként mutogatott képpé, hogy „ott voltam". Ugyanez a helyzet azokkal a zenekedvelőkkel, akik számára a zenehallgatás csak ürügy, hogy kísérletezzenek lemezjátszójuk vagy hi-fi készülékük tulajdonságaival, s az ezekhez kapcsolódó speciális technikai újdonságokkal. A zenehallgatás számukra a fejlett technika produktumának vizsgálatává alakult át.

További példa a szerkentyűmániás, aki minden emberi erőkifejtést eltökélten mellőz valamilyen „kézhezálló", „munkaspóroló" eszközzel. Ide számíthatók azok az eladók, akik a legegyszerűbb összeadást is zsebszámológéppel végzik, vagy azok az autósok, akik egy sarkot sem mennek gyalog, hanem automatikusan kocsiba ülnek. Valószínűleg mindannyian hallottunk olyan barkácszsenikről, akik mechanikusan működő szerkezeteket gyártanak, hogy gombnyomásra felszökjön a víz a szökőkútban, hogy egy kapcsoló elfordítására kitáruljon az ajtó, sőt még haszontalanabb, gyakran képtelen szerkentyűket eszelnek ki.

Hangsúlyoznom kell, hogy amikor erről viselkedésfajtáról beszélek, nem állítom, hogy a kocsihasználat vagy a fényképezés vagy a szerkentyűk használata önmagában nekrofil tendenciák megnyilvánulása. Akkor veszi fel ezt a jelleget, amikor az élet iránti érdeklődés *helyettesítőjévé* válik, amikor felváltja azoknak a gazdag funkcióknak a gyakorlását, amelyekkel az emberi lény fel van ruházva. Az sem következik a mondottakból, hogy a mérnök, akit szenvedélyesen érdekel mindenfajta gép megkonstruálása, ez okból nekrofil hajlamok hordozója. Lehet fölöttébb produktív személy, aki nagyon szereti az életet, s ezt ki is fejezi az emberekhez, a természethez, a művészethez és konstruktív technikai elgondolásaihoz való viszonyában. Inkább azokra az emberekre utalok, akiknél a termékek iránti érdeklődés az eleven dolgok iránti érdeklődést *helyettesíti*, akik pedánsan és nem életteli módon foglalkoznak a technikai dolgokkal.

Még láthatóbbá válik e jelenségek nekrofil jellege, ha megvizsgálunk egy közvetlen bizonyítékot: a technika és a destruktivitás korunkban annyi esettel példázott egyesülését. A technikaimádat és a rombolás nyilvánvaló kapcsolata először F. T. Marinettinél, az olasz futurizmus alapítójánál és vezérénél, a fasizmus életre szóló hívénél jelenik meg kimondva és ékesszólóan. Első *Futurista kiáltvány*ában (1909) közzéteszi azokat az ideálokat, amelyek a nemzeti szocializmusban és a második világháború kezdetén használt hadviselési módszerekben realizálódtak maradéktalanul.[7]

Marinettit figyelemre méltó művészi érzékenysége tette képessé arra, hogy egy akkoriban aligha látható, ám erőteljes irányzat kifejezőjévé váljon:

„1. A veszély szeretetét, az erőre és merészségre való törekvést akarjuk megénekelni.

* Az angol megfelelő, a *snapshot* első jelentése: célzás nélküli, gyors lövés. *A ford.*

2. A bátorság, a vakmerőség, a lázadás lesznek költészetünk lényeges elemei.

3. Az irodalom mindmáig a megfontolt mozdulatlanságot, a révületet és az álmot magasztalta. Mi a kihívó mozgást, a lázas álmatlanságot, a futó lépéseit, a halálugrást, a pofont és az ökölcsapást magasztaljuk.

4. Megállapítjuk, hogy a világ nagyszerűsége új szépséggel gazdagodott: a sebesség szépségével. *Egy versenyautó, kirobbanó lélegzetű kígyóhoz hasonlatos vastag csövekkel díszített motorházával... egy bömbölő autó, mely úgy száguld, mint a kartács, szebb, mint a Szamothrakéi Győzelem szobra.*

5. Azt az embert akarjuk dicsőíteni, aki a kormánykereket tartja, melynek képzelt rúdja átéri a földet, rohanó futásban, földi pályájának körein.

6. Kell, hogy költő hévvel, nagyvonalúsággal és teljesen adja oda magát, hogy a leglényegesebb elemek lelkesítő hevét növelje.

7. *Nincs másban szépség, csak a küzdelemben. Egy mű sem lehet igazi alkotás, ha nincs támadó jellege. A költészetet úgy kell felfogni, mint heves támadást ismeretlen erők ellen, hogy azután az ember előtt megadásra lehessen kényszeríteni őket.*

8. A századok legkiemelkedőbb csúcsán állunk! ... Miért kellene hátra néznünk, ha ki akarjuk tárni a Lehetetlen rejtelmes kapuit? Tegnap meghalt az Idő és a Tér. Már a teljességben élünk, miután megteremtettük az örök, mindenütt jelen levő sebességet.

9. *A háborút akarjuk dicsőíteni – a világ egyetlen megtisztítóját –, a militarizmust, a patriotizmust, a felszabadultak destruktív magatartását, azokat a szép elveket, melyekért meghal az ember, és a nő megvetését.*

10. *Le akarjuk rombolni a múzeumokat, a könyvtárakat, az akadémiák minden fajtáját, és harcolni akarunk az erkölcsösködés, a nőmozgalom és minden megalkuvó vagy hasznos hitványság ellen.*

11. Meg fogjuk énekelni a munkától, örömtől vagy lendülettől felkavart nagy tömegeket: megénekeljük a forradalmak sokszínű és sokhangú áradatait a modern világvárosokban; megénekeljük a fegyvergyárak és vad villamos holdaktól megvilágított hajógyárak vibráló éjszakai tüzét; a mohó állomásokat, melyek füstölgő kígyókat nyelnek el; a csavart füstjük szálán felhőkre függesztett műhelyeket; a hidakat, melyek mint óriási tornászok kapaszkodnak át a folyókon s késpengeként villognak a napfényben; a kalandos gőzhajókat, melyek a látóhatárt kémlelik, a széleskeblű lokomotívokat, melyek mint hatalmas, csövekkel kantározott fémlovak toporzékolnak a síneken, és sikló szállását a repülőgépeknek, melyek légcsavara zászlóként csattog a szélben, s úgy tapsol, mint a lelkes tömeg." (Szabó György fordítása)

Itt együtt vannak a nekrofília lényeges elemei: a sebesség- és gépimádat; a költészet, mint támadó eszköz; a háború dicsőítése; a kultúra elpusztítása; a nőgyűlölet; a mozdonyok és a repülőgépek mint eleven erők.

A második *Futurista kiáltvány* (1916) kifejti az új sebességvallás eszméjét:

„A *sebesség*, mivel az összes mozgásban levő erők intuitív összefoglalása, természetesen *tiszta*. A lassúság, mint lényegében minden nyugalomban levő fáradtság racionális analízise, természetesen szennyes. Az antik jó és az antik rossz lerombolása után új jót teremtünk: a sebességet, és egy új rosszat: a lassúságot.

Sebesség: minden cselevésben levő bátorság szintézise. Támadó és harcias.

Lassúság: minden megállapodott okosság összessége. Védekező és békés. ...

Ha imádkozni annyit jelent, mint beszélgetni az istenséggel, *akkor nagy sebességgel rohanni már imádság. Kerekek és sínek szentsége. Az utakra kell térdepelnünk, hogy imádjuk az isteni sebességet. Le kell térdelnünk a pörgettyűs iránytű előtt:* 20 000 fordulat percenként, az ember által elért legnagyobb mechanikus sebesség.

Az autón elért nagy sebesség részegsége nem más, mint az egyetlen istenséggel való egyesülés örömének érzése. Vallásunk első katecumenjei a sportolók. *Közeleg a házak és városok lerombolásának ideje, hogy legyen találkahelyük az autóknak és repülőgépeknek."* (Szabó György fordítása)

ÖV ALATT

Az Orosz Nacionalista útja – a halál

A HEROIKUS ÉLETSZEMLÉLETRŐL

EDUARD LIMONOV

„Leghelyesebb, ha az ember soha, egyetlen pillanatra sem válik meg lőfegyverétől. Alvás közben párnája alatt tartja, jártában-keltében pedig magához szíjazva. A New York-i életfeltételek azonban olyanok, hogy nemigen lehet eleget tenni ennek a követelménynek, úgyhogy az ember olyan fegyvert tart magánál, ami épp keze ügyébe akad. Kés, bot, lánc – bármi megteszi, amivel ellenségünknek árthatunk.

Jó, ha állandóan készenlétben vagyunk, s a védekezés és támadás módozatain jár az eszünk, s gondolatban jó előre lejátsszuk egy-egy nehéz helyzet minden lehetséges változatát, hogy tudjuk, mit tegyünk majd akkor, ha ilyen helyzet adódik. Mondjuk, bárban üldögélve nem árt jó előre fölmérni, hogy az esetleges célpont mivel érhető el alkalomadtán: a székkel sújtsunk-e oda, vagy egy lecsapott szélű poharat nyomjunk az illető arcába (persze jól körül kell nézni, hogy tudjuk, min csaphatjuk le a pohár szélét), esetleg egy italosüveg nyakát üssük-e le.

Aki felkészült az ilyen helyzetekre, sokkal kevesebb veszélynek van kitéve. Nemcsak fizikailag kell felkészülni (ez természetes, naponta legalább egy, de inkább két órát erőfejlesztő gyakorlatokkal kell eltöltenünk), hanem belülről, képzeletileg is. Vagyis addig kell gyakorlatoztatni képzelőerőnket, hogy százszám álljanak rendelkezésünkre a kész forgatókönyvek. Az ivás tilos, az alkohol gyöngévé és kiszolgáltatottá tesz. Az embernek el kell sajátítania, magáévá kell tennie a halált, hozzá kell szoknia létezéséhez, hogy mindig ott leselkedik a háta mö-

A szerző ismert neonáci, Zsirinovszkij híve, aki önkéntesnek jelentkezett a szerbek oldalán a boszniai háborúba. Felváltva él Moszkvában, Párizsban és New Yorkban.

A cikk Eduard Limonov „Ubijsztvo csaszovova" című gyűjteményes kötetében jelent meg Moszkvában, 1993-ban.

Azt mondják, hogy Marinetti forradalmár volt, hogy szakított a múlttal, hogy kitárta az ajtót a nietzschei *superman* új világának látomása előtt, hogy a modern művészetben az egyik legfontosabb erő volt Picassóval és Apollinaire-rel együtt. Hadd válaszoljam erre azt, hogy forradalmi eszméi Mussolinihez és még inkább Hitlerhez közelítik. A nácizmust pontosan a forradalmi szellem retorikus hitvallásainak, a technikaimádatnak és a pusztítás céljainak ez a vegyüléke jellemzi. Mussolini és Hitler talán lázadók voltak (Hitler inkább, mint Mussolini), de nem voltak forradalmárok. Nem voltak sem igazán kreatív eszméik, sem olyan jelentős változásokat nem hajtottak végre, amelyeknek az emberek hasznát látták volna. Hiányoztak belőlük a forradalmi szellem lényeges ismérvei: az élet szeretete a vágy kibontakoztatásának, növekedésének szolgálatára, és a függetlenség iránti szenvedély.[10]

Az első világháborúban még nem volt látható a technika és a destruktivitás egyesülése. A repülőgépek keveset pusztítottak, a tank meg csak a hagyományos fegyverek továbbfejlesztése volt. A döntő változást: a repülőgép tömeggyilkosságra való használatát a második világháború hozta.[11] A bombákat leszóró emberek nem voltak tudatában, hogy emberek ezreit ölik meg vagy égetik halálra néhány perc alatt. A repülőgép legénysége csapat volt, az egyik vezette a gépet, a másik navigálta, a harmadik szórta a bombákat. Nem foglalkoztatta őket a gyilkolás, aligha gondoltak ellenségre. Azzal voltak elfoglalva, hogy aprólékosan megszervezett tervek szerint kezeljék bonyolult gépüket. Az agyukkal természetesen tudták, hogy cselekedeteik eredményeként több ezer, néha több mint százezer ember hal meg, ég el vagy válik nyomorékká, de ezt érzelmileg nem fogták fel, bármilyen képtelenül hangozzék is, ez nem az ő dolguk volt. Valószínűleg ez az oka annak, hogy nem érezték – vagy legalábbis a legnagyobb részük nem érezte – bűnösnek magát olyan cselekményekért, amelyek az emberek által elkövethető legborzalmasabb cselekedetek közé tartoznak.

A modern légi hadviselésben a rombolás a modern technikai termelés aktusává változik, amelyben a munkás is, a mérnök is tökéletesen el van idegenedve munkája termékétől. Technikai feladatokat látnak el az igazgatás általános terveinek megfelelően, de gyakran még csak nem is látják a készterméket, vagy ha mégis, az akkor sem az ő ügyük vagy felelősségük. Senki sem várja el, hogy feltegyék maguknak a kérdést, hasznos vagy káros-e ez a termék – ezt az igazgatás dolga eldönteni, ez utóbbi számára azonban a „hasznos" egyszerűen „nyereséges" jelent, és utalás sem történik a termék tényleges használatára. A háborúban minden „nyereségesnek" számít, ami elősegíti az ellenfél vereségét, s az a döntés, hogy mi nyereséges ebben az értelemben, gyakran olyan bizonytalan adatokon alapul, mint amilyenek a Ford-féle eladhatatlan Edsel-modell kifejlesztéséhez vezettek. A mérnöknek éppúgy, mint a pilótának, elég az igazgatóság döntését ismernie, senki sem várja el tőle, hogy ezt megkérdőjelezze, és neki sem áll érdekében, hogy megtegye. Nem rá tartozik, hogy százezer ember legyilkolásáról van-e szó Drezdában vagy Hirosimában, vagy Vietnam földjének és népének elpusztításáról, nem az ő dolga, hogy a parancsok katonai vagy erkölcsi igazolása miatt fájjon a feje, neki egyetlen feladata van, hogy megfelelően szolgálja a gépét.

Kifogásolhatná valaki ezt az értelmezést azon az alapon, hogy a katonák mindig feltétlen engedelmességgel tartoztak teljesíteni a parancsokat. Ez kétségkívül igaz, ám az ellenvetés eltekint attól a lényeges különbségtől, amely a gyalogsági katona és a bombázópilóta között van. Az előbbi közel van a fegyverei által okozott pusztításhoz, és egyetlen tette nem idézi elő olyan emberek sokaságának a pusztulását, akiket sohasem látott. A legtöbb, amit mondani lehet, annyi, hogy a hagyományos katonai fegyelem és a hazafias kötelességtudat a pilóták esetében is növeli a parancsok habozás nélküli végrehajtására való készséget, de a lényeg nem ez – míg a földön

gött. Készen kell állnia, hogy bármikor találkozzon vele. S akkor nem fog visszahőkölni tőle, ha krízishelyzetbe kerül."

Nemrég akadt kezembe ez a szöveg egy elsárgult lapon, régi New York-i kéziratim között. Címe nem volt, csak a lapszélen állt csupa nagybetűvel: „VISELKEDÉSI SZABÁLYZAT (a túlélés technikája)."

Gyötrelmes időszak volt ez életemben. Második éve éltem az Egyesült Államokban, és minden elveszett számomra: az élet értelme, a feleségem, a munkám. Nyomorúságos segélyekből tengődtem. Munkámat elvesztve a társadalom legaljára csúsztam le, csupa deklasszálódott, kényszerűségből vad és kíméletlen ember közé. Mert a társadalom aljára lecsúszottakat csak tulajdon bőrük védelmezi a világgal szemben. Innen az én „Viselkedési (túlélési) szabályzat"-om megátalkodott, leplezetlen embertelensége. Innen ennek az önvédelemnek acsarkodó bátorsága.

Ezt az acsarkodó bátorságot kétségkívül a körülmények szülték, de a heroikus tartás úgyszintén innen eredt. Ma sem gondolom másképp. Ez az, amit heroikus életszemléletnek és életvitelnek nevezek. Végtére azok között a körülmények között azt is megtehettem volna, hogy befordulok a falnak, és depresszióba zuhanok, vagy mindennap magamba döntök pár liter olcsó kaliforniai bort, esetleg életundoromban öngyilkos leszek, beleölöm magam az East River vagy a Hudson büzlő vizébe, leugrom valamelyik felhőkarcoló tetőteraszáról, a földalatti rozsdásodó szerelvénye elé vetem magam, vagy ami még rosszabb, beletörődöm sorsomba és ottmaradok a társadalom alján, árnnyá válva ebben az árnyékvilágban.

Csak később, mindezt túlélve, mikor már író voltam, s megtanultam angolul majd franciául, s ezer és ezer könyvön rágtam át magam, jöttem rá, hogy az én magánhasználatra készült „Viselkedési (túlélési) szabályzat"-omnak nagy és dicső szellemrokonai vannak. A Kelet nem olyan képmutató, mint a Nyugat, épp ezért a cinikusan nyílt és a borotvaél-kíméletlenségű bölcsesség is a sokkal becsületesebb Keleten született meg: „Ha viszály tör ki, úgy csapjatok le, mint a saskeselyű; támadjatok rájuk, csapjatok le, ahogy a kiéhezett ölyv a zsákmányra… fényes nappal legyetek gyanakvóak, mint a legmegveszekedettebb toportyánféreg; sötét éjjel legyetek elővigyázatosak, mint a fekete holló" – ilyen tanácsokkal látja el mongoljait Dzsingisz kán. Josi Jamamoto, japán szamuráj és szerzetes

harcoló átlagos katona számára kétségkívül ez a lényeg. A pilóták magasan kvalifikált, műszaki beállítottságú emberek, akiknek aligha van szükségük erre a többletmotivációra ahhoz, hogy megfelelően és habozás nélkül végezzék munkájukat.

A nácik a zsidók tömeges kiirtását is úgy szervezték meg, mint egy termelési folyamatot, noha a gázkamrákban történő tömeggyilkosság nem igényel különösebb technikai kifinomultságot. A folyamat egyik végén a hasznos munkára való képesség kritériuma alapján szétválogatták az áldozatokat. Azokat, aki nem ütötték meg ezt a mértéket, a gázkamrákba vezették; azt mondták nekik, hogy tisztálkodás végett. Ezután beeresztették a gázt; a testekről leszedték a ruhákat és a többi hasznos dolgot, úgymint a hajat és az aranyfogakat, ezeket szétválogatták és „újrafeldolgozták", a hullákat pedig elégették. Módszeresen és hatékonyan „dolgozták fel" az áldozatokat; a kivégzőknek nem kellett látniuk a haláltusát; a Führer gazdasági-politikai programjának voltak a résztvevői, de a saját kezű, közvetlen gyilkolástól elválasztotta őket egy lépés.[12]

Vitathatatlan, hogy az embernek nagyon meg kell keményítenie a szívét, hogy ne érintse azoknak a sorsa, akiket végigmustrált és kiszelektált, és akiket néhány méternyire tőle még abban az órában meg fognak gyilkolni, vitathatatlan tehát, hogy ehhez jobban meg kell keményíteni a szívet, mint a bombát szóró repülőgép személyzetének. De e különbség ellenére is tény, hogy a két helyzetnek van egy igen lényeges közös eleme: az, hogy a pusztítás technikaivá vált, és ezzel megszűnt annak teljes érzelmi felismerése, hogy mit is művel az ember. Ha egyszer ez a folyamat teljesen kiépül, nincs határa a destruktivitásnak, mert senki sem *pusztít*, az ember csak kiszolgálja a gépezetet programba foglalt – és ennélfogva nyilvánvalóan racionális – célok érdekében.

Ha érvényesek a nagybani destruktivitás technikai-bürokratikus természetére vonatkozó megfontolások, nem vezetnek-e vajon a totális technika szellemének nekrofil jellegével kapcsolatos központi hipotézisem elutasításához? Nem kell-e elismernünk, hogy a mai technikai embert nem motiválja a pusztítás szenvedélye, megfelelőbb lenne tökéletesen elidegenedett emberként jellemezni, akinek alapirányultsága cerebrális, aki nem nagyon szereti és nem is nagyon kívánja a pusztítást, aki karakterológiai értelemben automatává vált, de nem pusztítóvá?

Erre a kérdésre nem könnyű válaszolni. Természetesen Marinettiben, Hitlerben, a náci és a sztálinista titkosrendőrség sok ezer tagjában, a koncentrációs táborok őreiben, a kivégzőosztagok tagjaiban a pusztítás szenvedélye a domináns indíték. De nem „régimódi" típusok-e ezek? Igazolja-e valami, hogy nekrofilnek nevezzük a „technotron" társadalom szellemét?

Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre válaszolni tudjunk, tisztázni kell néhány olyan problémát, amelyekkel eddig nem foglalkoztam. Az első az anális-gyűjtő személyiség és a nekrofília kapcsolata.

A klinikai adatok és a nekrofilek álmai anális személyiségjegyek határozott meglétét illusztrálják. A megsemmisülés folyamatával és az ürülékkel való foglalkozás, mint láttuk, a pusztuló és rothadó dolgok, a nem élők iránti érdeklődés szimbolikus kifejeződése. Ugyanakkor a „normális" anális-gyűjtő személyiségből hiányzik ugyan az elevenség, de nem nekrofil. Freud és munkatársai egy lépéssel tovább mentek; felfedezték, hogy a szadizmus gyakran az anális személyiség melléktermék. De a szadistának még mindig *köze* van másokhoz: uralni akarja őket, nem megsemmisíteni. Nekrofilek azok, akikből a kapcsolódásnak még ez a perverz formája is hiányzik, akik még narcisztikusabbak és még ellenségesebbek. Az a céljuk, hogy mindent holt anyaggá változtassanak, ami eleven; mindent és mindenkit el akarnak pusztítani, gyakran még önmagukat is, az ő ellenségük maga az élet.

Ez a hipotézis azt sugallja, hogy a normális anális személyiség→szadisztikus személyiség→nekrofil személyiség fejlődést a narcisztikusság, a kapcsolattalanság és a destruktivitás növekedése határozza meg (ezen a sávon számos ár-

ÖV ALATT

(1659–1719) „Hagakure" című könyvében cselekvésfilozófiáját kifejtve így ír: „Hősi cselekedeteket nem lehet normális lélekállapotban véghezvinni. Ehhez megszállottakká kell válnunk és ki kell magunkban alakítanunk a halál mániáját." A kamikázepilóták homlokpántján ez a mondat állt a „Hagakuré"-ből: „A szamuráj útja a halál." Nem úgy kell érteni ezt, mint felszólítást az öngyilkosságra, vagy mint abnormális vonzódást a halálhoz. Josi Jamamoto, a cselekvés filozófusa ugyanis a heroikus életszemléletet fogalmazta meg ebben a mondatban. Arról van szó, hogy tökéletesen uralkodjunk önmagunkon, hogy emberfölötti bátorságra tegyünk szert. Ezt pedig őszerinte úgy lehet elérni, hogy banalizáljuk a halált, hozzászoktatjuk magunkat gondolatához. „Kiváló szamuráj úgy lehet valakiből, hogy nap mint nap, reggel és este folyamatosan felkészíti magát a halálra. Ha gondolatban nap mint nap megéli halálát, akkor képes lesz nyugodtan fogadni azt akkor, amikor elérkezett az ideje." A „Hagakure", a bátorságnak, a becsületességnek és a méltóságérzésnek ez a filozófiája a következő parancsolatot helyezi mindenek fölé (a kamikázék már idézett jelszava is ebből származik): „Megvilágosodott előttem, hogy a Szamuráj Útja a halál. Abban a helyzetben, amelyben élet vagy halál esélye egyenlően oszlik meg, az a kiút, ha az azonnali halált választod. Nincs ebben semmi bonyolult. Csupán arra van szükség, hogy összpontosíts és cselekedj. Egyesek azt mondják, hogy hasztalanul hal meg az az ember, aki anélkül hal meg, hogy teljesítené megbízatását, ámde az ilyen okoskodás nem más, mint a szamuráj erkölcsök számító imitációja, amely az orcátlan oszakai kereskedőnépségtől származik. Mert abban a helyzetben, amelyben élet vagy halál esélye egyenlően oszlik meg, lehetetlenség választani. Senki sincs, aki ne az életet értékelné többre, s így aztán teljesen természetes, hogy mindig találni fog kibúvót az életben maradásra. Csakhogy aki nem teljesítve küldetését az életet választja, annak osztályrésze a gyáváknak és hitványaknak kijáró megvetés lesz. Így hát kockázatos választás ez. Ha viszont valaki nem tudja teljesíteni küldetését, és a halált választja, akkor ez a fanatikus halála lesz, a hasztalan halál. Ám ez a halál nem szégyenletes. Ez az a halál, amely a Szamuráj Útja." Ezt a tragikus s egyben józan hangütésű hitvallást a breszti erőd védői éppúgy aláírhatták volna, mint a sztálingrádi hősök. (Függetlenül attól, hogy a japánok több há-

nyalat van a két szélső pont között), és hogy a nekrofília *az anális személyiség rosszindulatú formája.*

Ha ez az anális személyiség és a nekrofília közötti szoros kapcsolatra vonatkozó elgondolás olyan egyszerű volna, mint ahogy ebben a sematikus bemutatásban jellemeztem, akkor elég világos lenne ahhoz, hogy elméletileg kielégítőnek találjuk. Csakhogy korántsem az. A tizenkilencedik századi középosztályra jellemző anális személyiség egyre ritkább a népességnek abban a részében, amelyik teljesen integrálódott a termelés gazdaságilag legfejlettebb formáiba.

Míg az amerikai népesség nagyobbik részében a teljes elidegenedettség jelensége statisztikai értelemben valószínűleg nem létezik, az egész társadalom mozgásának irányát leginkább jelző társadalomrészt jellemzi. Az új embertípus személyisége, úgy tűnik, nem illik az olyan régebbi kategóriák, mint az orális, az anális vagy a genitális személyiség egyikébe sem. Jómagam „piaci személyiségként" próbálom megérteni ezt az új típust.

A piaci személyiség számára minden – nemcsak a dolgok, hanem a személy, annak fizikai energiája, készségei, tudása, véleményei, érzései, még a mosolya is – árucikké változik. Ez a személyiségtípus történelmileg új jelenség, mert a teljesen kifejlett, áru-, munkaerő-, személyiségpiac-központú kapitalizmus terméke, amelynek alapelve a haszonszerzés kedvező csere révén.[13]

Az anális személyiség éppúgy, mint az orális és a genitális – a tökéletes elidegenedés teljes kialakulását megelőző korszakhoz tartozik. Ezek a személyiségtípusok csak addig lehetségesek, amíg az ember tényleges érzéki tapasztalattal rendelkezik testéről, annak funkcióiról és termékeiről. A kibernetikus ember annyira elidegenedett, hogy testét csak a siker *eszközeként* érzékeli. Testének fiatalnak és egészségesnek kell látszania: narcisztikusan a személyiségpiac legbecsesebb vagyontárgyaként érzékeli.

Itt visszatérünk a kitérőnkhöz vezető kérdéshez. Valóban jellemző a nekrofília a huszadik század második felének emberére az Egyesült Államokban és a többi ugyanilyen fejlett kapitalista vagy államkapitalista társadalomban?

Ezt az újfajta embert végtére is nem érdekli az ürülék és nem érdeklik a hullák, sőt annyira fél a hulláktól, hogy elevenebbé varázsoltatja őket, mint élő korukban voltak. (Ez nem reakcióképzés, inkább annak az egész irányultságnak a része, amelyik elutasítja a természeti, nem ember gyártotta valóságot.) De ennél valami drasztikusabbat csinál. Elfordítja érdeklődését az élettől, a személyektől, a természettől, az eszméktől – röviden mindentől, ami eleven; minden életet dologgá alakít, beleértve önmagát és emberi képességeinek – a gondolkodás, az látás, a hallás, az ízlelés, a szeretés képességének – megnyilvánulásait. A nemiség technikai készséggé változik („szerelmi gép"); az érzések ellaposodnak, időnként szentimentalitás váltja fel őket; az örömöt, az intenzív elevenség kifejeződését „szórakozás" és izgalom helyettesíti; és az emberbe szorult szeretet és gyengédség gépekre és szerkentyűkre irányul. A világ élettelen termékek összegévé válik, ezek skálája a szintetikus ételektől a szintetikus szervekig terjed, a teljes ember része lesz annak a gépezetnek, amelyet ellenőriz, s amely őt magát ellenőrzi. Nincsenek tervei, nincs életcélja attól eltekintve, amit a technika logikája tennivalóként meghatároz számára. Arra vágyik, hogy a technikai elme legnagyobb teljesítményeként robotokat gyártson, és egyes specialisták biztosítanak minket arról, hogy a robot jószerivel megkülönböztethetetlen lesz az eleven embertől. Ez a teljesítmény nem is lesz olyan falrengető, ha magát az embert is alig lehet megkülönböztetni a robottól.

Az élet világa „nem-élő" világgá változik, a személyek „nem-személyekké", a halál világává alakulnak. A halált már nem bűzlő ürülék vagy hullák fejezik ki szimbolikusan. Szimbólumai most tiszta, csillogó gépek; az embereket nem a büdös árnyékszékek, hanem a csupa üveg és alumínium épületek vonzzák. De egyre láthatóbbá válik a valóság e mögött a fertőtlenített homlokzat mögött. Az ember bűzlő és mérgezett hellyé (és ez *nem* szimbolikus) változtatja a világot a haladás nevében. Szennyezi a leve-

---

borúban is ellenfeleink voltak.) Aláírhatta volna Ahromejev marsall is, aki, miután Hazáját nem tudta már megvédelmezni, inkább a halált választotta.

A szamuráj erkölcs, a breszti erőd, Sztálingrád erkölcse, Ahromejev marsall erkölcse – ilyen a heroikus életszemlélet. A jóllakott és gazdag nyugati országokban mind ritkábban találni példát rá. Pierre Gallois, a francia hadsereg tábornoka a „Crisis" című folyóiratnak adott interjújában (1992, 10/11) arról beszél, hogy „az áldozathozatal eszméje hanyatlóban van" Nyugaton. „Az a gondolat, hogy az igaz ügy védelmében vagy akár önvédelemből is megéri jelentős áldozatokat kockáztatni, a jelek szerint a múlté. Amikor a nyugati demokráciákat közvetlenül nem fenyegető helyi jelentőségű konfliktusokról van szó, a politikusok nem hagyhatják figyelmen kívül azt a körülményt, hogy a lakosság egy bizonyos, nagyon alacsony mértéken túl nem fogadja el azt az áldozatot, amit emberéletben ilyenkor hozni kell. 1983-ban (Libanonban – E. L.) elég volt 58 halott katona ahhoz, hogy a francia hadsereg kénytelen legyen csomagolni... A háborútól való félelem elsősorban a gazdag országokra jellemző jelenség, amelyekben ki-ki megszokta már, hogy csak saját legközelebbi és leggyorsabban realizálható érdekeit nézze."

A „Szovjetszkaja Rosszija" 1992. május 23-i számában aggasztó híreket olvashatunk: „Duboszári környékén folytatódnak a kíméletlen összecsapások a moldovai milícia és a Dnyeszter menti gárdisták alakulatai között. Házak dőlnek romba, emberek halnak meg." Nem sokkal ez alatt a következő hír áll: „Észak-Oszétia és Dél-Oszétia gyászol: azt a 36 békés lakost gyászolják, akiket grúz fegyveresek lőttek agyon Kehvi falu mellett."

Nyilvánvaló, hogy a szétszabdalt, ezer sebből vérző Oroszország nem engedheti meg magának az áldozathozatal eszméjének hanyatlását. A „Viselkedési (túlélési) szabályzat" minden oroszországi hazafi számára ezzel a mondattal kell kezdődjön: „Az Orosz Nacionalista útja a halál." Csak e kamikáze-jelmondat jegyében győzhetünk. Ha úgy akarjuk túlélni történelmünk mai szakaszát, hogy Nagy Nemzet és Nagy Ország maradjunk, akkor magunkévá kell tennünk a heroikus életszemléletet.

FORDÍTOTTA SZILÁGYI ÁKOS

gőt, a vizet, a talajt, az állatokat – és önmagát. Oly mértékben, hogy kétséges, lehet-e majd száz év múlva élni a földön. Ismeri a tényeket, de azok, akik felelősek érte, a számos tiltakozó ellenére tovább hajszolják a technikai „haladást", és minden életet hajlandók feláldozni bálványuk oltárán. Az emberek korábban is feláldozták gyermekeiket vagy a hadifoglyokat, de az még nem fordult elő az emberiség történetében, hogy az ember minden életet – sajátját és utódaiét is – hajlandó lett volna feláldozni a Molochnak. Nem sokat számít, hogy szándékosan teszi-e vagy sem. Ha nem tudna a lehetséges veszélyről, fel lehetne menteni a felelősség alól. De a személyiségében lévő nekrofil elem meggátolja abban, hogy éljen a birtokában lévő tudással.

FORDÍTOTTA PAP MÁRIA

(Az írás befejező részét augusztusi számunkban közöljük.)

JEGYZET

1 A görög *nekrosz* „tetemet" jelent, a halottat, az alvilág lakóit. A latinban a *nex, necs* jelentése erőszakos halál, gyilkosság. Teljesen nyilvánvaló, hogy a *nekrosz* nem a halálra, hanem a halottra, a tetemre és a meggyilkoltra utal (akinek halálát nyilván megkülönböztették a természetes haláltól). A 'to die' –„meghalni", 'death' – „halál" jelentése más: nem a tetemre, hanem a meghalás aktusára utal. A görögben ez a *thanatos*, a latinban a *mors, mori*. Az angol 'die' és 'death' szavak a *dheu, dhou* indogermán tőre mennek vissza. (Köszönettel tartozom dr. Ivan Illichnek, aki bőséges anyaggal látott el ezeknek a fogalmaknak az etimológiájáról. Itt csak a legfontosabb adatokat idézem.)

2 Egyes országokban a sírra kiteszik az elhunyt portréját.

3 Egy ismeretlen szerzőtől származó Hitler-történet hasonló jelenetet ír le: Hitler képtelen volt elszakadni egy katona oszló tetemének látványától.

4 A félreértések elkerülése végett hangsúlyozni kívánom ennek az érvelésnek az elején, hogy a teljesen kifejlett „nekrofil karakter" itt adott jellemzéséből nem következik, hogy az emberek vagy nekrofilek vagy nem azok. A nekrofil karakter szélsőséges forma, amelyben a nekrofília a domináns tulajdonság. A valóságban a legtöbb ember nekrofil és biofil hajlamok keveréke, és a kettő konfliktusa gyakran válik alkotó fejlődés forrásává.

5 Úgy tűnik, Lenin volt az első, aki a „nekrofília" *(trupolozseszivo)* terminust ebben a pszichológiai értelemben használta.

6 Unamunót néhány hónappal később bekövetkezett haláláig házi őrizetben tartották.

7 Olyan esettörténetek alapján, amelyek részben általam analizált régebbi esetek áttekintéséből, részben fiatalabb pszichoanalitikusok szemináriumokon prezentált esettanulmányaiból, illetve olyan analitikusok esettanulmányaiból származnak, akiket én felügyeltem.

8 A harmincas évek elején a népességnek ebben a részében ez vitatott kérdés volt, mert sokan burzsoá, természetellenes szokásnak tartották az arc kikészítését.

9 R. W. Flint, Marinetti műveinek kiadója megpróbálja hangsúlytalanná tenni Marinetti fasiszta lojalitását, véleményem szerint azonban nem meggyőzőek az érvei.

10 Nem itt kell elemeznünk a modern művészet és irodalom bizonyos jelenségeit, hogy eldönthessük, vannak-e bennük nekrofil elemek. A festészet esetében nem vagyok kompetens, az irodalom pedig túl bonyolult, semhogy röviden elintézhető lenne. Tervezem, hogy az utóbbival egy másik könyvben foglalkozom majd.

11 Az angliai csatát a háború elején még hagyományos stílusban vívták; az angol harci pilóták támadták német ellenfeleiket; repülőgépük saját szállítóeszközük volt; az motiválta őket, hogy megvédjék országukat a német inváziótól. Személyes ügyességük, bátorságuk, elszántságuk határozta meg a harc kimenetelét, harcuk lényegében nem különbözött a trójai háború hőseiétől.

12 Emlékeztetnem kell azokat, akik esetleg azt mondják, hogy ez az „egy lépés" túl kevés ahhoz, hogy számítson, hogy amúgy tisztességes emberek milliói nem mutatnak semmiféle reakciót, amikor államuk vagy pártjuk tőlük többlépésnyivel eltávolítva kegyetlenségeket követ el. Hány lépésnyi távolságban voltak azok az emberek, akik hasznot húztak a belga közigazgatás atrocitásaiból a feketék ellen a század elején? Egy lépés kevesebb mint öt, de ez pusztán mennyiségi különbség.

13 Ez a piac a mai kapitalizmusban egyáltalán nem teljesen szabad piac. A munkaerőpiacot nagymértékben befolyásolják társadalmi és politikai tényezők, az árucikkek piaca pedig nagyon manipulált.

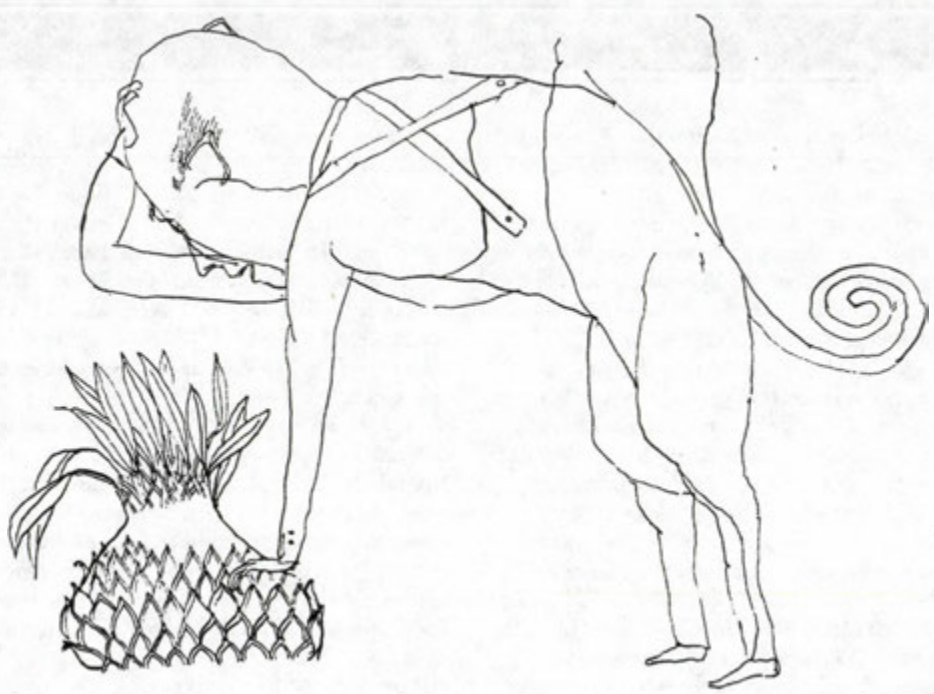

A KalligraM

JÚLIUS—AUSZTUSI SZÁMÁNAK TARTALMÁBÓL:

— Heller Ágnes: Az érzelmi elszegényedés világában élünk?
— Jan Patocka: Mi a cseh? — I. rész
— Václav Cerný: A pánszlávizmus kialakulása és gaztettei — II. rész
— Gere István és Tompa Mária '68-as emlékezései
— Mészáros András, Sándor Iván és Szabó Tibor esszéje
— Steven Berkoff drámája
— Monoszlói Dezső rádiójátéka
— Grendel Lajos, Z. Németh István és Ivan Wernisch prózája
— Bettes István, Géczi János, Jana Krejcaková, Aleksandar Tišma, Nebojša Vasovic és Zs. Nagy Lajos versei
— Irodalmi paródiák
— Csillag Ádám hátsó gondolata

ÚJ MŰVÉSZET

A JÚLIUSI/AUGUSZTUSI SZÁM TARTALMÁBÓL

András Edit: Utolsó pár előre fuss!

Karátson Gábor: Mélység és magasság. A kínai buddhista művészetről.

Andrási Gábor: Vitára várva. Beszélgetés Bak Imrével.

Nina Czeglédy: Működő kultúra. Neo-pop irányok az amerikai művészetben.

Pataki Gábor: Szánakozol az epigonistán? Gondolkodj el az okain is tán....

Előfizethető személyesen, faxon, vagy levélben is: 1054 Budapest V. Báthori utca 10. VII. emelet 707.

TELEFON/FAX: 131-6702

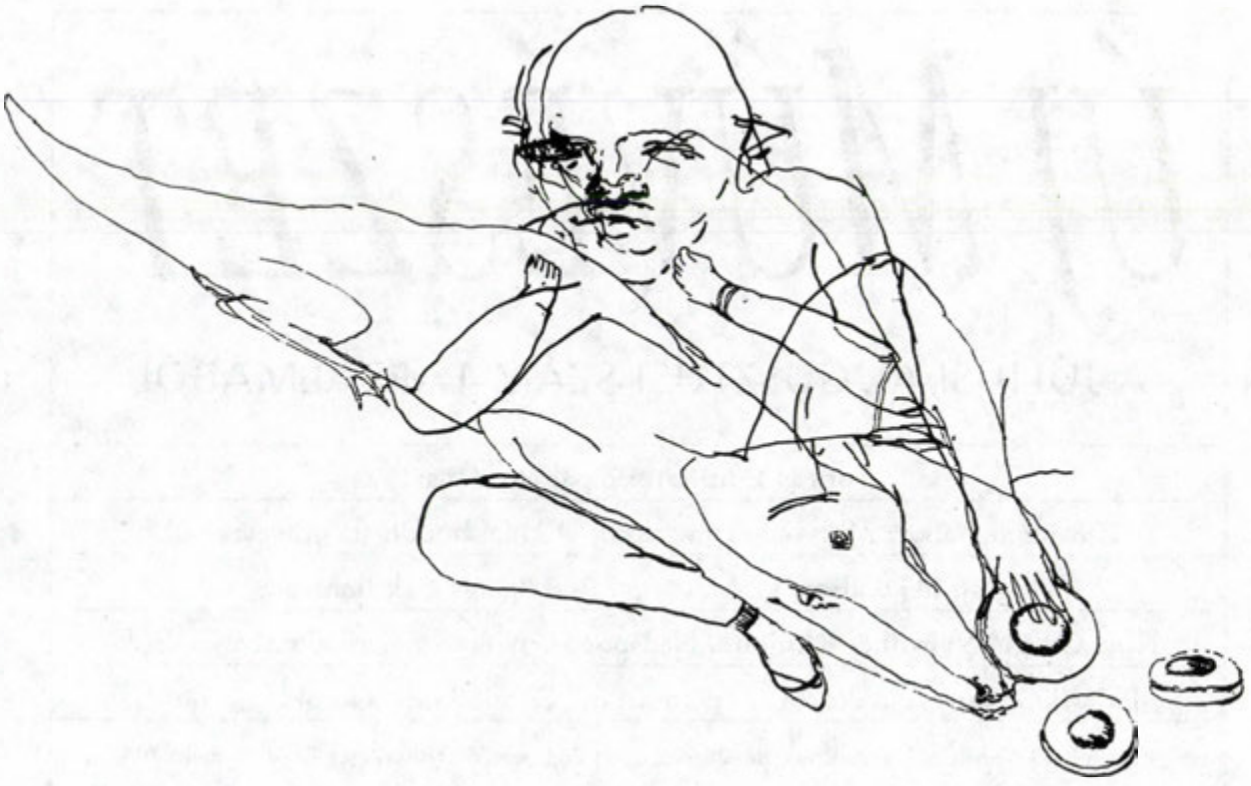

Margináliák

MÁR NEM SAJOG / JÓZSEF ATTILA LEGSZEBB ÖREGKORI VERSEI

MARGÓCSY ISTVÁN

(József Attila és az irodalmi kultusz) Tudnivaló, régtől fogva: a közkeletű magyar irodalomszemlélet gyógyíthatatlan és járványos kultuszbetegségben szenved.[1] Irodalmunk nagy (legnagyobb) alkotói nem *egyszerűen* írókként, költőkként élnek tudatunkban, műveltségünkben és olvasmányélményeinkben, hanem mintegy *fölénk* nőnek, majdnem emberfelettivé magasodnak, szinte szentté avattatnak; olyan nagyságokként élnek, időtlenül, felettünk és helyettünk (nem pedig *velünk*!), akikhez szinte semmi *közünk* nem lehet, akik csak csodálatunknak, hódolatunknak, imádatunknak lehetnek tárgyai – társalkodásra, együttes beszélgetésre, *kölcsönös* megbecsülésre és megértésre velük szemben általában alig is számíthatunk, a kritika, a vélekedés és a vélemény pedig egyszerűen lepereg róluk. Nagyon sokszor történt és történik, hogy a nagynak kinevezett (hogy hivatalosan vagy informálisan, érdemtelenül vagy megérdemelten, az jelen szempontból nem játszik szerepet) író érinthetetlen és sérthetelen pozícióba helyeztetik, ennek következtében eleven és hajlékony *könyvből* szoborrá merevül, s a továbbiakban mintegy csak magasztos *távolból* hagyja magát szemlélni; a szent szobrot pedig a kultusz papjainak rendületlenül hív serege veszi körül, nem egyszer harcias (no persze: védekező!) falanxba tömörülvén. Egyszerre patetikus, tragikus és groteszk helyzet alakul így ki: az írók, önhibájukon kívül, a nagyságnak, úgy látszik, kikerülhetetlen ereje és átka folytán, kikerülnek az egyébként eleven irodalmi *életből* és folyamatból, vagyis abból az állandóan és kérlelhetetlenül alakuló, átrendeződő, átértékelődő viszonyrendszerből, mely épp kiszámíthatatlan mozgása révén teremti újra és újra az irodalmi alkotás és fogyasztás értelmét. A következmény pedig elszomorító: nem a létrehozott és fennmaradt mű lesz e körben fontos (azaz olvasandó), hanem a művek mögött vagy által feltételezett *figura*, akit szentként vagy fantomként idézhetünk fel[2] – s felidézésünkhöz nem is lesz majd szükség a művek (újra) olvasására. Elég csak szegény Petőfi példájára utalnunk: életrajzát alighanem minden magyar állampolgár sikerrel tudná rekapitulálni – verseit azonban még a magyar szakosok is csak módjával, vagy legfeljebb szelíd fizikai kényszer hatására olvassák el.

A kultusz működésének rengeteg válfaját, rengeteg gesztusát fi-

Ebben a rovatban mindig a lap egyik szerkesztője mondja el véleményét, melyet kollégái marginális megjegyzésekkel kísérnek.

1. *Inkább múlt időben: szenvedett. Aztán meg kiszenvedett. Mert már nem szenved benne, minthogy ő maga is kimúlt a magyar irodalomnak a politikai közösség életében játszott különleges szerepével, megváltó, prófétikus stb. elhivatottságával egyetemben. Az a kultusz ugyanis erre a szerepre volt szabva. Ma annyi kultusz van – és annyi irodalomszemlélet –, amennyi csak lenni tud és lenni akar. Amiről Margócsy itt ír, egyfelől már nincsen (annyira nincsen, hogy lerombolni, széttörni, lázadni ellene sem lehet: anakronisztikus vállalkozás lenne), másfelől meg úgy van, mint bárhol másutt, ahol az író, a művész életével és életművével a piacon jelenik meg: a kultiválást a sztárolás váltja föl (igenis vannak irodalmi sztárjaink!), és a kultuszból a „bohém", a „botrányos ember", a „bolond", a „neuraszténiás", az „öngyilkos", a „szexmániás" stb., egyszóval a magánszörny – a bűn és a téboly régi romantikus témáinak – kultusza lesz, ugyanis csak a „más", az „extrém" eladható és megnyerő. József Attila kultusza eredetére nézve kettős természetű: egyrészt valóban megvolt benne – s utóbb, a hivatalos kanonizálás során kizárólagossá vált – a karizmatikus nemzeti és osztályköltő kultusza (a „próféta" és a „vértanú" jelentése), másrészt – kezdettől fogva – jelen volt sorsának, személyes élettörténetének és halálának képében a magánszörny, a szerencsétlen, a „bolond", a „botrányos ember", a „bohém", a „csatangoló" romantikus és szentimentális fogantatású kultusza. A hatvanas évektől – például az akkori tizen- és huszonévesek számára – szinte csak ebből a szentimentális aspektusból jelent meg József Attila, és öngyilkossága is körülbelül úgy jelentett vonzási pontot a kamaszkor szerencsétlenjeinek, lázadóinak, ahogy a maguk idején Goethe Wertherének öngyilkossága, vagy olyan lírikusoké, mint Jeszenyin és Majakovszkij.* **SZÁ**

2. *A műnek és figurának (élettörténetnek, legendának, maszknak) ez a szembeállítása, és az utóbbinak mint a műhöz szervesen hozzá-nem-tartozó, külsődleges, a műre ráképzelt-ráerőszakolt, nem esztétikai körülménynek, ténynek, kulturális vagy szociológiai mozzanatnak leválasztása a modern művészetben aligha tartható, a par excellence lírikusok esetében pedig különösképpen nem. Petőfi vagy Rimbaud, Ady vagy József Attila élettörténete magának a lírai életműnek az eleven vonatkoztatási rendszere, egyfajta magánmitológiai háttér, amelyet a valóságos személy valóságos szenvedéstörténete hitelesít. A különleges magyar – és általánosabban: kelet-európai – sajátosság az volt, hogy a modern személy boldogtalanságát, kálváriáját stb. a „megváltásra szoruló" nemzet allegóriájaként fogták föl, a Nemzet-Vallás keretei között értelmezték. Éppen József Attila esetében ez az értelmezés sohasem tudott dominánssá válni (Petőfi és Ady kultuszával ellentétben), és éppen ez a különleges „kelet-európai", „magyar" kultikus játéktér foszlott szét a mi irodalmunkban a '70-es és '80-as években.* **SZÁ**

gyelhetjük meg vagy szenvedhetjük el:[3] ennek köszönhető pl. a magyar költészetben az a minden mértéket felülhaladó verstípus, mely más költők tiszteletére íródott (vö. pl. azt a több kötetet, mely csupán a Petőfihez írott verseket tartalmazza), ennek köszönhető a soksok változó színvonalú emlékkönyv, megannyi *hommage*-zsal, ennek köszönhető, hogy maximális elismerés gyanánt még élő (!) költők is *breviáriumot* nyerhettek (legújabban Csoóri Sándor), hogy cukrászdától bányáig terjed a költőkről elnevezett intézmények listája, vagy – szélsőséges példaként – hogy zaklatott életű költők gyakran zaklatott halálnak is ki vannak téve (vö. pl. a Petőfi-sír körüli évszázados és mai hercehurcát, vagy azt a világrekordot, hogy József Attilának *egy* halál árán négy temetést sikerült kiharcolnia!) stb. stb. A példákat és kilengéseket kiki kedve szerint idézheti tovább. Tudjuk, halála *után* József Attilát is sokoldalú kultusz övezte: elég felidézni, hogy volt idő, mikor nemcsak a hivatal tűzte ki a *Lobogónk, József Attila* jelszót, de minden becsületes alkoholista értelmiségi is csak keresztnevén szólította, mikor nemzeti vagy világfájdalmában éppen megváltóként próbálta leinni magát (elegendő felidézni József Attila öngyilkossági módjának *paradigmatikusan* impozáns vonzását!). József Attila is megkapta, az őt megillető rituálé szerint, a maga képeskönyvét, emlékkönyvét (a kultikus fontosság jegyében, a biztonság érdekében, egyet be is tiltottak), a róla szóló életrajzi regényt (kellő mennyiségű hazugsággal és torzítással), megkapta szobrait, utcáit, megzenésítéseit, szavalóversenyeit, kapott hozzá írott versekből legalább szekérderéknyit (köztük persze jó pár jót is!) – s persze kapott, mint oly sokan mások is, poszthumusz Kossuth-díjat is. S ami a legfontosabb: lett belőle kötelező olvasmány, tananyag és érettségi tétel – s lett belőle (ha nagyra nem is becsült, de elfogadható) irodalmi díj. S mindennek következtében József Attila sorsa valamint a költészetének darabjaiból összekeresgélt és összekovácsolt különös költőimágó mintegy ellebegett a versek birodalmából, s valami egész titokzatos helyet foglalt el a magyar nemzeti kultúrpantheon dús ornamentikájú díszletei között – s majdhogynem versei *nélkül* kezdett vagy *örök* magyar sorsmintaként, vagy nagyszabású általános értelmiségi szimbólumként rögzülni.[4, 5]

Persze mindeközben költészete, e valóban hihetetlen gazdagságú és telítettségű költészet, folyamatosan működött, mint továbbélő ihlet is. Kultusz ide vagy oda – a József Attila-i költészetnek a későbbi költészeten belüli hatása is felmérhetetlenül hatalmas és termékeny. A századközép költészeti megújulása, minden stiláris eltérés mellett is, tudjuk, József Attila közvetlen hatása alatt zajlott (talán elegendő itt az egymástól olyigen eltérő Pilinszky Jánosra és Juhász Ferencre utalni) – s még az a nagyon nagy paradigmaváltás is, amely a hatvanas-hetvenes évek fordulóján következett be, tulajdonképpen *hozzá* viszonyítva jött létre. Emlékezzünk: mily nagy vihart kavart, mikor az egyik nagy újító (Petri György) a hatvanas évek végén kijelentette: a József Attila-i költészet tovább nem folytatható (de hisz ebben benne van: az *ő* költészete volt eddig a mérce, s talán a szembefordulás is az ő nevében következik be!); s emlékezzünk: ugyanekkor a másik nagy újító (Tandori Dezső), felmérhetetlen hatású *Egy talált tárgy megtisztítása* c. kötetében, a költészet alapgesztusaként feltüntetett *megtisztítást* a József Attila-i értelemben kezdte el (ha persze nem is úgy fejezte be!). Mára, tudjuk, Petri jóslata teljes mértékben beigazolódott: az utolsó negyedszázad költészetében József Attila, mint *közvetlenül* ható generális ihletforrás és aktuális viszonyítási pont megszűnt funkcionálni; jobban mondva: úgy funkcionál mint min-

3. *Nem kell túlzásba vinni a szenvedést. Sokkal ártalmasabb kultuszok vannak az irodalmiaknál. Lehet persze bosszankodni, amikor Papp-Váry Elemérné verskölteménye válik közkinccsé az iskolában, de az ilyesmi – bár elismerem: egy nap is túl sok belőle – nem tart örökké. Egyébként is: a nevelés, hál'istennek, nem mindenható. – A kultuszgyártás friss példái közé feltétlenül odakívánkozik a Csengey Dénes vers- és prózamondó verseny, illetve a szerzőről szóló újult televíziós emlékezések, Nemeskürty Istvánnak a Honvédelmi Minisztériumtól kapott kitüntetése, továbbá a Lakitelek Alapítvány által Lezsák Sándornak ítélt Pilinszky-díj.* **BA**

4. *Ha ez így lett volna, akkor hogyan válhatott József Attila költői nyelve, lírai hanghordozása oly „magától értetődően" köznyelvivé mára (ld. a kötet elemzését)? Csakhogy nem egészen így volt: a '60-as évek fiatal nemzedéke, lírikusai számára József Attilának sokkal több köze volt Rimbaud-hoz, mint Adyhoz (sőt Adytól éppen hogy idegenkedtek), sokkal nagyobb hangsúlyt kapott játékossága, gyerekessége, kamaszossága, szertelensége és magánemberi, ha tetszik egzisztenciális szerencsétlensége, mint mindaz, amiről Margócsy itt ír („örök magyar sorsminta", „nagyszabású értelmiségi szimbólum"). Ha Juhász Ferenc vagy Nagy László költészetében mitizálódott is az alakja, és megjelentek ezek a jelentésárnyalatok is, azért a hangsúly az individuálison volt, igaz, egy tragizált és heroizált, nem profán és nem ironikus individualitáson.* **SZÁ**

5. *József Attila, mint tudjuk – a maga minden sorsproblémájával együtt – egyedülállóan alkalmas volt arra, hogy több kultúrrezsim is kisajátítsa, s mégis maradjon belőle az irodalomszeretőknek. Sokan képzeltük, hogy az első szabadon választott kultuszformáció (mely nagyon hamar rezsimnek bizonyult) ugyanezt teszi majd esetleg Illyés Gyulával. Aki hallgatta a rádiót a tavaszi sztrájknapon, a megrövidített Déli Krónika után nem zenét, hanem Illyés egyik interjúját hallhatta. Még azt se lehetett tudni, hogy a sztrájkolók, vagy a főnökök húzták elő a sifonérból. (Kiderült: a főnökök.)*

Most, hogy már csomagolnak, kijelenthetjük: ebből a szempontból is többet vártunk tőlük. **TA**

den más, régebbi vagy újabb nagy klasszikus – lappangva, észrevétlenül, mint szerves hagyomány, ott rejtezik minden jelentős mű hátterében, ám speciálisan nem hívja fel magára a figyelmet. Az élő költészet lassú, biztos mozdulatokkal építette *be* magába a József Attila-i örökséget, ami megfordítva annyit jelent: lassú, biztos mozdulatokkal építette *le* magáról ennek az örökségnek aktualizálható (?) elemeit, azaz azon elemeket, melyek persze az irodalmi *élet* és az irodalmi gépezet számára a kultusz fenntartását továbbra is zavartalanul lehetővé teszik.[6]

(Hommage vagy persziflázs?) E mostani kötet, mely több költővel megíratja a rég halott költő kései, azaz *mai* verseit (és testvérvállalkozása a Magyar Naplóban, mely a régi költő szonettkoszorúját *szétosztja*, újrafelhasználásra, újraírásra egy sereg mai költő között) egész különösen kitüntetett helyet követel magának a magyar irodalom „hagyományteremtő" gesztusai között. A halott klasszikus költő iránt érzett és táplált mély tisztelet, mely a vállalkozást létrehozta, ugyanis nem annyira építi, mint bontja a kultusz épületét:[7] ama József Attila iránt érzett és tanúsított alázat és megbecsülés, mely mai költészetünk számos jelesét, úgy látszik, nemcsak megihlette, hanem meg is hatotta, nem a szenteknek kijáró ájult és személytelen imádat formájában öltött testet (mint ez egyébként az átlagos hommage-verseknél megszokott: vö. Karinthynak Tóth Árpád Ady-verséről írott paródiáját!), hanem dialógussá vált. A költők (köszönet érte!) mintegy kifordították a kultikus viszonyulás elkoptatott generál-sémáját, s nem szoborrá merevítették a halálában is eleven költőt, hanem épp ellenkezőleg: a halottat (ha nem is a szobrot) hívták új életre. Olyan versek jöttek így létre, melyek nem a költőről szólnak, nem a költőhöz beszélnek – hiába sugallta mint *természetes* példát e megoldásokat a magyar költészeti hagyomány hatalmas ilyen irányú halmaza;[8] e költők mintegy *belebújtak* a minta-költő bőrébe, s *onnan* beszélnek hozzánk. Persze el lehet mondani, hogy az ilyen szerepjátéknak, a más költő *mögé* rejtőzésnek is megvan a maga nemes hagyománya (elegendő talán itt illusztrációként két egymástól távol eső példával élni: Kazinczy Ferenc kiváló *Zrínyi*-verse valamint Weöres Sándor felülmúlhatatlan Arany-imitációja a *Negyedik szimfónia*ban hatalmas erejű hátteret biztosítanak az ily gesztusnak), ám – sajnos – e hagyomány, terjedelmében, eltörpül a szokványos visszanéző és ideidéző áldozati versek mellett. A költő íme él és beszél, hiába halt meg, hiába állítottak neki ilyen vagy olyan szobrot; *jelen* van köztünk és mai költőink között, megszólítható, hiszen megszólalt – érdemes vele szóbaállni, érdemes verseire és egész költői tartására rákérdezni. Hiszen az életrehívás gesztusa épp ezt célozza (vagy hozza létre): újra, szerencsésen, belekeveri a régi költőt a mai diskurzusba, a félévszázaddal előbbi költői világot és beszédmódot próbálja rá a mai megszólalásokra – elegánsan bevonva a tisztelt és persze sérthetetlen hajdani nagyságot a mai játéktérbe.

Mert persze a nagy tisztelet *itt* játékká szelídül, s – hiába a mindenütt kiütköző és visszaköszönő tragikus hangütés és beleérzés – játékosan idézi meg a nagy halottat és költészetét. A kultusz *halálos* komolysága épp e ponton szenved csorbát: a költők *alakoskodó* játékot űznek magukkal és *tárgyukkal*, mindvégig kettős játékot űznek, hol itt vannak, hol ott, s mindvégig azt próbálják ki, vajon „fog-e a macska egyszerre kint s bent egeret?" A kultusz szobra így szétesik darabjaira,[9] hiszen költőink – tisztelet ide, hódolat oda – *felhasználják* és *magukévá teszik* József Attilát mint *anyagot*;[10] úgy járnak el vele,

6. *Sehol sincs előírva, hogy a kritikusnak tudnia kell jósolni is. Mégis jóleső érzés látni, hogy egyes folyóiratok efféle kettős tehetségű szerzőkkel dolgoztatnak. Azt írja például* MI *1989-ben (2000, július): „Megítélésem szerint ama irodalmi közfelfogás, mellyel szemben ma az új költészetnek meg kell fogalmaznia magát, a kultikus költészetet igényli." Úgy is van, pontosan ez a közfelfogás nehezedett lidércként a* Már nem sajog *szerkesztőjének és költőinek kebelére, kérdés, hogyan reagáltak rá. A jós öt évvel ezelőtti írásában így látta: „A mai költészet legjava kultuszellenes. Úgy vélem, ama sokféle költői mű, ami a mai költészetből jelentősnek tűnik, elsősorban e negatívum révén fogható össze". Talált. Bartók is meg tudott szólalni népzeneszerűen, a (magyar és nem magyar) népzenét anyanyelvként beszélve, nem paródiát csinálva, mondjuk a* Mikrokozmoszban, *vagy már az 1908-as Tíz könnyű zongoradarabban (ebben van például az* Este *a székelyeknél, sőt a szintén saját témájú* Medvetánc *is) –, úgy látszik, ezek a költők is képesek szoborállítás vagy -döntögetés helyett józsefattilául (egyik anyanyelvükön) írni. A kultuszpárti többségtől persze ne számítsanak hálára; Csáth Géza már 1909-ben megírta, éppen Bartókról: „Magyarországon... megszidják és kinevetik azt, aki az elődök dicső munkáját nem ismétli, hanem tovább folytatja."* **BA**

7. *Nem hiszem, hogy ez hozta létre a vállalkozást. Még ha az elmúlt négy évben lehetett is egy leheletnyi „ellenzéki" stichje József Attila demonstratív igenlésének (azokkal szemben, akiknek a hatalom csúcsain „József Attila nem kell"), azért a vállalkozás tökéletesen posztmodern. Nemcsak nem építi, nem is rombolja a kultuszt. Miután nincs kultusz, nem lehet antikultusz sem (ami persze egészen szimplán modern vállalkozás lenne, mint minden „anti", és főként: ilyen kötetként aligha lenne kivihető). Lehetne beszélni a kötet kapcsán József Attila lírájának (és nem kultuszának) dekonstrukciójáról, na de minek?* **SZÁ**

8. *Ez a kötet nem hommage-kötet. Erről gondoskodott Zelki szerkesztő is, aki, mint hírlik, az hommage-darabokat visszaadta, azzal, hogy „bocsánat, nem ilyenre gondoltam." Talán elő se hozta a legendás kifogást: „Nem illik a kötet profiljába."* **TA**

9. *Nem és nem, nem a kultusz ellen irányul ez a kötet, nincs dolga a kultusszal, hacsak nem annyi, hogy eljátszik vele, ironikusan-játékosan felhasználja a törmelékeit.* **SZÁ**

10. *Nem inkább formát? József Attila mint forma? Hm...* **SZÁ**

mint a népmese hősével: miszlikbe aprított testét ragasztgatják össze poézisuknak csodaírjával. Ami pedig e rombolva teremtő aktus eredményeként előttünk áll, az persze nem az „igazi" József Attila, nem is annak „égi" mása – az tulajdonképpen néhány mai költőnek önarcképe, József Attila tükrében szemlélve.

(József Attila mint alany és tárgy) Mert hát hogyan is kell (vagy lehet) *más* költőnek hangján megszólalni? Mit kell hozzá *tudni* vagy *csinálni*, mit kell hozzá *kitalálni*? Az érzések, a tisztelet, a vonzás, a rokonszenv, az elismerés, az indulatok stb. nyilván nem bizonyulnak elégnek – mindez csupán az alapfeltétel, a kiindulópont. Róla szóljon a vers, úgy, ahogy az életrajzból megismertük? Verseiből gyűjtsük össze szorgalmasan a felhasználható (s számunkra épp megfelelő) törmelékanyagot (azaz szövegdarabkákat), hogy állandóan, mintegy idézetek révén, biztosítsuk az össze nem téveszthető hasonlóságot? Kapjuk el a hangütését? De hisz a kérdés az: *minek* a hangütése fog „autentikusnak" minősülni? *Miről* írjunk verset – ma, ha azt feltételezzük, hogy versünket *nem* mai költő írja?[11] A kérdések folytathatóak lennének – a kötet költői szépen, rendre, el is játszottak velük. Ami válaszaikból a legtanulságosabb: legtöbbjük abból indult ki, hogy meghosszabbította József Attila életét, s tovább folytatódó sorsot koholt számára. Fontos és fura kérdés: lehet-e ilyen verset írni úgy, hogy nem használjuk fel a költő (valós vagy fiktív) imágóját és pozicióját, meg lehet-e így szólalni anélkül, hogy a beszédhelyzet tisztázására életrajzi helyzetet is választanánk? Kell-e egy költő játékosan komoly, költői feltámasztásához az életút fikcióját is mozgósítani? Lírai megnyilatkozásnál is feltétel lenne a feltételezett sors meghatározó jellege? Hisz tudjuk: az életút meghosszabbításának frivol ötlete nem új: gondoljunk csak a múlt század végének nagysikerű, szellemes, sokkszerű eredményt hozott sorozatára a „Ha ma élne Petőfi..." kérdés kapcsán! Ám a régi próbálkozás elsősorban politikai jellegű volt, s csak másodsorban érintette a kultúrát – e mai, talán posztmodern ötlet viszont egyértelműen *csak* esztétikai célt tűzött ki maga elé. Mégis oly szorosnak kellene hát tételeznünk élet és irodalom kapcsolatát, ahogy a kötet legtöbb szerzője teszi: életrajz nélkül nem tisztázható, *honnan* beszél a költő? Az persze tanulságos, hogy szerzőink milyen életutat választottak (ha választottak egyáltalán): általában elmegyógyintézeti ápolt, nyomorék, a legjobb esetben pszichológus lett hősünkből (nyilván a kései versek ihletésére); s sehol nem történik utalás arra, hogy az elmúlt évtizedek alatt *csinált* volna valamit. Költőink megkímélték József Attilát, e mély történeti-politikai gondolkodót a történelemtől és a lehetséges csúf politikai csapdáktól, szinte eldugták a külvilág elől, hogy aztán, mikor elővegyék, tiszta egzisztenciális példázattá tudják nemesíteni. Jó választás volt, lírailag alighanem előnyös is – de el nem hallgatható: fikciónak kicsit sovány.[12]

(József Attila mint köznyelv) A kötet verseinek nagy többsége önmagában is, imitációként is kiváló – jó pár sort vagy versszakot könnyen el lehetne adni eredetiként is. E költők remekül megtanulták a József Attila-i versfűzést és versmondattant – anyanyelvi szinten beszélik az ő nyelvét (kiváltképpen szembeszökő ez a mondatoknak és soroknak egymáshoz való viszonyában, a hátra- illetve előrevetésekben, az enjambement gyakori mesteri alkalmazásában). Ám e nagy, néha talán túl nagy tökély talán egy pillanatnyi kételyt is ébreszthet bennünk: nem azért tud e nyelv oly *magától* értetődően

11. *Mai, csak öreg, azaz mainak, élőnek képzelt, s ezért öreg. Ez a kötetet egyesítő fikció alapja. József Attila Őszikéi. Csakhogy – s ez nem az egyetlen pont, igaz,* punctum saliens, *ahol a fikciót tarthatatlannak érzem – József Attila nem azért nem írta meg „öregkori verseit", mert élete virágában meghalt (mintha halála puszta véletlen lenne), hanem azért, mert a lírai embernek (értsd: olyan költőnek, akinek élete és sorsa maga is lírai) nincsen öregkora. Voltaképpen azonban e közös fikcióból csak a kötet elnevezése, valamiféle keret maradt. József Attila játszótársai értőn kikerülték, mert nem is igen tehettek egyebet. József Attila Őszikéi – nonszensz. A Már nem sajog egészét – és nem egyes darabjait tekintve – a magyar nonszensz költői birtokait gyarapítja.* **SZÁ**

12. *Nádasdy Ádám verse mellett a messze legbátrabban fikciódús vers a más erényekben is gazdag Bodor Béla-opus, aki a 89 éves költővel – többek között – egy ötvenes évekbeli élményt idéztet fel: „Jolánék egyszer délben felcipeltek / egy nagy terembe, s ott a néhai / miniszter viccből koldult nekem. Teltek / a tálkák; körém szórta Révai, // majd orcán paskolt: – Attila – azt mondja – / még mindig annyi szép verset farag? – / Fehér inget adtak rám, és a csonka / lábamból megvolt még egy nagy darab."* **TA**

folyni, mert mára (vagy pár évtizeddel ezelőttre) már a költészet *köznyelvévé* is vált? A köznyelv pedig a költészetben minden szinten átalakításra szorul (hisz ettől válik költészetté!) – nem ez lehet a technikai oldala annak a már idézett Petri-állításnak, miszerint a József Attila-i költészet nem folytatható? Nem lehet az, hogy e versek azért *lehettek* oly József Attilásak (most függetlenül az egyes szerzők tehetségétől), mert a magyar költői megszólalás hagyományát talán túlságosan is átitatta József Attila megejtő dikciója?[13]

Persze e kötet nem ettől jó, s az egyes versek többnyire valóban megrázó és játékos szépsége mindettől függetlenül érvényesül.[14] Kiemelhető lenne néhány különösen szép darab (én például elsősorban Rakovszky Zsuzsa, Várady Szabolcs, Nádasdy Ádám és Orbán Ottó verseit említeném), ám itt talán a vállalkozást és a *könyvet* egészében érdemesebb méltatni. Hisz ha a költők, nemes alázatot tanúsítván, belementek abba is, hogy verseiket csak a tartalomjegyzék alapján lehessen azonosítani (egyébként, folyamatos olvasást feltételezvén, érvényesülni hagyták a József Attila-fikciót), akkor ez az együttes gesztus és akció talán együttes költőiségként is felfogható (az olvasó legfeljebb azon csodálkozhatik el: hányféle kézírása lehetett is szegény József Attilának!).[15] Csak örvendhetünk annak, hogy van egy jeles és tekintélyes csoportja a mai magyar költőknek, akik képesek legtisztább *egyéni* költészetüket alakoskodás számára is felajánlani, akik hajlandók kiváló verseik egyediségét egy időre, egy közös akció számára felfüggeszteni, s akik tiszteletüket hajlandók költőileg, játékosan, ám mégis komolyan, együttesen is nyilvánítani (kifogásként legfeljebb még néhány, alakoskodásra közismerten kész költő hiányát lehetne megemlíteni). Ami a könyv örömét rontja, az legfeljebb az előszó lehetne: kár, hogy a könyv ötletének szerzője, a vállalkozás szerkesztője csak ily nyegle,[16] se nem játékos, se nem komoly, se komolyan nem vehető szöveggel indítja e valóban ritka gyűjteményt.

(Miért fáj ma is?) A kötet szép címe: *Már nem sajog*. Bár igaza lenne! József Attila *problémája* ugyanis alighanem ma is a sok magyar irodalmi neurózis legneurotikusabbjának tekinthető még. A költővel kapcsolatos legjelentősebb kérdések, bár nagyon komoly tisztázási kísérletek történtek, ma sem jutottak nyugvópontra (ha nincsenek egyáltalán a szőnyeg alá söpörve), s a legkülönbözőbb megközelítési próbálkozások állnak ma is heves viták kereszttüzében. Hogyan kellene vagy lehetne ideológiailag, pszichológiailag, poétikailag József Attilához közeledni, anélkül, hogy sebeket tépnénk fel vagy okoznánk? Hány József Attilánk van, s közülük melyiket kellene kultiválnunk? Be jó lenne, ha *sajgás* nélkül lehetne mindezekre válaszolni! Be jó lenne, ha élet és irodalom viszonyát tekintve az alapparadigmát nem József Attila öngyilkosságba torkolló példája képviselné! Be jó lenne, ha – akár e kötet segítségével is – a többféle, egymást kizáró, de egymást meg nem semmisítő József Attila-kultuszt „békévé oldaná az emlékezés"! Be jó lenne, ha – a blaszfémia szándéka nélkül mondom – egykor József Attiláról is születhetne majd olyan vers, mint az alábbi (Petőfi: *A régi jó Gvadányi*) , mely szeretetteljes imitációs hommage-ával akár e kötet hajdani előképének is tekinthető lenne:

Nyugodjék kegyelmed csendes békességgel!
Appetitusomat ha korcs magyarok el-
Rontják: mulatok a kegyelmed könyvével,
Könyvének igazi magyar beszédjével.

13. *Ez visszamenőleg is igaz. A kötet költői egyetlen József Attilát támasztottak új létre: az utolsó korszak József Attiláját. S noha nagyon valószínű, hogy ez a legbecsesebb, mégis, eszébe juthatott volna valakinek, hogy – mintegy átugorva ezt az utolsó korszakot – mi lenne a folytatása az ifjúkori verseknek, a proletárköltőnek, az avantgardistának, s így nem csak a halála után, hanem a halála előtt is lehetett volna kreálni egy más életet. Ugyanis nem csak „a semmi ágán túl szivem", hanem az „új és paraszti füttyként indulok", a „köszörülöm a kasza élit" és a „világizzása hőmérsékletem" József Attilája is létezett.* **BE**

14. *A kötetet annyira átitatta József Attila dikciója, annyira édesen-simán folyik a szó, halmozódik bravúr bravúrra, hogy a „megrázó" jelzőt nem használnám. Itt most hosszas irodalomtörténeti fejtegetés következhetne arról, hogy minden nagy műalkotásban kell lennie valami szokatlannak, szándékolatlannak, véletlenszerűnek, a műalkotás többi részének csinálságával, műviségével szemben valami olyan érdesen életszerűnek, „valóságosnak", ami megkapja, felsérti, megrázza az olvasót, és egyúttal amibe az olvasó beleakaszkodhat, s így személyes tulajdonává, az ő saját élete részévé teheti a bárkinek, a mindenkinek szóló műalkotást. A nagy műalkotásban mindig ez a magán a műalkotáson belül lévő, valóság és irodalom összeütközéséből származó feszültség munkál. A kései József Attilánál ez úgy néz ki, hogy programját: a belső harmóniát a költő úgy valósítja meg, hogy versei zenéjébe simítja a világ diszharmóniáját. A zeneiség az az alapelv, ami egységessé és folyamatossá, klasszicizálóan zárttá teszi stílusát. (Költészetének ezt a tulajdonságát hangsúlyozván hárman is ugyanazt a formaelemet említik: „Akit öleltem, ríme lenne föld" (Balla Zsófia), „A rímekre akaszkodom" (Várady Szabolcs), „rímkristállyá csiszolt versszerkezeteket" (Ferencz Győző).*

A kötet verseiben azonban csak a feszültség egyik pólusa, a világzene maradt, a másik, a diszharmonikus valóság kiment belőlük. (Ami maradt, a dikció, viszont tökéletes, minden darab újabb és újabb ámulatba ejti az olvasót.)

Három kivételt találtam, a tökéletesek között három megrázó, nagy verset. Az egyik Balla Zsófia Változó cezúrák c. verse, amelyik nem más, mint a József Attila-i sorsra írt, Petőfiről szóló Radnóti-vers. A másik Bodor Béla Alkalmi verse, amelynek az ötlete megrendítően erős. (A vonat csak a lábát vágta le József Attilának, aki most nyomorékként várja a világkiállítást.) A harmadik Nádasdy Ádám Ars analytica c. verse, amelyben nem Nádasdy bújik József Attila bőrébe, hanem fordítva, nagyszerű leleménnyel saját maga előtörténetének teszi meg József Attilát. **BE**

15. *A fakszimilék közlésének nincs sok értelme. Legfeljebb annyi, hogy a javításokat ki lehet silabizálni. Ahol a kihúzások a legérdekesebbek – Parti Nagy csillogó törmelékében –, ott sajnos nem került minden darab külön lapra, így a cédulák is egymásra torlódtak. (A csinos, különleges papírra nyomott, drága könyvecskének égbekiáltó hibája a gerincnyomat hiánya; köztudomásúlag ez a könyv halála.)* **TA**

16. *Ellenkezőleg; az Ajánlás hangneme pszeudonyegle, azaz szerény, alázatos, éppen ideillő. Annyi vele a baj, hogy utószószerű. De hát a magyarázat igénye olyan erős, hogy mindenképpen előre kellett tenni.* **TA**

BUDAPESTI KÖNYVSZEMLE

BUKSZ

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

BENE SÁNDOR – A KÖPÖNYEGFORGATÁS DÍCSÉRETE

DUPCSIK CSABA – SZELÉNYI IVÁNRÓL

GYÖRGY PÉTER – KESERŰ KATALIN ÉS A POP ART

PLÉH CSABA – PIAGET SOKADIK ÚJRAFELFEDEZÉSE

TALLÁR FERENC – JÜRGEN HABERMASRÓL

BABARCZY ESZTER – PETHŐ BERTALAN ÉS A POSZTMODERN

CSÁKY MARIANNE – BUKSZ-BESZÉLGETÉS BOGLÁR LAJOSSAL

ZIRKULI PÉTER – A FRANCIA-NÉMET KAPCSOLATOKRÓL

LEVELEZÉS, VITA, RÖVID BÍRÁLATOK

MI A PÁLYA?

MEGJELENIK 1994. NYÁR NEGYEDÉVENTE

Lukácsy Sándor Rendszerváltás és utópia 1790-ben

Meghalt József, a kalapos király. Egyszerre mindenki magyar lett. A „nadrágocskák, hacukák, libernyákok" eltűntek. „Gombkötőink nem győzték verni az aranyzsinórt, sujtást... Lobogott a Zrínyi kucsmája minden fejen, pipacsszín posztóból, fekete magyar bárány prémjével, s prémet növeszte szája felett minden." „Ki ne fakadozzon örömsikóltozásra, midőn elroncsolt, eltaposott nemzetünk ismét felemeli a porból fejét, és visszavévén nyelvét, ruháját és szokásait, az lesz, amik dicső eleink vóltak; az lesz, amiről ezelőtt félesztendővel a gyenge hit álmodni sem bátorkodott: egy szabad nemzet." (Kazinczy) A szabad nemzet mindenesetre azzal kezdte, hogy elégette a földmérők karóit és jegyzőkönyveit, melyek a nemesi szűz vállak megadóztatása végett készültek.

Az uralkodó halálával bekövetkezett fordulatot az ország rendszerváltásként élte meg, és nagy reményeket fűzött hozzá.

Reményekről szólt egy furcsa című könyv is: *Második Leopold magyar király, Eleuterinek, egy magyar prófétának látása szerént*. Előbb németül, majd magyarul jelent meg 1790-ben. Szerzője – Kereszturi József – elhallgatta nevét; az Eleuteri névvel a hajdankor felszabadulási ünnepére, Eleutheriára utalt, melyet a régi görögök plataiai győzelmük évfordulóin ültek meg. (Az olvasók a 18. században még értették az efféle klasszikus célzásokat.)

Kereszturi József szeretett királyokról írni. Életkora miatt (1739-ben született) Mária Teréziáról csak halálakor, 1780-ban, írhatott „dicséret"-et, „hogy a szép tudományok nevelőjének, a magyar nép anyjának friss emlékezete a hív magyarokban örökre fennmaradna". Utódjáról már nem sokkal trónra lépése után, 1781-ben könyvet adott ki: *Álom második Józsefről*. Megjövendölte benne, hogy rossz uralkodó lesz, de nem kerülheti el a felelősségre vonást, a másvilágon a régi magyar királyok törvényszéke elé kerül. Mint gyakorlott álomlátó, szerzőnk tíz év múlva Lipótról álmodott. Őt megelőzte toscanai nagyhercegi mintakormányzásának híre, tőle minden jót lehetett várni.

Eleuteri, az „Árpádnak, Álmos fiának, Eleud fiának, Ugek fiának" nemzetségéből való magyar próféta, először visszapillant – foglalkozásához illő módon bibliai stílusban – II. József országlására: tíz esztendejét mint tíz, sőt több csapásnak keserves korszakát jellemzi. Ez az ítélkező szigor nem nagyon szép a szerzőtől, aki – miután jezsuitából világi ember lett, idővel udvari ágens – szolgálataiért 1786-ban a kalapos királytól kapta meg a magyar nemességet.

A próféta álomlátása úgy kezdődött, hogy 1790. január 28-án, azon a napon tehát, amikor II. József a halálos ágyán visszavonta reformrendeleteit, az Úr angyala mély alvásba merítette, és Bécsből (ahol lakott) Budára szállította. Itt, egy magas torony tetején ült anya képében Magyarország, „mint a magános veréb a ház fedelén", siránkozván a nemzet szomorú állapota miatt. Ám egyszer csak híre jő, hogy az Úr elvette József életét. Az angyal trombitát ad (négyet!) Eleuteri kezébe: hirdesse a négy világtáj felé az új király megkoronázásának örvendetes eseményét. Hogy a tudósítás hiteles lehessen, Eleuterit a nagy ünnepségre Pozsonyba vitetik.

Az eddig előadottakat ébren is megtapasztalhatta volna, de a szerző a jövőről akar beszélni, ezért a prófétának húsz évig aludnia kell egy stájerországi barlangban – azután kezdődhetik az utópia.

Ami húsz esztendő elteltével Eleuteri szeme elé tárul, valóban olyan szép, mint egy álom.

Az utópiaírás régi, bevett fogása, hogy egy utazó ismeretlen világba érkezik, távoli szigetre, a jövőbe, esetleg a Holdra, s ott, egyik ámulásból a másikba esvén, különös viszonyokkal, boldog emberekkel találkozik: a tökéletes társadalommal. Kereszturi József utópiájának színtere: Magyarország, Lipót húszesztendős kormányzása után. Ide viszi az angyal Eleuterit, Montgolfier léghajóján.

Már a stájer–magyar határon micsoda meglepetés! Az utazó próféta attól tart, hogy a vámosok elszedik damaszkuszi ezüstverettel kirakott pipáját, géresi dohányát – de nincsenek vámosok. Egy stájer atyafi megmagyarázza: „Már szabadon jöhet a magyar hozzánk, és mi a magyarokhoz. Élünk mint testvérek már, és nem mint idegenek, mint hajdan Józsefnek és az őt attyainak napjaiban éltünk. Amit orcánknak verejtékével keresünk, a magyaroknak szabadon eladjuk, és viszont a magyarok nékünk hoznak minden napon kövér ökröket, gabonát és búzát és bort..." A szabad kereskedést Lipót törvényben rendelte el.

Eleuteri Pinkafőre érkezik. A helység bírája a házába invitálja, fehér kenyérrel, zsíros sajttal, mákos kaláccsal és mézes laskával vendégeli, s „tisztácska bor" is kerül az asztalra. A próféta folytatja útját, már nem léghajón, hanem szamáron. Szombathelyen fölkeresi Liszy prófétát. Kollégája, mint egy bibliai vándornak, megmosatja lábát, és új sárga csizmát húzat rá, „pengő sarkantyúkkal, a nemzetnek mostani szokása szerint", aztán elbeszéli, mi történt Eleuteri alvásának húsz esztendeje alatt.

Lipót már uralkodásának első évében nagy tetteket vitt végbe. Előbb kiterjesztette Magyarország határait, a „szaracénok" rovására, Várnáig és Epyrusig, miáltal „úgy felmagasztaltatott Pannoniának földe minden nemzetek felett, mint hajdan Hollós Mátyás idejében"; majd általános európai békét szerzett. A fegyveresek ezrei, „kik azelőtt a népnek zsírját emésztették", most eke után ballagnak. A városok és falvak őrizetét maguk a polgárok látják el, ez a „házi katonaság", ez vonul ki az esetleges támadó ellen,

aztán visszatér hajlékába, „és kezeinek munkájából és nem a polgártársainak verejtékéből él". Nagyobb veszély idejére megmaradt a nemesi felkelés intézménye, legyőzhetetlen erő, mert bátorsága, mint nőstény oroszláné, ha fiaitól megfosztatik.

– Szép, de mi lett az adóval? – kérdezi Eleuteri.

Eltöröltetett. Örvendetes döntését Lipót remekművű szónoklattal jelentette be.

– Atyámfiai! Ímé, adatott nékem a ti országtok, és ezzel minden jók reám jöttek. Aranyom és ezüstöm és sárga és veres ércem és vasam úgy termenek nékem Körmöcön és Selmecen és Zalatnán és száz más hegyeken, mint a terméskövek a Kárpátnak magasságiban vagy a Vinodoli havasoknak tetején. A folyókba az arany és a föveny egy habbal folynak, mert aki a fövenyet meríti, az aranyot is meríti. A só úgy hasogattatik a máramarosi tetőkön és az erdőkön túl fekvő földnek lyukaiban, mint akármellyik kőszikla a kőbányákban. Ki számlálja meg pedig az ökröknek csordáit és a juhoknak nyájait és a lovakat és a teheneket és a kosokat és az öszvéreket és a szamarakat, mellyekkel teljesek a királynak legelő mezei? A szántóföldeket és a szőllőhegyeket megáldotta az Úrnak keze az egész Pannonia földén, úgy, hogy egy köbölnyi elvetett mag adjon harminc köblöt, és egy hóld szőllő adjon száz cseber bort. Az én hajóim járkálnak a tengernek minden ösvényein napkelettől fogvást egészen napnyugottig, és hordanak nékem vissza gyöngyöt és aranyot és ezüstöt és elefántoknak fogait és drága fűszerszámokat és arábiai babot és nádmézet és minden drágaságokat. Áldott légyen az Úr, a mi Istenünk! aki az én országomat megtöltötte minden jóval, és az én népemnek kezébe adta a békességet és azzal minden tiszteletet és gazdagságot és hatalmat minden földi népeken. És ezért mondom néktek, hogy eltökéllettem magamban azon terhet levenni – mármint az adót.

Az utópiaírók rendszerint beérik a hibás társadalmi szerkezet megigazításával (például eltörlik a magántulajdont, bevezetik a világnyelvet stb.), közgazdasági programot nemigen szoktak kidolgozni. Ha mégis, kétféleképpen: vagy csodás hatású gépeket vizionálnak a boldog világba, vagy visszatérnek az ősi aranykor naturálgazdálkodásának ideálképéhez. Kereszturi József is ezt teszi: a mindenben bővelkedő Hungária középkori toposzát veszi elő, s bemázolja a felvilágosult abszolutizmus kenetével. Minek adózni, ha Máramarosban van elég só, a király pedig jó? – ez ilyen egyszerű.

A kereskedés ezenközben virágzik, a hajózás szépen halad. A magyar merkantil nép lett, gályái tengereken járnak. Eleuteri csak ámuldozik, különösen, amikor megtekinti prófétabarátja csűreit és szérűjét, ólait és borospincéjét – hiszen ez csodálatos mintagazdaság! Ugyan!, szerénykedik kalauza, az egész országban csupa ilyent látni. A magyarok felhagytak az egyoldalú gabonatermeléssel, eperfa, rizskása, törökbúza, földi alma, minden hasznos növényi kultúra meghonosodott. „Más szántóföldből látni fogsz kibújni pamutot és indigót és virginiai dohányt és festőfüvet és mindenféle olajot hozó és festéket termő plántákat. Amint másutt szemlélhetel sáfrányt és rebarbarát és szibériai lent és olasz kendert." Szerzőnk nem tudta eldönteni, hogy utópiáját kereskedésre vagy autarchiára rendezze be. Eleuteri mindenesetre el van ragadtatva: „A mi hazánk lett Chanaán földe!" Természetesen Lipót bölcs rendeletei által.

Kereszturi József felvilágosult reménysége egyben-másban bátortalan és naiv, de van, amiben nagyon is merész. Eleuteri a vallásos torzsalkodások idejéből érkezett a jövőbe. Emlékszik, mennyi harc folyt amiatt, hogy némelyek azt mondták valamire: veres, mások ugyanarra: kék. II. Józsefnek dicséretére válik, hogy megpróbálta türelmi rendeleteivel összebékíteni a két szín táborát, Lipót azonban ennyivel nem érte be. „Mit akar – mondotta – ez a szó: *türedelem*, vagy *tűrjétek egymást?* hiszen atyafiak vagytok... Az atyafi az atyafiát nem tűri, hanem szereti... És attól a naptól fogva öszvekapcsoltattak egymáshoz minden polgároknak szíveik, nem is tudakozza már ezektől senki, ha veresset lát-é, vagy kéket? hanem mindnyájan csak arra figyelmeznek, hogy az Úrnak törvényiben és a királynak parancsolatiban járjanak."

A két próféta, Eleuteri és Liszy, Pestre látogat. A „Patvar" nevű fogadóban szállnak meg. Alighogy nyugodtak egy kicsit, három férfiú, „száraz, mint a norvégiai hering", jelentkezik náluk s ajánlgatja szolgálatait. Prókátorok ők; soványak, mert már rég nem akadt perük, Lipót ugyanis olyan intézkedéseket hozott adásvételi és egyéb magánjogi ügyekben, hogy a magyaroknál „megszűnt az a régi perlekedésre való viszketegség", s „az ítéllő székek némákká tétettek".

Eleuteri és társa Pestről kiruccan egy faluba, melynek *Egyszívű* a neve. A helybéli birtokos a kastélyába hívja őket. Háznépét hasznos időtöltésben találják: az asszony sző, három leánya – „fürgék, mint az ürgék, frissecskék, mint az őzecskék, és szépecskék, mint a tokjából tegnap kibújt rózsa" – hímet varr, bátyjuk Péczeli József „nevezetes magyar versszerző" könyvét olvassa, a cselédek vidáman dolgoznak. Derűs magyar életkép: fényűzés helyett szorgalom és elégedett egyszerűség, semmi divathóbort, semmi idegenmajmolás. „A mi felségeink – büszkélkedik a kastély ura – elvetették az ő búbos főkötőjöket, mellyek az ő fejeknek tetején úgy emelkedtek vólt fel, mint a Libánusnak tornya... Letörlötték orcájokról a festékeket, és a nárdusból és myrrhából és cassiából készült keneteket testeikről lemosták. Letették a kecskék serege szőreinek módjára felkondorított és oszlopnak módjára felálló hajaikat; végtére elvetették magoktól a pókoknak hálójából öszveszőtt és általlátható ködhöz hasonló szoknyáikat és recés prémjeiket és pántlikáikat és mindennemű piperéket, mellyeket a franciák a németeknek, és a németek nékünk küldözgettek, és felöltöztek magyar ruhába..." (Örülhetett Gvadányi, sőt örült Kazinczy is.) Az utópia megint az autarchia felé hajlik: nem szórják a pénzt külföldre „a hintókért és a búbokért és a cipellőkért és holmi ringy-rongy asszonyi bolondságokért. Mert kevéssel megelégedve élünk, és ami nekünk szükséges, azt a mi földünk nékünk bővségesen ád, és a mi kezeink megkészítik." A nehéz mezei munkát persze jobbágyok végzik, de Mária Terézia urbáriumát, mely úrnak, parasztnak egyaránt terhes volt, Lipót eltörölte, s új, emberséges alku köttetett. Azóta a falu patriarchális idillben él: „Micsoda öröm buzog a jobbágyoknak szívekbe! micsoda iparkodás az ő kezeikben! micsoda frisseség az ő lábaikban! Mert egyik a másikát megelőzni iparkodik, és szint úgy kérdik és gyönyörködik az urának javaiban. Nincs már most szükség vigyázó vesszőre vagy ébresztő ostorra... Elvégeztetvén pedig a munka, elejekbe teszi az úr a bort cseberrel és a túrós ha-

luskát és a kaszás lével készült oldalasokat" – idegenből összehordott tengeri pókot, csigát, békát, szardellát s egyéb csúszó-mászó állatokat nem esznek. A falu és határa rendezett képet mutat: csinos házak, kimért parcellák, pompás fasorok – minden a derék szarvasi lelkész, Tessedik Sámuel javaslatai szerint. Annak idején az emberek, „mesékhez és szerelmes komédiákhoz és a hitet gúnyoló románokhoz [regényekhez] szokván", rá se hederítettek Tessedik könyvére, de Lipót kormányzása alatt megfogadták tanácsait, lett is foganatjuk.

Prófétáink ezután a *Tudomány széke* nevezetű várost, vagyis Egert keresik föl. Itt a szállodát is „Tudós Pallás"-nak hívják. Eleuteri igen jól elrendezettnek találja az oktatás módját, melyet Lipót vezetett be országában. Az alapismeretek elsajátítása után más-más tanításban részesülnek a leendő mezei gazdák, a kézműves polgárok és az elöljárók. „Valakik pedig nemzetek apostolai [lelkipásztorok] akarnak lenni, abba gyakorolják magokat, amibe idővel mint a gyertya a gyertyatartóba világoskodni kívánnak." Istenről a hétéves fiúgyermekek furcsa „megszenteltetés", vagyis avatási szertartás keretében kapnak oktatást. (Lányoknak ez nem szükséges.) A fiút magyar ruhába öltöztetik: zöld mente és nadrág, sárga csizma, fekete süveg arany díszítéssel és fehér forgóval, „a jobbik szeme felé egy kevéssé lenyomattatva"; éjszaka kivezetik a szabad természetbe, s ott atyja így szól hozzá: „Fiacskám! nézd ezt a fényes hóldat és a reád kacsingató mennyei csillagzatokat! Be szépen világítanak azok nékünk! De mindezeknél még szebb az Isten. A mi mennyei Atyánk, aki mindezeket semmiből teremtette, éspedig miattunk, emberek miatt teremtette. Térdepelj le, kedves fiam! és imádjad velünk együtt ezen jó atyát..." A fiú, „az éjszakának csendességéből, a fényeskedő hóldnak és a ragyogó csillagzatoknak tekintetitől megrettenvén, míg csak él, emlékezetben tartja ezen napot, és megemlékezik, hogy életének hetedik esztendejében felszenteltetett a Magyarok hatalmas Istenének."

Másnap reggel Eleuteri útra készen fogja sallangos dohányzacskóját és pálcáját, de próféta barátja figyelmezteti: hátravan még a könyvtárlátogatás. Nagyszerű épületében „látni fogsz sok tornácokat, mindennémű tudományoknak neméből írt könyvekkel megtömve... Csupán a hit ágazatai felől vetélkedő könyveknek nem adatott ottan hely, hanem másutt: hogy a külömb-külömbféle nemzetből és vallásból itten tanúló ifjak fel ne keljenek egyik a másik ellen, és egymást marcangolván, magok között gyűlölséget ne támosszanak..." Külföldi újság sok jár a könyvtárba, hogy a jövendő állami tisztviselők megtanulhassák, milyen világ van Magyarország határain túl, „ne gondolják, hogy a Balaton tava tenger vólna, ne mondják: Nincs jobb lakóhely, mint az enyim." Eleuteri figyelmét leginkább az 1790. évi országgyűlés protokollumai ragadják meg. Ez annyira különbözött a korábbiaktól, mint a százesztendős tölgy az apró fügefától, a fehér ember a szerecsentől, vagy „mint a beckói riasztó borok a tokaji asszúszőllő boroktól". Első határozata „a magyar nemzetnek színeváltozásá"-ról, tehát a rendszerváltásról szólt: „Elhajíttattak az idegen öltözetek; az hajok tisztességes rendbe szedettek; a puhaság férfiúi és magyarokhoz illő vitézi tekintetre változott; az önnön maga haszna keresését pedig mindeneknek szívéből elűzte a hazának szeretete." És még tizenhat hasonlóképpen bölcs törvény.

Eleuteri utazása Budán ér véget. Mily látvány! „Palota állott palota mellett... Az utcák veres márvánnyal mind kirakva..." Aranyozott, ezüstözött hintók, csinos, de nem cifra ruhás járókelők. Nem csoda: Buda királyi székhely lett. Lipót magához hívatja a prófétát, leülteti, és így szól hozzá: „Te vagy az, aki a harmadik égben ragadtatván, láttad Józsefet, az én bátyámat a magyar királyoknak ítélőszéke előtt állani... Te vagy az, aki megjövendölted a magyaroknak mindazokat a csapásokat, amellyek következtek az anyámnak halála után egésszen a Józsefnek utólsó napjáig, és elragadtattál Pizó városából [Pozsonyból] hálósipkában és sárga papucsodban, és húsz esztendeig aludtál a Stájer tartományi barlangnak szájában... Én felőled el nem felejtkezem. Ímé ezen városba teszlek téged, mint egy toronyba vígyázót, és vígyázni fogsz arra, mit cselekedéndek én, és mit az én népeim..." Ha Eleuteri a törvények megszegését tapasztalná, akár a király, akár a nemzet részéről, kötelessége lesz megírni, mégpedig cenzúra nélkül! Vigyázói hivataláért Lipót évi két tálentom díjat rendel neki.

A szép summa, sajnos, nem ütheti Eleuteri markát, mert amikor hálás csókot akart nyomni királya kezére, a vár hirtelen megrendült, s a magyar próféta az Úrnak lelke által az életből kiragadtatott.

Így végződik Kereszturi József utópiája, aulikus lojalitásnak, a nemesi-rendi ellenállás szellemének és felvilágosult ábrándoknak ez a furcsa keveréke. Jóslatainak beteljesülését húsz év bölcs kormányzásától remélte, de az utópia sokkal hamarabb szertefoszlott. 1792-ben meghalt Lipót, s két esztendő múlva a szerző is elköltözött az örök álom világába. A vámosok pedig ma is ott állnak a határokon.

Mi lehetett ott, ahol negyven évre felfüggesztették a történelmet?

Az Orpheus, a Kalligramm és a 2000 közös kiadásában
a Mutáns Könyvek sorozatában
az idei könyvhétre megjelent

Az őskönyv

VÁLOGATÁS A KORTÁRS ALBÁN PRÓZÁBÓL

Szerkesztette: Bashkim Shehu és Krasztev Péter

TERJESZTI A BALASSI KIADÓ. ÁRA 280 FORINT

Mi lehetett ott, ahol negyven évre felfüggesztették a történelmet?

ANGOL KÖNYVESBOLT A LIPÓTVÁROSBAN. KORÁNTSEM CSAK

"Bestsellers"

Friss irodalmi szenzációk, klasszikusok,
szótárak, magyar irodalom angolul,
folyóiratok, útikönyvek, finom papíráru

BUDAPEST V. OKTÓBER 6. UTCA 11.
TELEFON: 112-1295.
Nyitva reggel kilenctől este hatig — szombaton is

Angol könyvesbolt egy volt közértben

Jön! Jön! Jön!

CENTENÁRIUMI

2000-BÁL

ÉS DÍJKIOSZTÁS

A NEW YORK
KÁVÉHÁZ ÖSSZES
TERMEIBEN

1994. szeptember 14-én

szerdán, este 7 órakor

URBI & ORBI*

A régi és az új: ez a két legérdekesebb ebben a – Kukorelly szerint – papírvárosban. Simplicissimust is egyszerre lelkesíti e két dolog. Talán ezért fogta el őt jófajta szédülés a **Wizard's** játékteremben a régebbeni Eötvös Club, még régebbeni Centrál kávéház helyén (Károlyi és Irányi utca sarok). A falak megmaradtak, még a csillárok is, Bányai Elemér (Zuboly) márvány emléktáblája is. Mindössze a koszhadt, bár hiteles furnér aljzat ugrott. Jöttek viszont az érthetetlen, teret zabáló high-tech kaktuszok. A falak, ablakok mellett eddig sohase látott jobb-rosszabb játékok, a "kézzel fogható" kosárlabdától az elektronikus karatén át az űrcentrifugáig. Vigyázat, az utóbbit csak makkegészséges vendég veheti igénybe. (Olvassuk el a hosszas kivételi listát.) Itt, az átmenet templomában, áthelyezték a kaput. Már nem a sarkon található, hanem az Irányi utcában.

Az Ibolya presszó bejárata: áthelyezték azt is, a bal oldalról a jobbra. Eltűnt a tömény hatvanas éveket árasztó vendég-terelő, homokfúvott térelválasztó, melyen hatszor volt egymás alatt megismételve, e modernséget sugalló szent szó: "ESPRESSO". Már nincs meg a fekete-fehér, házilagos pre-gigantposzter: natúr virágos réten rajzolt tehén legelészik. Már nem itt kaphatók a körúton belül a legállottabb-legmajonézesebb saláták; már van rántott gomba és rántott karfiol is, és a mikrósütő márkája sem "Elektronyika". És van: hullámzó diáktömeg, s annyi élet, amennyi az Eötvös-klubban, virágkorában.

A régi és az új: A biztosítótársasági székház nem más, mint megkövült óvatos duhajság, a hangya-életmód jelképe: a századvégi, chicagói tempóban épülő Budapest városképformáló tényezője. A **Foncière-ház** (VI. Andrássy út 2.), a **New York palota** (VII. Erzsébet körút 9-11.), a **Gresham-ház** (a Lánchíd pesti hídfőjével szemben), az **Anker-ház** (VI. Anker köz és Bajcsy-Zsilinszky út sarok) csak néhány fellengzős példája a történelmi rongyrázásnak. Üzenete nem más, mint "itt vagyok és itt maradok. Nem szaladok el a pénzeddel. Ha szorul a gatya, legfeljebb eladom ezt a fényűző, drága házat."

A fent említett biztosítók egyike sem létezik ma már. Ha igazán nagy baj van – úgy látszik –, soha nincs kinek eladni a nagy házat.

Vignetta: hétköznap reggel 7 óra 33 perc. A Podmaniczky utcai Csizmadia Autóvillamossági Műhelyben a "trónörökös" késve húzza magára az overallt (hátán felirat: **Csizi Team**). Az Andrássy úti Opera Patika bádogredőnye megmozdul: egy kismamacipős asszonyláb jelenik meg – belülről – a redőnybe vágott téglalapban, s azt térdmagasságig húzza föl. Rózsáné Irénke, a New York irodalmi vécésnénije letörli port Ráday utcai otthonában Huszár Tibor: *Bibó István* című monográfiájáról. A sötétbarna bőrű amerikai követhelyettes megigazítja szobája falán a félrecsúszott plakátot, mely arra invitál: mi is ugorjunk le egy Köln melletti toronydaruról, sportból (megvéd a bokánkra hurkolt gumikötél.) Ő ilyenkor már régen bent van.

A régi és az új – e két dolog a legérdekesebb Budapesten. A régesrégi, de ide újonnan költöző biztosító a Brüll posztógyáros házát vette meg, melyet a Vagyonügynökség éppen akkor kobzott el a Betonútépítő Vállalattól. Ráköltött vagy 2 és fél milliárdot a maga fzlése szerint. Az utcáról: mintaszerűen restaurált műemlék épület, a madarak, vagy legalább a Bazilika kilátója felől nézve: tiszta üvegtető, abba építve egy roppant, zöld színű, másfél emelet magas "Csepp". A helyi dolgozók Púpnak vagy Hókristálynak nevezik. Leginkább mégis egy mélytengeri kutatóhajóra emlékeztet.

A kibontott pinceszintet az irattárral Hádésznek is hívhatnák. A három eredeti emelet fölé három újat építettek, a legbolondosabb high-tech megoldásokkal. Ilyen minőségben, ilyen szabadon, ilyen méretben nemigen épült még semmi Budapesten. (Nationale Nederlanden irodaház, ejtsd: Násonále, VI. Andrássy út 9.)

Megértés a hatvanas évek iránt. Amikor Simplicissimus gyerek volt, büszke volt az újra, a modernre, épülő-szépülő városára, Erzsébet hidastul, Intercontinentalostul. Aztán mindezt meggyűlölte, az Ecserire járt, és csak az lett a szép, ami régi. Talán a *szabadon szépet* szerette, mindig azt gondolta a '90-es évek elején. Ám most a hatvanas évekbeli egyedi épületek iránt hirtelen megértés, sőt szeretetféle ébredt benne. Főleg a Liszt Ferenc tér 6. alatt található gyermekkönyvtár-épület, vagy a XIII. Hegedüs/Balzac sarki önvallomás, az '56-ban szétlőtt Kilián laktanya körüli új házak. Érzi a hatvanas évek frissességét benne, az utazásokat, a könnyebbséget, a modernizációt, az éppen meghúzott ferde vonal feletti borzongást.

A pillanatnyilag legjobb papírboltok, a 2000 szerkesztői szerint: Ápisz Árkus Áruház (V. Kossuth Lajos utca 2/a T 118-5893, a legnagyobb), **Irodaszer Áruház** (VIII. Szentkirályi utca 1. T 138-3103, már előfordult 6 mm-esnél hosszabb lábú fűzőkapocs is!), **Művészeti cikkek** (VI. Bajcsy-Zsilinszky út 60. T 111-0678, festékek, vásznak, pasztellceruzák, kalligrafikus tollak, rajzpapírok), **Pátria Print Áruház** (V. Szent István körút 4. T 117-2175, festői kilátás a Bazilikára, márkás töltőtollak, nyomós ceruzák is), **Pyrex áruház** (VI. Paulay Ede utca 17. T 122-7067, irodaszerekben erős), **Töltőtoll szaküzlet** (VII. Erzsébet körút 16. T 122-7023, ne várjunk nagyon sokat, Sheafferpatron például soha nincs), **Zweckform** papíráru szaküzlet (VI. Podmaniczky utca 9. T 112-5084, "címke és etikettkirály", különleges papírok lézernyomtatókhoz).

Könyv, mely nélkül felfedező hajlamú ember nem tehet egy lépést se: *Foglaljon helyet 2.* Vendéglőkalauz – a szokásos, tömzsi, spirálos formátumban: 991 címmel. A címlapon a könyv első kiadása palacsintatöltelék alakjában. Gondos listák, árkategória szerint, éjfél utáni helyek, kerthelyiségek, nemdohányzó részek szerint. Hol van élő zene, terasz, billiárd, reggelizőalkalom, satöbbi. Kár, hogy nincs már "Ab Ovo kedvencei" lista.

A szomjas teve, a Nasss Falat-Tár, a Gondűző fondűző igazán üdítő nevek. Ám a Nyaló-Faló nevű hely a VIII. József körúton, "fagyiburgerrel", 25 féle teával vajon szerencsés nevet választott-e? És biztos, hogy a legmegfelelőbb helyre települt? (Ab Ovo Kiadó, 480 Ft)

Pelikán, nem mindig Esterházyval. Egy kora júniusi hétvégén, Esterházy, mint kékharisnya kibökte, alighanem, törzshelyre tett szert, a Nánási úton. Nos, nincs minden este ott. A **Pink Pelican**: kerthelyiség, háromtagú latin-amerikai combóval, benne két gitár és dob. Igen komoly művészettel játszanak és hajladoznak, lehetetlen a szemet levenni róluk. A spenótsaláta egészen kitűnő, ám a buszmegállót a falon túl át kellene helyezni, s a Duna felől a (néhai KISZ?) tábor portását pedig le kellene fizetni, hogy ne hagyja a lakókat népies műdalt énekelni. De hátha ezt szereti annyira benne E.? (Még nincs benne a *Foglaljon helyet*-ben.)

A legrejtélyesebb graffiti: A Ferenciek tere alatti aluljáróban, az egyetlen igazi falon zománctábla-sor ábrázolja a növekvő-fogyó Budapestet. Itt a graffiti, az alsó sor balról hetedik táblácskáján, szürke zománc alapon, ezüsttel: "Kiri Te Kanawa". Nem mindig látható, csak ha becsillan: alulról, súrlófényben. Tessék sietni, fakul.

Simplicissimus

*Ezt a rovatot NEM BUDAPESTI olvasóinknak ajánljuk, akik gyakran küzdenek időzavarral. Mondani se kell, teljességgel független rovat — megvenni legföljebb kedves mosollyal lehet.